

Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies
2 (8) /2017
ISSN 2409-952X

Youth in Central and Eastern Europe
Sociological Studies

2 (8) /2017

ISSN 2409-952X

www.youthjournal.eu

WYDAWCA

***Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu, Ukraina;
Ukraińskie Towarzystwo Socjologiczne;
Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Polska;
Instytut Socjologii Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej
w Przemyślu, Polska***

ВИДАВЦІ

***Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна;
Соціологічна асоціація України;
Інститут соціології Жешувського університету, Республіка Польща;
Інститут соціології Вищої державної східноєвропейської школи у Перемишлі,
Республіка Польща***

82100 Україна

Львівська область

м. Дрогобич

вул. Лесі Українки, 46, кім.210

тел. (38 032 44) 3-81-44

КОНТАКТИ: redakcja@youthjournal.eu

RADA NAUKOWA:

Ludmila Sokóriańska – dr hab., profesor (Uniwersytet w Charkowie, Ukraina) – przewodnicząca rady
Nadija Skotna – dr hab., profesor (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)
Ilya Kononov – dr hab., profesor (Uniwersytet w Ługańsku (Starobilsk), Ukraina)
Witalij Oniszczyk – dr hab., profesor (Uniwersytet w Odessie, Ukraina)
Wiktor Sawka – dr, docent (Politechnika Lwowska, Ukraina)
Walentina Chepak – dr hab., profesor (Uniwersytet w Kijowie, Ukraina)
Beata Halicka – dr hab., profesor (Uniwersytet Adama Mickiewicza, Polska)
Jarosław Moklak - dr hab., profesor (Uniwersytet Jagielloński, Polska)
Marian Niezgoda – dr hab., profesor (Uniwersytet Jagielloński, Polska)
Antoanela Petkovska – Ph.D, profesor (Ss. Cyril and Methodius University, Macedonia)
Olena Strelnyk – dr, docent (Uniwersytet w Kijowie, Ukraina)
Teresa Soldra-Gwiżdż – dr hab., profesor (Uniwersytet Opolski, Polska)
Barbara Wiśniewska-Paź – dr hab., profesor (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Marta Zahorska-Bugaj – dr hab., profesor (Uniwersytet Warszawski, Polska)
Maria Zielińska – dr hab., profesor (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
Beata Szluz – dr hab., profesor (Uniwersytet Rzeszowski, Polska)
Aleksiej Skowikow – dr, docent (Uniwersytet Humanistyczny w Moskwie, Rosja)
Walerij Łukow – dr hab., profesor (Uniwersytet Humanistyczny w Moskwie, Rosja)
Andrzej Szumilow – dr., docent (Uniwersytet Czuwaski, Rosja)

НАУКОВА РАДА:

Людмила Сокурянська – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна) – **голова ради**;

Надія Скотна – доктор філософських наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна);

Ілля Кононов – доктор соціологічних наук, професор (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Віталій Онищук – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, Україна);

Віктор Савка – кандидат соціологічних наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка», Україна);

Барбара Вішневська-Паз – доктор габілітований, професор (Вроцлавський університет, Республіка Польща);

Валентина Чепак – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Беата Галицька – доктор габілітований, професор (Познаньський університет імені Адама Міцкевича);

Марія Зелінська – доктор габілітований, професор (Зеленогурський університет, Республіка Польща);

Марта Загорська -Бугай – доктор габілітований, професор (Варшавський університет, Республіка Польща);

Ярослав Мокляк – доктор габілітований, професор (Ягеллонський університет, Республіка Польща);

Маріан Нєзгода – доктор габілітований, професор (Ягеллонський університет, Республіка Польща);

Антоанела Петковська – Ph.D, професор (Університет Св. Кирила і Мефодія, Македонія);

Олена Стрельник – кандидат соціологічних наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Тереза Солдра-Гвіждж – доктор габілітований, професор (Опольський університет, Республіка Польща);

Беата Шлюз – доктор габілітований, професор (Жешувський університет, Республіка Польща)

Олексій Сковіков – кандидат філософських наук, доцент (Московський гуманітарний університет, Російська Федерація);

Валерій Луков – доктор філософських наук, професор (Московський гуманітарний університет, Російська Федерація);

Андрій Шумілов – кандидат політичних наук, доцент (Чуваський державний педагогічний університет імені В.Я.Яковлева, Російська Федерація);

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Redaktor naczelny: Switłana Szczudło – dr hab., profesor (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

Zastępca redaktora naczelnego: Piotr Długosz – dr hab. (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska)

Redaktorzy tematyczni:

Jarosław Komarnicki – dr., docent (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

Iryna Mirczuk – dr., docent (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

Sławomir Solecki – dr (Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu, Polska)

Radosław Marzęcki – dr (Uniwersytet Pedagogiczny, Polska)

Rafał Boguszewski – dr (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Polska)

Marcjanna Nózka – dr (Uniwersytet Jagielloński, Polska)

Dorota Szaban – dr (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)

Klara Kovacs – dr (Uniwersytet w Debreczynie, Węgry)

Sekretarze redakcji:

Bogdanna Gwozdecka – dr (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

Mariusz Palak – dr (Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

Redaktor techniczny:

Juriy Dmytryszyn – dr., docent (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

Redaktor statystyczny:

Rafał Boguszewski – dr (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Polska)

Redaktorzy językowi:

język polski: **Dominika Długosz-Izdebska** – doktorantka (Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

język ukraiński: **Iryna Niewmierżicka** (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

język rosyjski: **Oleksandra Proć** (Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina)

język angielski: **Wojciech Pyć** – doktorant (Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор: Світлана Щудло – доктор соціологічних наук, професор
(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна)

Заступник головного редактора: Пьотр Длугош – доктор габілітований
(Педагогічний університет, Республіка Польща)

Тематичні редактори:

Ярослав Комарницький – кандидат історичних наук, доцент
(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна)

Ірина Мірчук – кандидат філософських наук, доцент

(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна)
Славомір Солецький – доктор (Вища державна східноєвропейська школа у Перемишлі,
Республіка Польща)

Радослав Маженські – доктор (Педагогічний університет, Республіка Польща)

Марціянна Нужка – доктор (Ягеллонський університет, Республіка Польща)

Дорога Шабан – доктор (Зеленогурський університет, Республіка Польща)

Клара Ковач – доктор (Дебреценський університет, Угорщина)

Секретарі редакції:

Маріуш Пеляк – доктор (Жешувський університет, Республіка Польща);

Богданна Гвоздецька – кандидат соціологічних наук (Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, Україна)

Статистичний редактор:

Рафал Богушевські – доктор (Головна школа сільського господарства у Варшаві, Республіка Польща)

Юрій Дмитришин – кандидат юридичних наук, доцент

(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна)

Літературні редактори:

польська мова: **Домініка Длугош-Іздебська** – докторант (Жешувський університет, Республіка Польща);

українська мова: **Ірина Невмержицька** – редактор (Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, Україна);

російська мова: **Олександра Проць** – кандидат юридичних наук, доцент

(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна)

англійська мова: **Войцех Пиць** – докторант (Жешувський університет, Республіка Польща).

TABLE OF CONTENTS

ЩУДЛО СВИТЛАНА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА РИЗИКОВАНА ПОВЕДІНКА 15-ЛІТНЬОЇ МОЛОДІ ЛЬВІВЩИНИ 7 (Svitlana Shchudlo. MENTAL HEALTH AND RYSK BEHAVIORS AMONG 15-YEARS-OLD YOUTH OF LVIV REGION)	7
ГЕРАСИМ ГАЛИНА ГЕРУС ОЛЬГА КЛИМАНСЬКА ЛАРИСА САВКА ВІКТОР ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ТА ІНШИХ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ..... 27 (Halyna Herasym, Olga Gerus, Larysa Klymanska, Viktor Savka. ALCOHOL AND OTHER PSYCHACTIVE SUBSTANSES AMONG YOUNG PEOPLE IN MODERN UKRAINE)	27
МІРЧУК ІРИНА ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ 44 (Iryna Mirchuk. LEISURE PRACTICES OF SCHOOL YOUTH)	44
БОРИСОВ РОМАН ШЕРЕМЕТ ІРИНА ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКІВ ТА ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ШКОЛІ 59 (Roman Borysov, Iryna Sheremet. THE INTERACTION BETWEEN PARENTS AND A SCHOOL AS A FACTOR OF EFFICIENCY OF TEENAGERS' SOCIALIZATION IN A SCHOOL)	59
ОЛІЙНИК ОКСАНА ОЦІНКА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО УКРАЇНИ: СТАВЛЕННЯ ДВОХ ПОКОЛІНЬ 73 (Oksana Oliinyk. THE EVALUATION OF UKRAINIAN'S HISTORICAL SOVIET PAST: THE ATTITUDE OF THE TWO GENERATIONS)	73

ВАСИЛЕЦЬ ОЛЬГА

ЄНІН МАКСИМ

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: МЕХАНІЗМИ
РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ 87

(Vasilec Olga, Yenin Maksym. PATRIOTIC EDUCATION OF THE
UKRAINIAN YOUTH: THE MECHANISMS OF RATIONALIZATION)

Щудло Світлана*

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА РИЗИКОВАНА ПОВЕДІНКА 15-ЛІТНЬОЇ МОЛОДІ ЛЬВІВЩИНИ

У статті представлені окремі результати українсько-польського опитування школярів «Психічне здоров'я та ризики молодіжного стилю життя», проведеного у листопаді-грудні 2016 році групою українських та польських науковців серед 15-літніх підлітків. У статті зосереджено увагу на інтернальних та екстернальних індикаторах порушень психічного здоров'я молоді. На основі емпіричного матеріалу автор аналізує прояви агресії, насилля, порушення норм права тощо.

Ключові слова: підлітки, ризики, інтернальні порушення, екстернальні порушення, психічне здоров'я

The article presents the separate results of the Ukrainian-Polish survey «Mental health and risks of youth lifestyle». The survey was conducted in November-December 2016 by a group of Ukrainian and Polish scholars among 15-year-old adolescents. The article focuses on the internal and external indicators of mental health of schoolchildren. Based on the empirical data the author analyzes youth aggression, violence, violation of the law ect.

Keywords: adolescents, risks, internal problems, external problems, mental health

ВСТУП

Особливістю даного номеру журналу є те, що до нього увійшли три статті, в яких представлено основні результати українсько-польського опитування школярів «Психічне здоров'я та ризики молодіжного стилю життя», проведеного у листопаді-грудні 2016 року серед 15-літніх підлітків Львівщини. Автори статей – члени наукового колективу, що реалізував інноваційний для українського соціологічного співтовариства дослідницький проект у галузі молодіжної проблематики. Участь у проекті взяли науковці двох університетів Львівщини – Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а саме: завідувач кафедри правознавства, соціології та політології, професор Світлана Щудло (автор даної статті та координатор проекту з українського боку) й доцент Ірина Мірчук, та Національного університету «Львівська політехніка», а саме: завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, професор Лариса

*Світлана Щудло – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: соціологія молоді, молодь в суспільстві ризику, соціологія освіти, реформа освіти.

E-mail: svitlana.shchudlo@gmail.com

Климанська, доцент Віктор Савка, старший викладач Галина Герасим, викладач Ольга Герус.

Декілька слів щодо передісторії дослідження та появи даного задуму. Розпочалося все з налагодження співпраці між Благодійним Фондом «Карітас» Самбірсько-Дрогобицької Єпархії УГКЦ (керівник о. Ігор Козанкевич) та Державною агенцією розв'язання алкогольних проблем (PARPA, Варшава, Польща) (керівник – Криштоф Бжуска) задля реалізації ідеї створення в регіоні цілісної системи профілактики алкогольної залежності та інших негативних форм ризикованої поведінки, яка б враховувала досвід, напрацювання та кращі практики у цій сфері сусідньої Польщі.

Ідея формування цілісної системи профілактики зумовила, що досить логічно, включення до цієї співпраці освітніх інституцій, які відповідають за роботу з молоддю та здійснюють підготовку фахівців до соціальної, педагогічної та соціально-психологічної роботи з цією соціально-демографічною категорією. Так, до партнерів спочатку приєднався Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, а за короткий час – Національний університет «Львівська політехніка», що було підтверджено укладанням угод про співпрацю. Для забезпечення науково обґрунтованих підстав організації профілактичної роботи з молоддю, постала потреба у володінні надійною інформацією про те, які проблеми характерні для молоді регіону, який рівень поширення тих чи інших проблем, пов'язаних з ризикованою поведінкою, які цільові групи потребують першочергової уваги, які чинники обумовлюють дані проблеми. Серед відомих досліджень з даної проблематики є міжнародне дослідження ESPAD, яке в Україні проводиться науковим колективом Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка під керівництвом Ольги Балакіревої (Балакірева, 2015). Водночас наявна на даний час інформація виявилася недостатньою для організації профілактичної роботи в регіоні, не дає цілісної соціальної картини, яка б характеризувала молодь Львівської області. Окреслені чинники обумовили появу ініціативу проведення власного емпіричного дослідження.

Розпочалися дискусії навколо організації дослідження, об'єкту дослідження та створення валідного дослідницького інструментарію. Заступник директора PARPA доктор Катажина Окуліч-Козарин запропонувала використати методологію та інструментарій добре відомого у Польщі лонгітюдного проекту – т.зв Мокотовських досліджень (Варшава), п'ять дослідницьких хвиль якого були проведені науковцями Варшавського Інституту психіатрії та неврології під керівництвом професора Криштофа Осташевського серед 15-літньої молоді, починаючи з 2004 року (2004, 2008, 2012, 2016) (Ostaszewski, 2017). Це проект належить

до досліджень, які фахівці називають «дослідженнями трендів» (Ostaszewski, 2013, s.10).

Завдяки допомозі д-ра К. Окуліч-Козарин ми ознайомилися з наявним інструментарієм, переклали його на українську мову і доповнили його питаннями, які враховували українські реалії. Суттєву допомогу в перекладі анкети надала Лілія Вовк – викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Українські науковці відчували з боку польських колег величезне бажання допомогти, надати організаційну підтримку і забезпечити якісне проведення опитування. Для можливості порівняння українських та польських даних, керівники PARPA ініціювали паралельне проведення в цей же час у Варшаві чергової хвилі Мокотовських досліджень, що було здійснене за аналогічним інструментарієм, терміново мобілізувавши до наукового проекту польських науковців.

У жовтні 2016 р. розпочався підготовчий етап дослідження. Під керівництвом д-ра К. Окуліч-Козарин була проведена низка як очних нарад-дискусій, так і скайп-зустрічей з міжнародною дослідницькою командою. Наступним кроком стало зібрання повної інформації про мережу шкіл Львівщини, кількість класів та контингент учнів в них для формування вибірки. Після отримання необхідної інформації про генеральну сукупність, польські колеги допомогли нам у формуванні вибірки. Вибірка формувалася як районована ймовірнісна з врахуванням типу населеного пункту. Враховуючи обмежені часові та людські ресурси, відсутність фінансування, тобто повну з нашого боку ініціативність проекту, було узгоджено проведення опитування у школах Львова, Дрогобича та сіл Дрогобицького району. Для дослідження обрано обласний центр (Львів - велике місто, близько 1 млн), середнє місто (Дрогобич – близько 100 тис.), села Дрогобицького району. У відібраних населених пунктах опитувалися учні загальноосвітніх шкіл. Одиницею відбору був шкільний клас. Оскільки цільовою групою була молодь у віці 15 років, то до вибірки потрапили лише 9 класи. У результаті дослідженням було охоплено 1801 школяра, з яких 1246 осіб у Львові, 307 – Дрогобичі та 248 – селах Дрогобицького району.

Після перекладу анкети українською мовою, було проведене пілотажне опитування у двох школах Львова, двох – Дрогобича та двох – Дрогобицького району з метою апробації інструментарію. Дані школи в подальшому були виключені з основної бірїрки. Етап збору інформації охопив період листопада-грудня 2016 року.

Дотримуючись етичних стандартів проведення дослідження, був зроблений запит до Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти на експертизу анкети щодо можливості її використання

для опитування учнів шкіл, і ми одержали позитивний висновок від фахівців кабінету практичної психології і соціальної роботи цієї інституції.

Завдячуємо польським колегам у допомозі з тиражуванням анкет, з забезпеченням індивідуальних конвертів для дотримання повної конфіденційності опитування, обробкою одержаних даних.

Суттєву організаційну підтримку у проведенні дослідження ми отримали від Львівського обласного управління освіти та міських та районних – Львівського та Дрогобицького – відділів освіти. Успішне проведення польового етапу стало можливим завдяки підтримці керівників університетів, в яких працюють учасники проекту, а саме ректору Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка проф. Надії Скотній та керівництву Національного університету «Львівська політехніка» - ректору проф. Юрію Бобалу та проректору з науково-педагогічної роботи доц. Роману Коржу. Неоціненну допомогу у безпосередньому зборі інформації надали студенти цих університетів, які підтримали ініціативу долучитися до проекту на волонтерських засадах.

Одержані емпіричні результати були представлені широкій освітянській громаді Львівщини під час конференцій «Україна - Польща: ризики молодіжного стилю життя. Що маємо і чого прагнемо?», проведених 26-27 квітня 2017 року у Львівській обласній раді та Дрогобицьку державному педагогічному університеті імені Івана Франка. Також результати представлені під час спеціального воркшопу на VIII Міжнародній науковій конференції Європейської асоціації превентивних досліджень «Якість у превенції», що проходила 20-22 вересня 2017 р. у Відні на базі Федерального міністерства здоров'я та безпеки жінок Австрії, й опубліковані в матеріалах цієї конференції (Okulicz – Kozaryn, 2017).

Серед основних завдань дослідження було виявлення рівня прояву в середовищі учнівської молоді форм ризикогенної поведінки; вживання психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків, тютюну, ліків); з'ясування стану психічного здоров'я (депресія, психологічне насильство); небезпеки використання сучасних технологій (інтернет, комп'ютер); виявлення відмінностей між стилями життя та загрозами молоді у великому місті, середньому (малому) місті та селі (селищі); схожість та відмінності у ризикогенних формах поведінки української та польської молоді.

Актуальність дослідницької проблеми.

Зростання динаміки суспільних змін, невизначеність та нестабільність соціальних процесів на різних рівнях соціальної реальності зумовлюють ризикогенні сценарії поведінкових практик населення, які є особливо відчутними для молоді. Ці ускладнені зовнішні соціальні умови не лише суттєво впливають на зміни життєвих планів, ціннісних орієнтацій та повсякденних практик сучасної молоді, але й примножують провальні

чи збільшують ризикогенні сценарії професійної соціалізації, формування правової культури, набуття освітніх компетенцій, побудови сім'ї, політичної соціалізації тощо. Підсилюється дана проблема суспільним напруженням, що пов'язано з війною на сході України та її наслідками (внутрішньою та зовнішньою міграцією, економічною кризою тощо).

За численними дослідженнями науковців, в тому числі Ю. Зубок, В. Чупрова, К. Уільямса (Чупров, Зубок, Уильямс, 2003), М. Незгоди (Niezgoda, 2014), К. Осташевський (Ostaszewski, 2014), О. Дейнеко та Л. Сокурянської (Дейнеко, Сокурянская, 2015) та ін.) молодь, зокрема підлітки, є найбільш ризикогенною групою у соціально-демографічній структурі суспільства. Перебуваючи на етапі самовизначення (на шкільній та студентській лавах), молодь значною мірою відчуває на собі дію не лише освітніх та професійних ризиків, але й цілого комплексу ризиків соціального розвитку молоді – політичних, правових, цивілізаційних та ін.

В умовах суспільства ризику проектування молоддю власної життєвої стратегії підвищує, з одного боку, шанси на досягнення життєвого успіху, а з іншого, - збільшує ймовірність проявів соціальних девіацій, погіршення соціального самопочуття. Серед причин зростання девіантних проявів у середовищі молоді ми вбачаємо зростання депривації, що характеризується неузгодженням життєвих планів молоді з можливостями їх реалізації в умовах сучасного суспільства, тобто своєрідним «ефектом ножиць».

Метою нашої статті є представлення дослідницьких результатів щодо проявів ризикованої поведінки 15-літньої молоді Львівщини та її психічного здоров'я шляхом аналізу інтернальних та екстернальних порушень.

Методологія дослідження.

Аналіз проблеми будемо проводити з позицій теорії ризику. Останні десятиліття характеризується появою низки робіт ризикологічного напрямку, початок якому поклав У. Бек (Beck, 1992; Бек, 2000). Ця естафета була продовжена у працях Н. Лумана (Луман, 1994) та ін. Варто зазначити ґрунтовні дослідження українських сучасних соціологів О. Дейнеко, Л. Сокурянської (Дейнеко, Сокурянская, 2015). Однак вище зазначені дослідники оминають в своїх дослідженнях проблеми психічного здоров'я, зосереджуючись на соціальних аспектах. У вітчизняній науці вивчення проблем психічного здоров'я молоді включені в основному у царину досліджень медицини, а соціальні науки оминають цю проблему.

Проводячи аналіз проявів психічного та соціального здоров'я української молоді, будемо спиратися на теоретичні та методологічні засади дослідників Мокотовських досліджень, викладених у авторських працях (Ostaszewski, 2013; Ostaszewski, 2014; Ostaszewski, 2017). Ціллю Мокотовських досліджень є аналіз психосоціальних чинників ризикованої

поведінки та проблем, а також формування емпіричних засад для формування рекомендацій для профілактики (Ostaszewski, 2017, s.10).

Польські дослідники (Ostaszewski, 2014, s. 57) широке коло порушень психічного здоров'я поділяють на дві групи, які знаходять вираження через екстернальні та інтернальні індикатори (Рис.1).

До першої групи відносять поведінку, пов'язану з агресією, насиллям, порушенням норм суспільної поведінки, злочинну поведінку, вживання психоактивних субстанцій.

Друга група охоплює внутрішні проблеми, емоційні порушення, насамперед депресії, залежність від ліків, надмірні стреси тощо.

Рис. 1. Індикатори порушень психічного здоров'я

Джерело: укладено автором за (Ostaszewski, 2013, s. 56)

Соціодемографічна характеристика вибірки

Вибірка нашого дослідження формувалася ймовірно, з врахуванням типу населеного пункту та чисельності учнів 9-х класів в ньому. Територіальний розподіл респондентів представлений на рис.2: Львів – 69% (1246 осіб), Дрогобич – 17% (307 осіб), села Дрогобицького району – 14% (248 осіб).

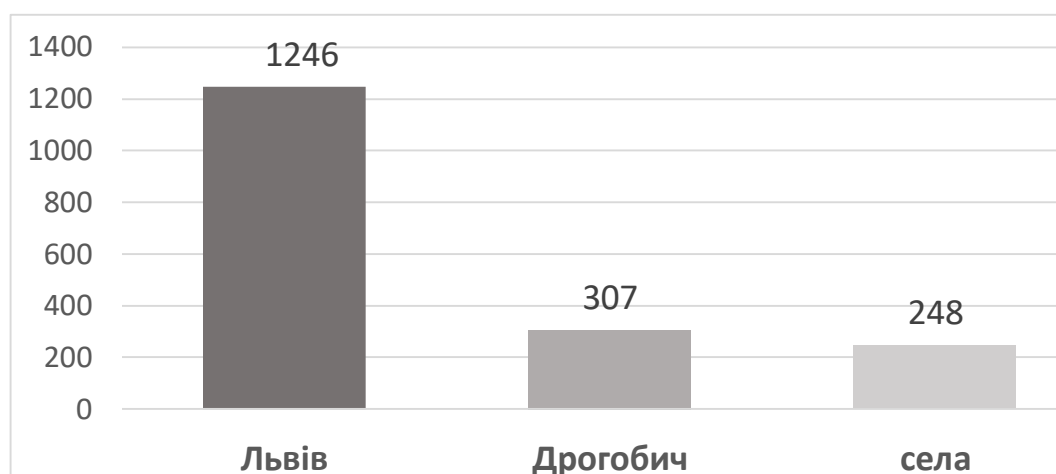

Рис.2. Територіальний розподіл опитаних, %

Розподіл опитаних за статтю представлений на рис.3. Частка опитаних дівчат у вибірці складає 51,8% (933 ос.), а хлопців – 48,2% (868 ос.)

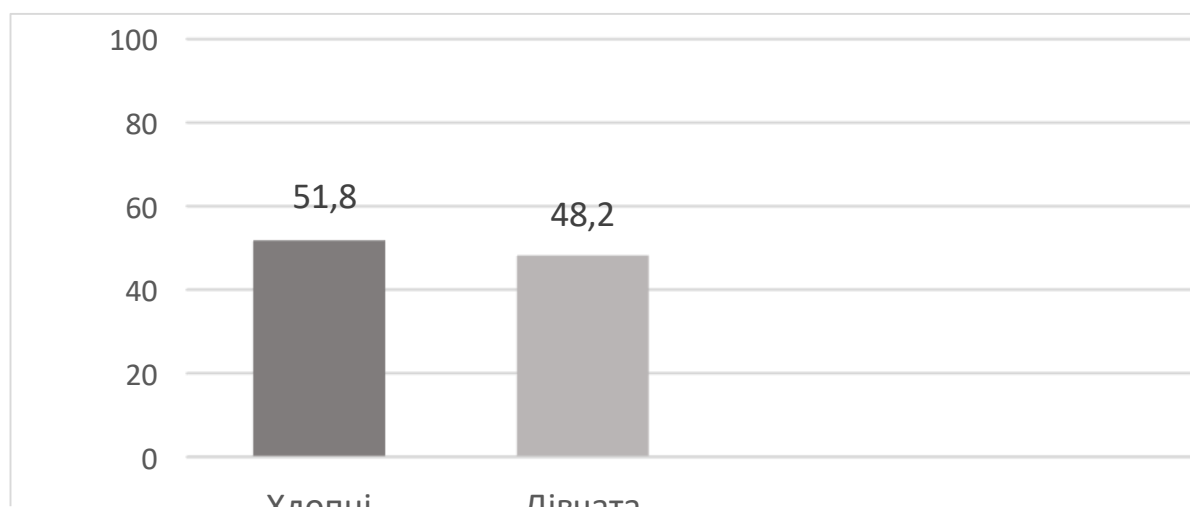

Рис. 3. Розподіл опитаних за статтю, %

Структура сімей опитаних 9-класників подана на рис.4. До анкети було включено запитання «З ким в основному проживаєш протягом останніх 3 місяців?». 62,4% проживає у повних сім'ях, де є батько та мати. 7,3% проживають без обидвох батьків впродовж останніх трьох місяців. 26,3% проживають без батька, а 3,8% - без матері. Лише близько половини мають брата або сестру (48,6%). П'ята частина опитаних проживає з бабцею та/чи дідусем

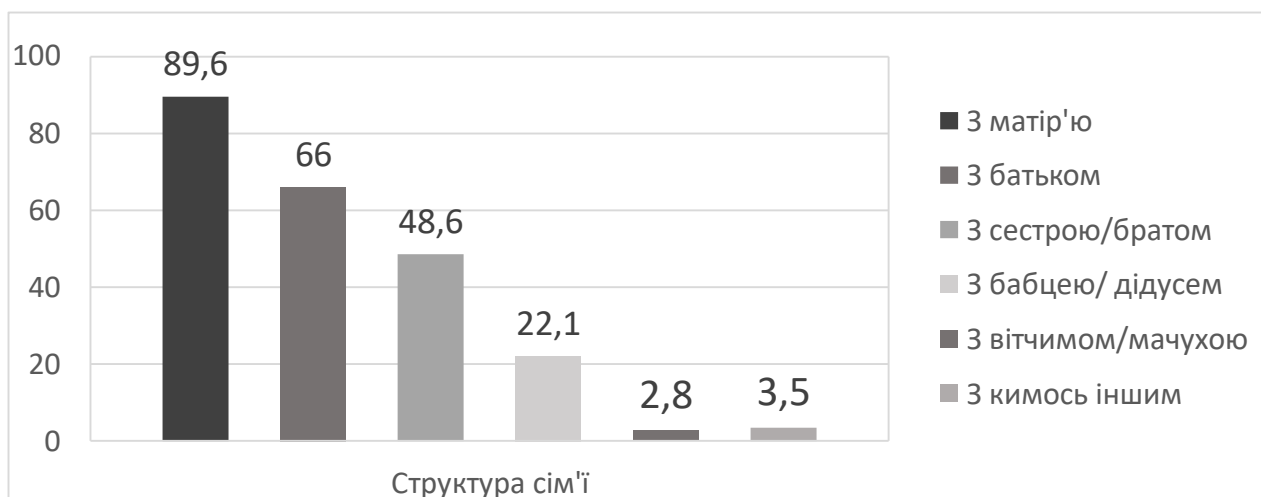

Рис.4. Структура сім'ї учнів, %

Домінуючий вплив на структуру сім'ї учнів мають трудові міграції батьків. Про це свідчать результати відповіді на запитання «Чи твої батьки працюють?», представлені на рис.5.

Рис.5. Структура зайнятості батьків учнів, %

Як засвідчують результати, майже вдвічі більше батьків (14,2%), аніж матерів (6,5%), перебувають за кордоном.

Виклад основних результатів

Інтернальні проблеми молоді. До індикаторів інтернальних порушень підліткової молоді польські дослідники відносять, чим керувались у нашому дослідженні і ми, прояви депресії, самооцінку стану

психічного та фізичного здоров'я, загальний показник інтервальних проблем.

Для вимірювання проявів депресії серед молоді польські фахівці використовують скорочену версію шкали CES-D (Center for Epidemiologic Studies Depression Scale), яка вперше використана в канадських дослідженнях здоров'я молоді (Ontario Student Drug Use and Health Survey) (Ostaszewski, 2013, s. 56-57). Чотирибальна шкала відповідей складається з чотирьох питань: про прояви смутку, відчуття самотності, пригніченості та плачу впродовж останніх 7 днів перед дослідженням, де 1 – «ніколи чи рідко» до 4 – «постійно». Про високий ризик депресії свідчать відповіді «часто» або «постійно» на усі чотири запитання шкали.

Для оцінки поточного стану психічного здоров'я застосовано одне питання, яке польські дослідники запозичили зі шкали для вимірювання якості життя, пов'язаного зі здоров'ям (*CDC Health Related Quality of Life*) (Ostaszewski, 2013, s. 56-57). «Протягом скількох днів з останніх 30-ти ти відчував/ла стрес, пригнічення чи емоційні проблеми? (відповідь від 0 до 30 днів). В дослідженні прийнято, що показником негативної самооцінки стану психічного здоров'я є зазначення погіршеного самопочуття впродовж принаймні 14 днів.

Про наявність інтервальних проблем у молоді свідчить негативна оцінка власного стану психічного здоров'я (впродовж щонайменше 14 днів останнього місяця перед дослідженням) а також відповіді, які вказують на високий ризик депресії (Ostaszewski, 2013, s. 56-57).

Аналіз одержаних серед молоді Львівщини результатів дослідження щодо інтервальних проблем розпочнем з аналізу самооцінки психічного здоров'я (рис.6).

Як засвідчують результати, 12,5% опитаних впродовж останнього місяця відчували 14 або більше днів стрес, пригнічення чи емоційні проблеми. Серед дівчат є більшою частка тих, хто вказує на наявність негативних проявів психічного здоров'я впродовж аналізованого періоду (15,7%), аніж серед хлопців (9,3%). Також ми можемо констатувати, що у Львові частка такої молоді є суттєво вищою (14,8%). Показники Дрогобича та сіл Дрогобицького району є нижчими, однак між собою не суттєво різняться. Ми бачимо, що велике місто породжує більше ризиків і характеризується вищою часткою молодих осіб, які вказують на незадовільне психічне здоров'я.

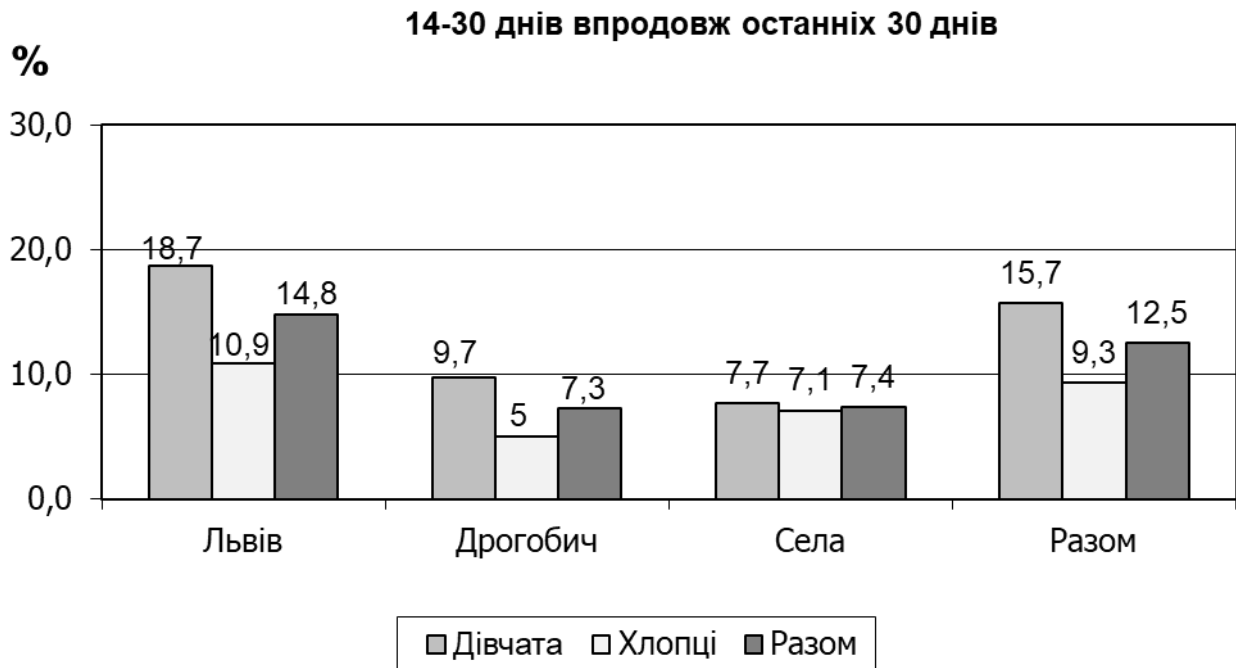

Рис. 6. Самооцінка психічного здоров'я: *Протягом скількох днів з останніх 30-ти ти відчував/ла стрес, пригнічення чи емоційні проблеми?*, %

Схильність до депресії молоді Львівщини характеризують дані рис. 7.

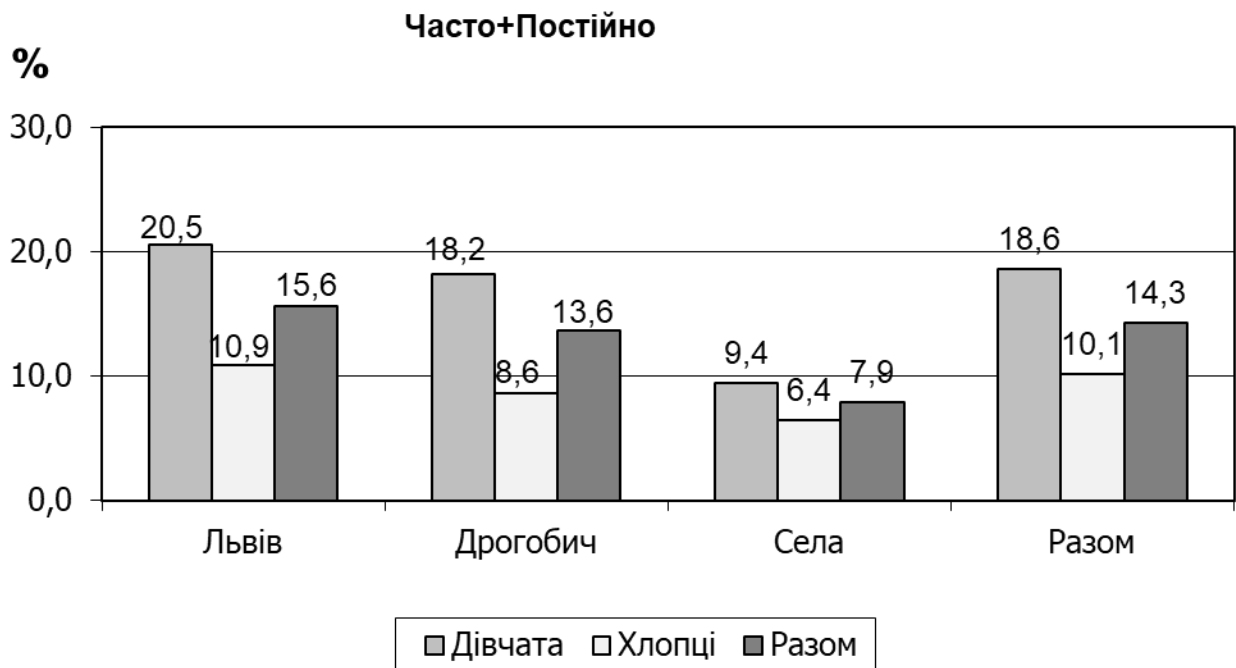

Рис. 7. Симптоми депресії: *Як часто був/була пригнічений/а впродовж останніх 7 днів?* (%)

За чотирибальною шкалою ми взяли до уваги лише відповіді на запитання що відчуття пригніченого стану впродовж останніх 7 днів «часто» та «постійно»

Одержані дані вказують, що серед опитаних 14,3% відчували «часто» або «постійно» пригнічення впродовж останнього тижня перед дослідженням. Знову ж спостерігаємо, що частка респондентів, що відчували пригнічення, знижується з розміром населеного пункту, і серед сільської молоді вдвічі є меншою (7,9%), аніж у Львові (15,6%). Більш високими є показники, що характеризують дівчат (18,6%), аніж хлопців (10,1%). Водночас тенденція спаду показника в напрямку зі зменшенням розміру населеного пункту зберігається в обох статевих групах.

У таблиці 1 відображені показники інтервальних проблем молоді, залежно від типу та розміру населеного пункту та статі.

Таблиця 1 – Інтервальні проблеми психічного здоров'я: високий ризик депресії та негативна самооцінка психічного здоров'я

	Показники інтервальних проблем (%)			
	Кількість респондентів	Високий ризик депресії	Негативна оцінка психічного здоров'я	Загальний показник інтервальних проблем
Львів				
Дівчата	605	9,8	18,7	21,3
Хлопці	607	2,7	10,9	11,9
Разом	1212	6,2	14,8	16,6
Дрогобич				
Дівчата	143	8,4	9,7	14,0
Хлопці	156	0,6	5,0	5,8
Разом	299	4,3	7,3	9,7
Села				
Дівчата	116	3,5	7,7	11,2
Хлопці	124	0,8	7,1	8,1
Разом	240	2,1	7,4	9,6
Разом				
Дівчата	884	8,7	15,7	18,8
Хлопці	887	2,0	9,3	10,3
Разом	1751	5,3 ***	12,5***	14,4 ***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$ (стосується порівняння між хлопцями та дівчатами)

Джерело: укладено автором

Результати дослідження засвідчили, що для 14,4% опитаних молодих людей 15-літнього віку Львівської області характерні інтернальні порушення. Порівняння відповідей хлопців та дівчат вказує на статистично значимі відмінності між статями, і більш тривожні показники характерні для дівчат. Частка молодих людей, які вказують на інтернальні проблеми зростає зі зростанням величини насесеного пункту, де вони мешкають.

Екстернальні проблеми молоді.

Перейдемо до аналізу другої групи індикаторів психічного здоров'я молоді – екстернальних.

Розпочнемо наш аналіз з проблем насилля. Поняття насилля охоплює різні його форми та прояви. При найзагальнішому поділі розрізняють насилля фізичне та психологічне. Психологічне насилля в анкеті для однакового розуміння респондентами нами тлумачилося наступним чином «Психологічне насилля відбувається тоді, коли одна або декілька осіб докучають, ображають або навмисне турбують іншу особу». Респондентам було поставлене запитання про те, чи зазнавали вони насилля «Як часто особисто ти зазнавав/ла насилля (фізичного або психологічного) у межах або поблизу школи з листопада минулого року до сьогодні?» (Рис.8). На рисунку подані відповіді «щоденно або майже щоденно» та «близько разу на тиждень».

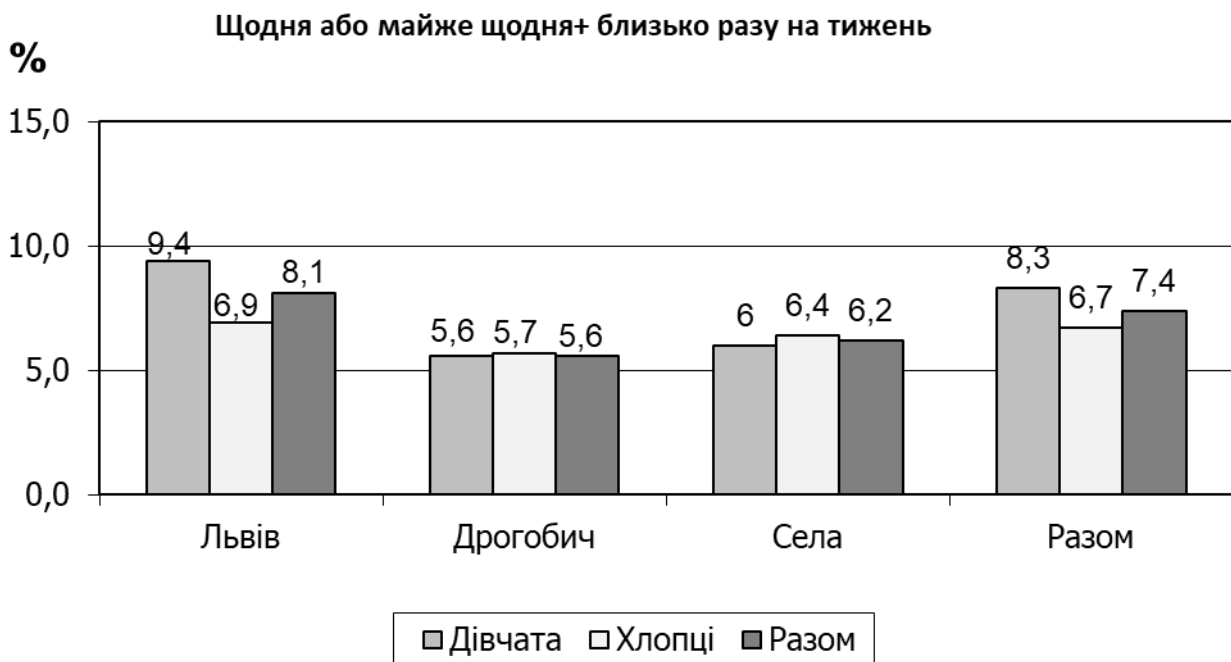

Рис. 8. Частка школярів , які зазнавали насилля на території школи або поблизу неї впродовж останнього року(%)

Як засвідчують результати, найвищі показники характерні для молоді Львова, далі – школярів сіл. Зауважимо, що в обласному центрі більшою є частка дівчат серед тих, які потерпіли від фізичного чи психічного насилля, а у селах – хлопці. Загалом впродовж останнього року 7,4% школярів вказали на насилля щодо них на території школи або поблизу неї, з яких 8,3% дівчата та 6,7% – хлопці.

У наступному запитанні ми ставили за мету з'ясувати, чи школярі самі вдавалися до фізичного чи психічного насилля: «Як часто ти брав/ла участь у фізичному або психологічному насиллі щодо інших учнів у межах або біля школи з вересня минулого року до сьогодні?» (Рис.9).

Щодня або майже щодня + близько разу на тиждень

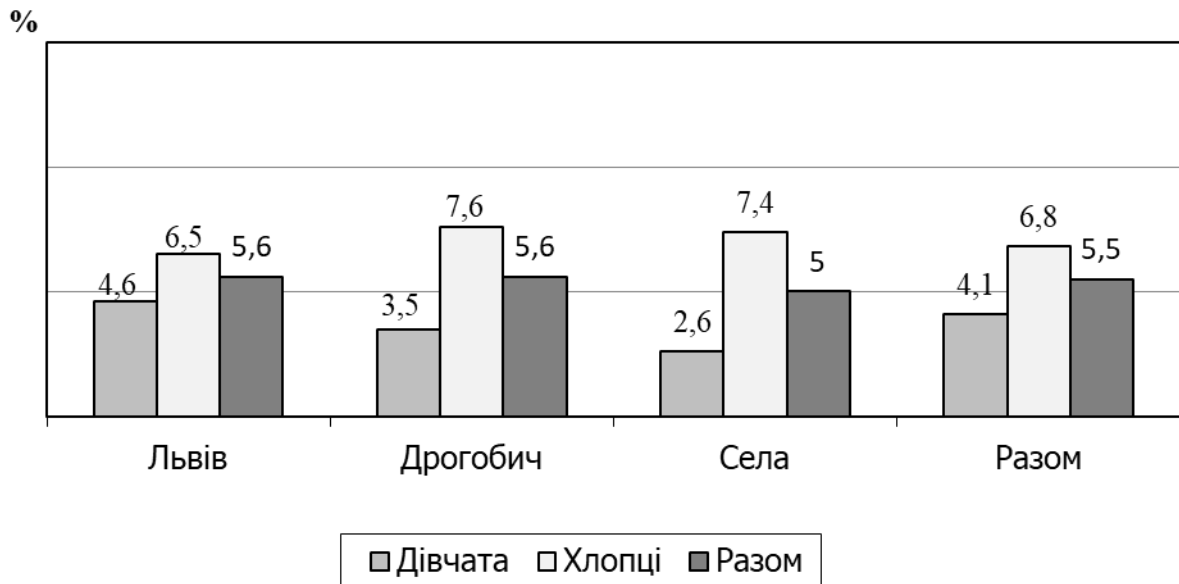

Рис. 9. Частка школярів, які вдавалися до насилля на території школи або поблизу неї впродовж останнього року (%)

Зважаючи на анонімний характер опитування та забезпечення конфіденційності інформації (учні самостійно упаковували та заклеювали заповнені ними анкети у конверти), сподіваємось, що ми отримали досить відверті відповіді на запитання про вчинення насилля на території школи. Загалом відмінностей в розрізі типів населених пунктів ми не зафіксували. Більш видимі відмінності між хлопцями та дівчатами у аналізованих типах населених пунктів. Частка відповідей дівчат зростає зі зростання розмірів населеного пункту і є найвищою у Львові – 4,6 %. У той час, частка відповідей на це питання хлопців у Львові є меншою, порівняно з Дрогобичем та селами. Загалом на половину більшою є частка відповідей хлопців, аніж дівчат – відповідно, 4,1% та 6,8%. Одержані показники

вказують на досить високий рівень насилля в шкільних колективах. Це означає, що школа не завжди є безпечним і спокійним місцем, де учень може комфортно себе почувати.

Наступне питання нашої анкети стосувалося участі школярів у бійках на території школи або біля неї впродовж останнього року (Таблиця 2).

Таблиця 2 – Участь у бійках на території школи або поблизу неї впродовж останнього року (%)

		Впродовж останнього року					Часті бійки 4 і більше разів
	Кіль- кість респон- дентів	Жодного разу	1 раз	2чи 3 рази	4 чи 5 разів	6 або більше разів	
Львів							
Дівчата	610	82,6	8,5	6,1	1,2	1,6	2,8
Хлопці	614	54,9	17,9	18,7	3,3	5,2	8,5
Разом	1224	68,7	13,2	12,4	2,2	3,4	5,6
Дрогобич							
Дівчата	144	83,3	11,1	4,9	0	0,7	0,7
Хлопці	158	50,9	22,0	20,8	3,2	3,1	6,3
Разом	302	66,3	16,8	13,2	1,6	2,0	3,6
Села							
Дівчата	117	78,6	12,8	8,6	0	0	0
Хлопці	125	38,6	21,3	28,3	5,5	6,3	11,8
Разом	242	57,8	17,2	18,9	2,8	3,3	6,1
Разом							
Дівчата	870	82,2	9,5	6,2	0,8	1,3	2,1
Хлопці	894	51,9	19,1	20,4	3,6	5,0	8,6
Разом	1764	66,8	14,4	13,4	2,2	3,2	5,4

Джерело: укладено автором

У таблиці 2 подана частота участі школярів у бійках впродовж останнього року, залежно від статі та типу населеного пункту. Ми виділили з-поміж усіх відповідей частку тих, хто брав участь у бійках

чотири та більше разів, що характеризує високу інтенсивність бійок і розглядається нами як «часті бійки».

Більш залученими до агресії, що характеризується участю у бійках, є, як і очікували, хлопці. Найвищою є чисельність частих бійок серед хлопців сільської місцевості.

Часті бійки (4 та більше разів впродовж останнього року)

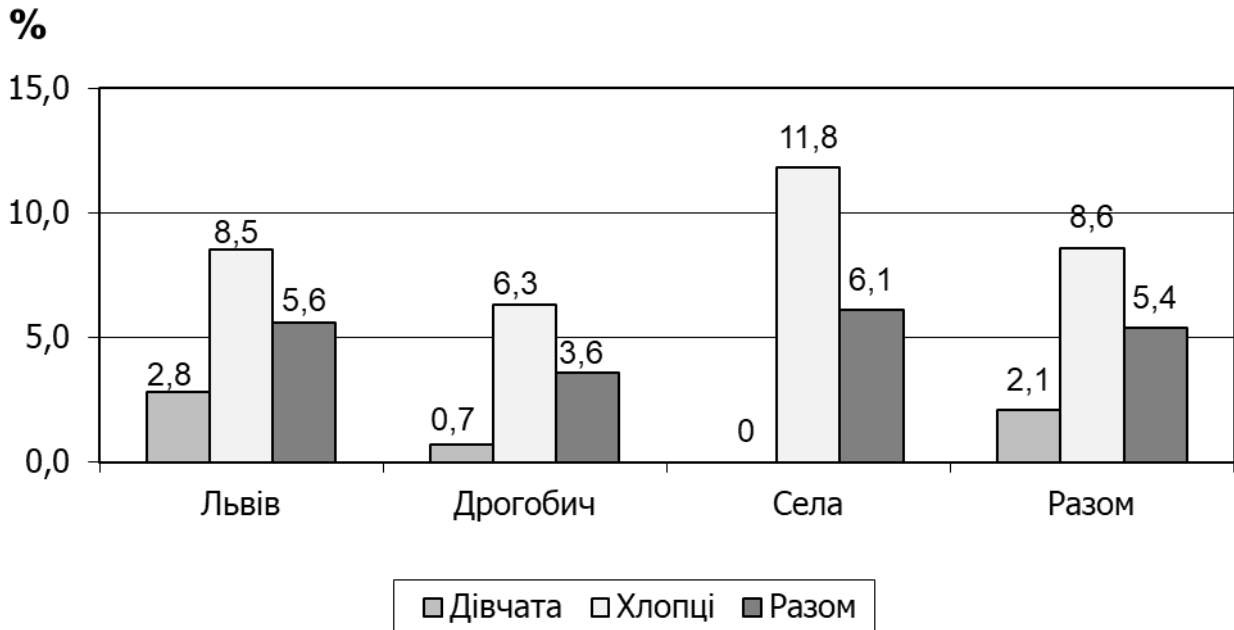

Рис. 10. Участь у бійках на території школи або поблизу неї впродовж останнього року (4 і більше рази) (%)

Одержані результати засвідчують найвищий показник серед хлопців сільських шкіл (11,8%). Щодо відповідей дівчат, то найвищими є показники у Львові (2,8%). Загалом бійки у школі не є рідкісним явищем - впродовж останнього року їх учасниками були 5,4% опитаних нами школярів, з яких 8,6% хлопці, 2,1% - дівчата.

Особливим видом насилля є кібернасилля, яке зазначає поширення серед молоді в зв'язку з популяризацією нових інформаційно-комунікативних технологій (рис.11).

Показником екстернальних порушень є протиправна поведінка школярів. Для виявлення протиправної поведінки, школярам було поставлене питання, в якому ми намагалися виявити такі її прояви: дрібна крадіжка, навмисне пошкодження чиеїсь власності або когось, торгівля наркотиками, втеча з дому, використання без дозволу автомобіля, списування.

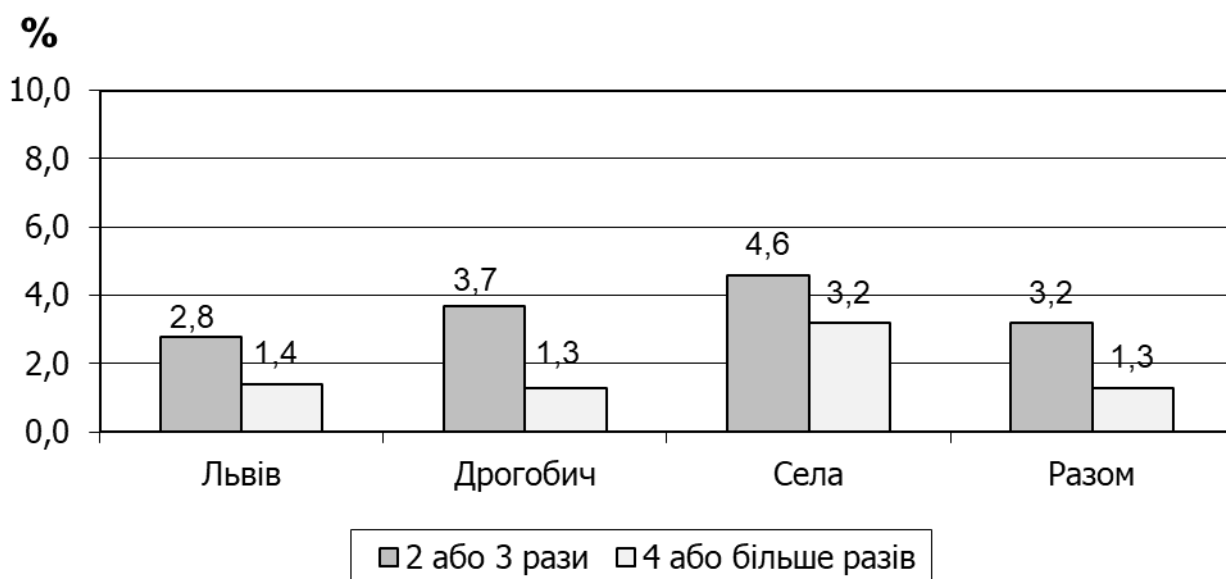

Рис. 11. Частка школярів, які стали коли-небудь жертвами кібернасилля, %

Результати про обсяги прояву протиправної поведінки представлені у таблиці 3.

Таблиця 3 – Протиправна поведінка: **Чи ти робив/ла нижче перелічене протягом останніх 12 місяців?**

Протиправна поведінка	Кількість респондентів	Брав/ла іздити автотранспорт без дозволу	Навмисно ламав/ла або нищив/ла щось, що тобі не належало	Продавав/ла марихуану чи інші види наркотиків	Брав/ла речі, які тобі не належали	Вдарив/ла або поранив/ла когось навмисно	Втівав/ла з дому (йшов/ла без дозволу когось з	Списував/ла на уроках, самостійних, контрольних
Львів								
Дівчата	608	1,7	6,9	2,0	25,0	16,5	13,4	89,0
Хлопці	609	5,3	11,2	3,6	23,7	26,9	10,2	87,5
Разом	1217	3,5	9,1	2,8	24,3	21,7	11,8	88,0
Дрогобич								
Дівчата	144	0,7	7,6	4,2	16,7	16,0	17,4	86,1

Хлопці	156	3,8	13,5	5,1	14,7	24,5	10,4	89,7
Разом	300	2,3	10,7	4,7	15,7	20,4	13,8	88,0
Села								
Дівчата	116	1,7	5,2	1,6	17,9	19,8	15,4	77,6
Хлопці	124	8,0	5,6	2,6	17,7	17,7	14,6	77,4
Разом	240	5,0	5,4	2,1	17,8	18,8	15,0	77,5
Разом								
Дівчата	868	1,5	6,8	2,4	22,6	16,9	14,4	87,0
Хлопці	889	5,4	10,8	3,6	21,3	25,2	10,9	86,5
Разом	1757	3,5	8,8	3,0	22,0	21,1	12,6	86,7

Джерело: укладено автором

Як свідчать дані, досить високими є показники, які характеризують дрібні крадіжки (22,0%) та навмисне ушкодження когось (21,1%). Щодо заволодіння речами, які не належали опитаним школярам, то це виявилось більш характерним для дівчат (22,6%), ушкодження – для хлопців (25,2%).

Вважаємо за необхідне окремо розглянути такий вид протиправної поведінки, як «списування на уроках, самостійних, контрольних роботах і т.п.» (рис.12).

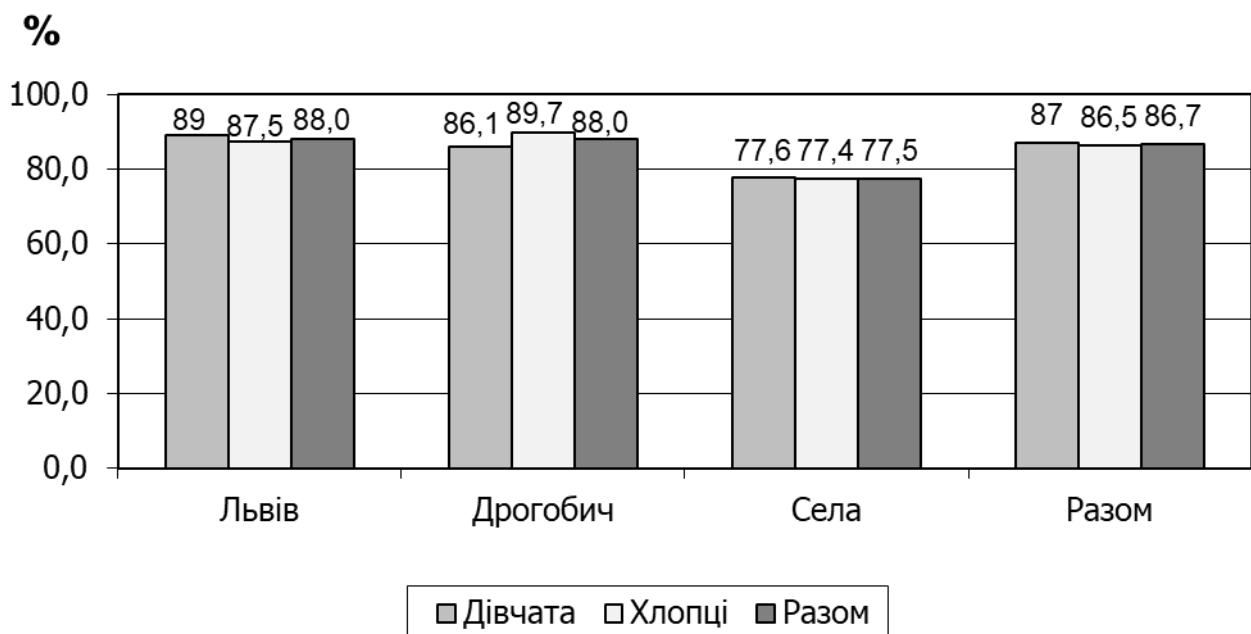

Рис. 12. Протиправна поведінка: Чи коли-небудь впродовж останніх 12 місяців в списував/списувала в школі на уроках, самостійних, контрольних роботах і т.п.? (%)

Зважаючи на показники (загалом 86,7%), ця поведінка, як для хлопців, так і для дівчат, у школах є нормою і багатьма школярами не розглядається як щось протизаконне. Зважаючи на надзвичайно високі показники, слід якомога частіше звертати на це увагу у профілактичній роботі, роз'яснюючи, що списування є різновидом інтелектуальної крадіжки.

У таблиці 4 представлено узагальнені результати екстернальних проблем молоді, які характеризує Інтегрований показник екстернальних проблем. Деякі дослідники (Ostaszewski, 2013, s. 59) вказують як на негативний, так і на функціональний вплив проявів ризикогенної поведінки молоді на етапі дорослішання. Виходячи з цього прояви певної поведінки ще не свідчать однозначно про наявність проблем психічного здоров'я, а можуть бути «нормативними» для певного періоду життя людини. З іншого боку, підвищена ризикогенна поведінка без додаткової профілактики чи врегулювання може спричинити більш серйозні проблеми як психічного здоров'я молоді, так і суспільних проблем. З огляду на це, інтегрований показник екстернальних проблем характеризується як поєднання щонайменше двох з трьох окреслених типів ризикогенної поведінки: надуживання психоактивних речовин, насилля над іншими, протиправна поведінка.

Таблиця 4 - Екстернальні проблеми молоді (ризикогенна поведінка) (%)

	Чисельність респондентів	Показники екстернальних проблем			
		Надуживання субстанцій	Насилля над іншими	Протиправна поведінка	Інтегрований показник екстернальних проблем
Львів					
Дівчата	586	13,8	19,9	35,0	17,7
Хлопці	592	15,7	31,8	33,2	23,0
Разом	1178	14,8	25,9	34,1	20,4
Дрогобич					
Дівчата	140	17,9	18,8	34,0	18,6
Хлопці	152	16,8	31,8	31,4	23,0
Разом	292	17,3	25,6	32,7	20,9
Села					
Дівчата	114	9,5	22,4	31,0	11,4
Хлопці	121	16,1	29,9	32,3	24,0
Разом	235	12,9	26,3	31,7	17,9
Разом					
Дівчата	840	13,9	20,1	34,3	17,0
Хлопці	865	16,0	31,5	32,8	23,1
Разом	1705	14,9	25,9	33,5	20,1

Одержані результати вказують, що кожен п'ятий опитаний нами школяр (20,1%) вдавався щонайменше до двох видів ризикованої поведінки, що є досить тривожним показником. Для хлопців ці показники є вищими (23,1%), аніж для дівчат (17%). Найбільша частка проявів ризикованої поведінки характерна для хлопців сільських населених пунктів (24,0%). В той час серед дівчат суттєво вищими є показники у містах, при цьому розмір міста не відіграє суттєвої ролі.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи наведені результати, можемо стверджувати, що це дослідження, проведене вперше серед молоді Львівщини, дало значний обсяг даних, важливих для осмислення науковцями, вчителями, фахівцями соціальних служб, які працюють з молоддю. Одержані дані вказують на потребу організації профілактичної роботи серед молоді. Нові суспільні реалії ставлять потребу у формуванні якісно нових, відповідних до сучасних викликів форм роботи з молоддю для попередження ризикогенних форм поведінки. Водночас наведені дані вказують на потребу диференційованого підходу до хлопців та дівчат з врахуванням типу населеного пункту. Більші розміри міста загострюють прояви інтернальних порушень. Суттєвий каталізуючий вплив на прояви ризикованої поведінки має низка соціальних факторів, зокрема структура сім'ї учня, а саме значна трудова міграція батьків. Ці та інші чинники потребують подальшого аналізу та більш детального розгляду, що буде зроблено у подальших наших роботах.

БІБЛІОГРАФІЯ

Beck, U. (1992). From Industrial Society to the Risk Society, Theory, Culture and Society, Vol.9, No.1. – P. 97–123.

Niezgoda, M.(2014). Młodzież. Kłopotliwa kategoria socjologiczna // Młodzież w społeczeństwie ryzyka [red. P. Długosza, M. Niezgody, S. Soleckiego], Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. – S. 14-35.

Okulicz – Kozaryn, K., Shchudlo, S., Herasym, H. i in. (2017). Mental Health and Risk Behaviors Among West Ukrainian Adolescents [w:] Book of abstracts. 9th International Conference of the Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb, 17 – 19 May 2017, Zagreb. – P. 201.

Ostaszewski, K. (red.) (2017). Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży Badania mokotowskie 2004–2016 Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, 2017.

Ostaszewski, K. (2014). Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience, Warszawa : Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Ostaszewski, K., Bobrowski, K., Okulicz-Kozaryn, K. i in. (2013). Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. Badania mokotowskie 2012, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.

Балакірева, О. (ред.) (2015). Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні, Київ: Фоліант.

Бек, У. (2000). Общество риска. На пути к другому модерну, [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой], Москва:Традиция.

Дейнеко, О., Сокурянская, Л. (2015). Студенство у суспільстві ризику: чинники актуалізації соціальної суб'єктності [в:] Молодіжна політика: проблеми та перспективи [ред. С. Щудло, П. Длугош], Дрогобич – Жешув. – С. 10 – 20.

Луман, Н. (1994). Понятие риска, THESIS, - №. 5. – С.135 – 160. Режим доступу: https://igiti.hse.ru/data/423/313/1234/5_2_2Luhm.pdf

Чупров, В.И., Зубок Ю.А., Уильямс, К. (2003). Молодежь в обществе риска, М : Наука.

MENTAL HEALTH AND RYSK BEHAVIORS AMONG 15-YEARS-OLD YOUTH OF LVIV REGION

Svitlana Shchudlo – Postdoctoral Researcher in Sociology, Full Professor, Head of the Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Research interests: sociology of youth, youth in risk society, sociology of education, educational reforms

E-mail: svitlana.shchudlo@gmail.com

Герасим Галина*
Герус Ольга *
Климанська Лариса*
Савка Віктор*

ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ТА ІНШИХ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті висвітлюється вживання алкоголю та інших психоактивних речовин (ПАР) у молодіжному середовищі (на прикладі школярів міст Львова та Дрогобича та Дрогобицького району - учнів дев'ятого класу). Автори аналізують сучасний стан вживання психоактивних речовин підлітками та молоддю в Україні та регіональні особливості ризиків молодіжного стилю життя. У результаті проведеного аналізу продемонстровано, що за методикою ESPAD відзначається стабілізація та незначне зниження показників вживання алкоголю, тютюну та наркотиків у середовищі української молоді. Регіональною відмінністю в дослідженнях Схід – Захід України можна вважати істотно нижчу кількість спроб вживання наркотичних препаратів серед школярів у західному регіоні України. Було встановлено, що найбільш вагомими чинниками впливу на вживання ПАР є найближче соціальне оточення: інші молоді люди

***Галина Герасим** – магістр соціальної роботи, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: соціальна робота з залежними від психоактивних речовин, гендерні дослідження

E-mail: hherasym@gmail.com

***Ольга Герус** – кандидат соціологічних наук, асистентка кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

Наукові інтереси: соціологія споживання, комерційна реклама, аналіз big data

E-mail: oljagerus@gmail.com

***Лариса Климанська** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

Наукові інтереси: конструювання соціальних проблем, комунікативні технології

E-mail: larysa_kl@ukr.net

***Віктор Савка** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

Наукові інтереси: соціальні інститути, соціологія сім'ї

E-mail: savka.123@ukr.net

(спільноти, компанії), батьки; відсутність зайнятості; невміння контролювати себе; бажання стати «своїм» серед тих, хто вживає ПАР.

Ключові слова: психоактивні речовини, алкоголь, тютюн, вживання, наркотичні речовини, ризики, молодь, підлітки, молодіжний стиль життя.

The article covers the use of alcohol and other psychoactive substances (APS) in the youth environment (on the example of schoolchildren in the cities of Lviv and Drohobych and Drohobych district - pupils of the ninth grade). The authors analyze the current state of the use of psychoactive substances by adolescents and youth in Ukraine and the regional features of the risks of the youth lifestyle. As a result, it has been demonstrated that according to the ESPAD methodology, stabilization and a slight decrease in alcohol, tobacco and drug use among Ukrainian youth are noted. The regional difference in East-West studies in Ukraine can be considered to be a significantly lower number of attempts to use drugs among schoolchildren in the western region of Ukraine. It was revealed that the most important factors of influencing the use of APS are the closest social environment: other young people (communities, companies), parents; lack of employment; inability to control oneself; the desire to become one of those who are using APS.

Key words: psychoactive substances, alcohol, tobacco, use, narcotic substances, risks, youth, adolescents, youth lifestyle.

Пострадянські трансформації та процес становлення сучасної України, її повернення до грона європейських народів відзначаються рядом серйозних проблем та суперечностей. З одного боку, створюються умови для розвитку вільної та активної особистості, здатної на подальші демократичні перетворення, формування громадянського суспільства. З іншого – розширення демократичних свобод та можливостей для самореалізації в умовах нестабільного та хронічно кризового соціуму провокує появу нових небезпек не лише для окремих індивідів, але і для суспільства в цілому, які можуть навіть становити певні загрози національній безпеці країни. До їхнього числа можна віднести і негативні тенденції у стані здоров'я населення, зокрема щодо скорочення середньої очікуваної тривалості його життя, рівня смертності (Любінець, 2010). Свідченням цього є і той факт, що понад 40 % смертей серед чоловіків та понад 22 % серед жінок спричинені вживанням психоактивних речовин та алкоголю (Levchuk, 2009). «Знайомство» з такими речовинами дедалі частіше починається ще у ранньому підлітковому віці, що становить значну загрозу не лише здоров'ю підлітків, але і успішності їхньої соціалізації, а отже набуває характеру гострої соціальної проблеми у загальносоціальних масштабах.

Сьогодні в Україні проблема вживання психоактивних речовин (ПАР) має всі риси епідемічного процесу. Незважаючи на антиалкогольну та антинаркотичну пропаганду й агітацію, яка практикується в країні і державним, і громадськими структурами, кількість осіб, особливо підлітків та молоді, які зловживають різного роду стимуляторами, вживають алкоголь та наркотичні речовини залишається достатньо високою.

Підлітки є важливою складовою сучасного українського суспільства, носіями інтелектуального та духовного потенціалу. В недалекому майбутньому саме їм належить перетворитися на визначальний фактор суспільно-політичного розвитку та соціально-економічного прогресу країни. Тому суспільство не може бути байдужим до проблеми вживання ними алкоголю та інших психоактивних речовин. Алкоголь – найбільш широко вживана ПАР серед дітей та підлітків в Україні. Кожен четвертий українець, який страждає на алкогольну залежність, є особою віком до 35 років (Вієвський, 2011). За результатами досліджень, проведених Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, 22% школярів і студентів середніх та вищих навчальних закладів вживають спиртні напої практично щодня, або, щонайменше, кілька разів на тиждень (Табачников, 2012). Вітчизняні дослідники по-різному оцінюють сучасний стан і динаміку вживання ПАР підлітками та молоддю в Україні: одні зазначають, що рівень наркотизації та споживання психоактивних речовин серед молоді та підлітків є значним, інші вважають, що йдеться про зниження останнім часом кількості споживачів психоактивних речовин серед підлітків та молоді, про зміну акцентів вживання психоактивних речовин у молодіжному середовищі (Вієвський, 2012; Лінський, 2014; Гінзбург, Полішко, Татаровський, 2011; Руценко, Сердюк, 2017).

До 90-х років в Україні проблемою вживання психоактивних речовин займалися переважно медики-наркологи та правоохоронці. Відповідно, проблему розглядали переважно з медичного та кримінального аспектів базуючись, в основному, на соціально-педагогічній моделі, яка передбачала доволі обмежений арсенал реакцій на неї: покарання – лікування. Практиковані у той час профілактичні заходи відзначалися лише обмеженою ефективністю, оскільки, по-перше, зводилися практично лише до залякування носіїв проблеми та їхньої ізоляції від «здорового» соціуму, по-друге, не базувалися на всебічній об'єктивній інформації про сутність проблеми, зокрема про її соціально-культурні корені. Інформація про стан проблеми у масштабах не лише всієї країни, але і окремих регіонів чи населених пунктів, часто була закритою. Соціологи та інші фахівці соціальної сфери, громадськість не мали повного доступу до неї, а отже і не могли опрацювати ефективних реакцій на проблему.

Чи не найбільш яскравим прикладом такого стану речей стала відома антиалкогольна кампанія часів М.Горбачова. Доволі широкий арсенал активно, централізовано та масово застосованих директивно-заборонювальних і каральних заходів, які хоча й часто набували радикального характеру, все ж не досягнув бажаного довготривалого результату. Незважаючи на цілком позитивні наміри, реалізовані широкомасштабні дії часто викликали більше спротиву та глузувань, ніж

користі. Основною причиною цього, на наш погляд, було їхнє недостатнє наукове опрацювання у соціотехнологічному вимірі, а отже і нереалістичність. Це зумовлювалося, як вже зазначалося, по-перше, домінуванням традиційних для радянського часу каральних заходів, які цілком очевидно не відповідали зачаткам ліберальних реформ, що тоді, хоча і обмежено, вже починали впроваджуватися в життя та, відповідно, розширювали межі соціальної активності громадян, по-друге, певною надлишковістю державно-партійної участі у кампанії. Саме це, на наш погляд, в умовах глибокої кризи довіри громадян до держави та правлячої КПРС, а отже їхньої нездатності налагодити комунікацію з суспільством, активізувати його, зіграло основну роль у краху кампанії, котра розглядалася пересічними громадянами як чергова нерозумна ініціатива керівництва, а не потреба самого суспільства.

З кінці 90-х років, під впливом різних обставин: відмови від соціалістичної моделі розвитку України, розвитку інформаційного суспільства, відкриття кордонів та доступу до міжнародної інформації, починає змінюватись, з одного боку, оцінка соціальних обставин, пов'язаних із залежністю від ПАР, а з іншого, ставлення до свободи та відповідальності громадян не лише за власну поведінку, але і за стан соціуму. З суто медичного або кримінологічного трактувань, оцінка ситуації поволі перетворюється на ставлення до неї як до біо-психо-соціальної проблеми. Оцінюванням феноменів, пов'язаних із залежністю від ПАР, починають займатися фахівці низки наукових дисциплін, дотичних до оцінювання і діагностики соціальних проблем, зокрема, соціологи, соціальні працівники тощо. Залежність від психоактивних речовин розглядається як широке соціальне явище в силу того, що вона пов'язана не тільки із соціальними проявами поведінки стосовно наркотиків та інших речовин, що спричиняють залежність, а й передбачає соціальну відповідь-реакцію на процес їх поширення.

На сьогодні, більш або менш глибоко, вивчаються практично всі аспекти цього масштабного явища, починаючи від реалістичного, об'єктивного діагностування проблеми, в чому очевидно першочергову роль повинні відігравати соціологи, до опрацювання ефективних варіантів її регулювання, що є полем відповідальності фахівців у галузі соціальних технологій, зокрема і соціальних працівників. При тому, що особливо важливо для об'єктивного оцінювання та ефективного врегулювання проблеми, ці зусилля, по-перше, є звільнені від впливу державної ідеології, як це було в радянські часи та, по-друге, в міру можливостей, вони координуються з міжнародним співтовариством, передбачають використання передових технологій аналізу і реагування на проблему, апробованих в інших країнах.

У сучасній Україні соціологічні дослідження різних типів вживання психоактивних речовин та розвитку залежностей у режимі моніторингу проводяться з середини 1990-х років. При тому, в силу зрозумілих причин, одним із фокусів уваги в таких дослідженнях виступають підлітки та молодь. Так з 1995 року Україна бере участь у загальноєвропейському дослідницькому проєкті „Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин – ЕСПАД (ESPAD)”, яке проводиться кожні чотири роки. Всього було 6 хвиль (замірів) – у 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 і 2015 роках. Проєкт охоплює понад 30 країн Європи. Дослідження виконується Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка під керівництвом О. М. Балакіревої. Основна мета ESPAD – збір порівняльних даних щодо рівня і структури тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків, оцінки респондентами власного оточення, доступу до медико-соціальних послуг для молоді та спостереження за тенденціями вживання психоактивних речовин учнівською молоддю (школярі та студенти) віком 15–17 років у більшості європейських країн. Моніторинг вживання психоактивних речовин в молодіжному середовищі, що проводиться в Україні, має на меті здійснення інформаційного контролю над динамікою процесу, зокрема, з'ясування розповсюдження вживання цих речовин молоддю, закономірностей стратифікації молоді, яка має досвід вживання ПАР, в часі. Моніторинг виконує кілька функцій – інформативну, прогностичну, науково-методологічну. Дані моніторингів розповсюдження та залучення молоді до вживання психоактивних речовин стають основою для розроблення соціальної політики в галузі охорони громадського здоров'я (Національний звіт за 2016 рік щодо наркотичної ситуації в Україні; Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні).

Зосередимо увагу в нашій публікації на результатах даного опитуванняхвилі 2015 року. Опитування 2015 р. в Україні проведене у 449 навчальних закладах, репрезентує вікову групу підлітків 15–17 років, які навчаються в загальноосвітніх школах (9–11 класи), професійно-технічних навчальних закладах (1–2 курс після базової середньої освіти) та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації (1–2 курс після базової середньої освіти). Завданням проведення опитування серед учнівської молоді є вимірювання поширеності вживання цигарок, алкоголю й наркотиків, відстеження тенденцій динаміки цих явищ, визначення різних моделей поведінки молодих людей щодо їхнього ставлення до ПАР, а також вивчення зв'язку вживання цигарок, алкоголю й наркотиків з особливостями соціального оточення (впливу батьківської сім'ї, компанії однолітків тощо).

Окрім загальнонаціональних, в Україні проводяться і регіональні дослідження. До них можна віднести дослідження, які проводились:

- на сході України – «Молодь та наркотики», що передбачали моніторинг поширення наркотиків та психоактивних речовин у молодіжному середовищі міста Харкова. Спостереження здійснюються соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ під керівництвом І.Руценка та О. Сердюка. Станом на 2017 рік було реалізовано 7 хвиль такого опитування. Попередні соціологічні вимірювання за цією методикою проводилися в 1995, 1997, 1999, 2001, 2004 і 2005, 2008, 2011, 2014 та 2016 роках. Респондентами в зазначеному дослідженні є учні старших класів, ПТУ і студенти різних видів вищих навчальних закладів. Предметом дослідження є процес поширеності вживання наркотичних, психоактивних речовин у середовищі учнівської молоді Харкова (Руценко, Сердюк, 2016);

- в західному регіоні країни у 2016 році проводилась перша хвиля українсько-польського «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді» – моніторинг ризикогенної поведінки та вживання психоактивних речовин учнівською молоддю. Дослідження реалізувалось спільними зусиллями групи науковців з України та Польщі: науковцями Державної агенції вирішення алкогольних проблем (Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych), Інституту психіатрії та неврології (Instytut Psychiatrii i Neurologii) у Варшаві (Польща) під керівництвом – К. Окуліч-Козарин, К. Осташевського та соціологами Національного університету «Львівська політехніка», Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка під керівництвом С. Щудло, Л. Климанської. Вказане дослідження проведене за методикою та із використанням інструментарію, апробованого у відомих Мокотовських дослідженнях, які здійснюються з 1989 року, а це дозволяє не просто зафіксувати нинішній стан проблеми в західноукраїнському регіоні, але і отримати матеріали, порівнювані з результатами сусідньої Польщі.

Респондентами у дослідженні ризиків молодіжного стилю життя, проведеного в містах Львів, Дрогобич та селах Дрогобицького району в Україні та у місті Варшава в Польща, стали учні 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Загалом було опитано 1763 учні 9 класу (з них 1217 – мешканців м. Львів, 303 – м. Дрогобич, 243 – сільські мешканці (Дрогобицький район). Серед основних завдань дослідження було встановлення того, якою мірою учнівській молоді 15-літнього віку притаманна ризикогенна поведінка та які її основні прояви; який рівень вживання ними психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків, тютюну та нелікарського застосування лікувальних засобів); стан психічного здоров'я та основні загрози йому (депресії, психологічне насильство); які небезпеки

для молоді приховують сучасні технології (Інтернет, комп'ютер); в чому полягають і як проявляються відмінності між стилями життя та загрозами молоді у великому місті, середньому (малому) місті та селі (селищі); що подібного і що відмінного у ризикогенних формах поведінки української та польської молоді.

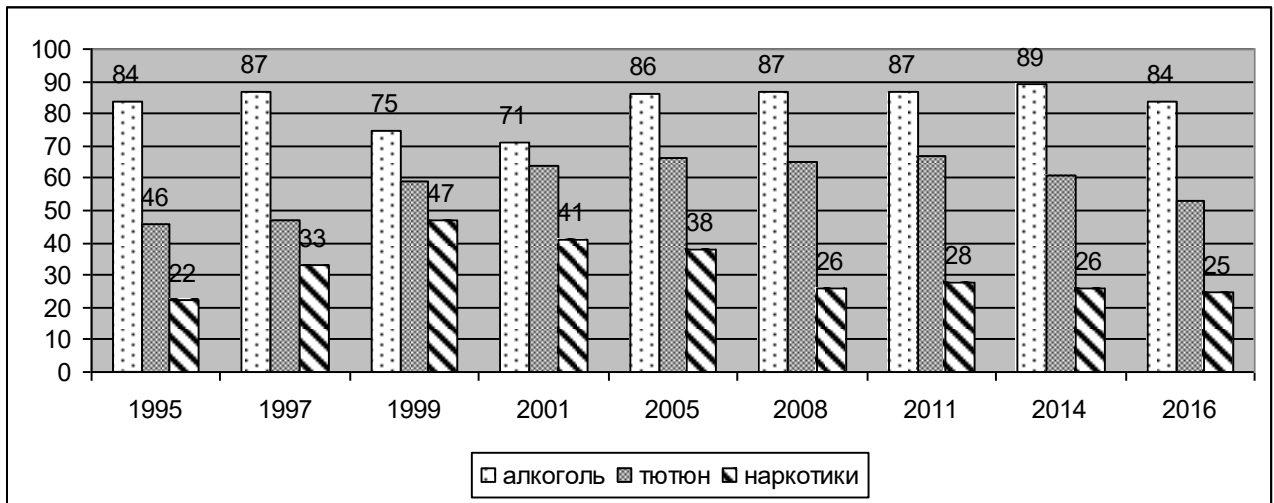
Аналіз даних опитування молоді за методикою ESPAD свідчить про стабілізацію та незначне зниження показників вживання алкоголю, тютюну та наркотиків у середовищі української молоді, починаючи з четвертої хвилі (рис. 1). Пік споживання наркотиків припав на 1995–2003 рр., тютюну – на 1999–2003 рр. алкоголю – на 2003–2007 рр.

Джерело: (Руценко, Сердюк, 2016)

Рис. 1. Динаміка вживання молоддю України (школярі 15–17 років) алкоголю, тютюну (тільки хлопці) та наркотиків протягом життя (результати проекту ESPAD), %

Подібні тенденції до стабілізації вживання психоактивних речовин в регіональному контексті (східний регіон України) зазначають і дослідники проекту “Молодь та наркотики” (Харків). На рисунку 2 наведено дані відповідей респондентів у місті Харків, які мають досвід вживання психоактивних речовин: алкоголю, тютюну, наркотиків.

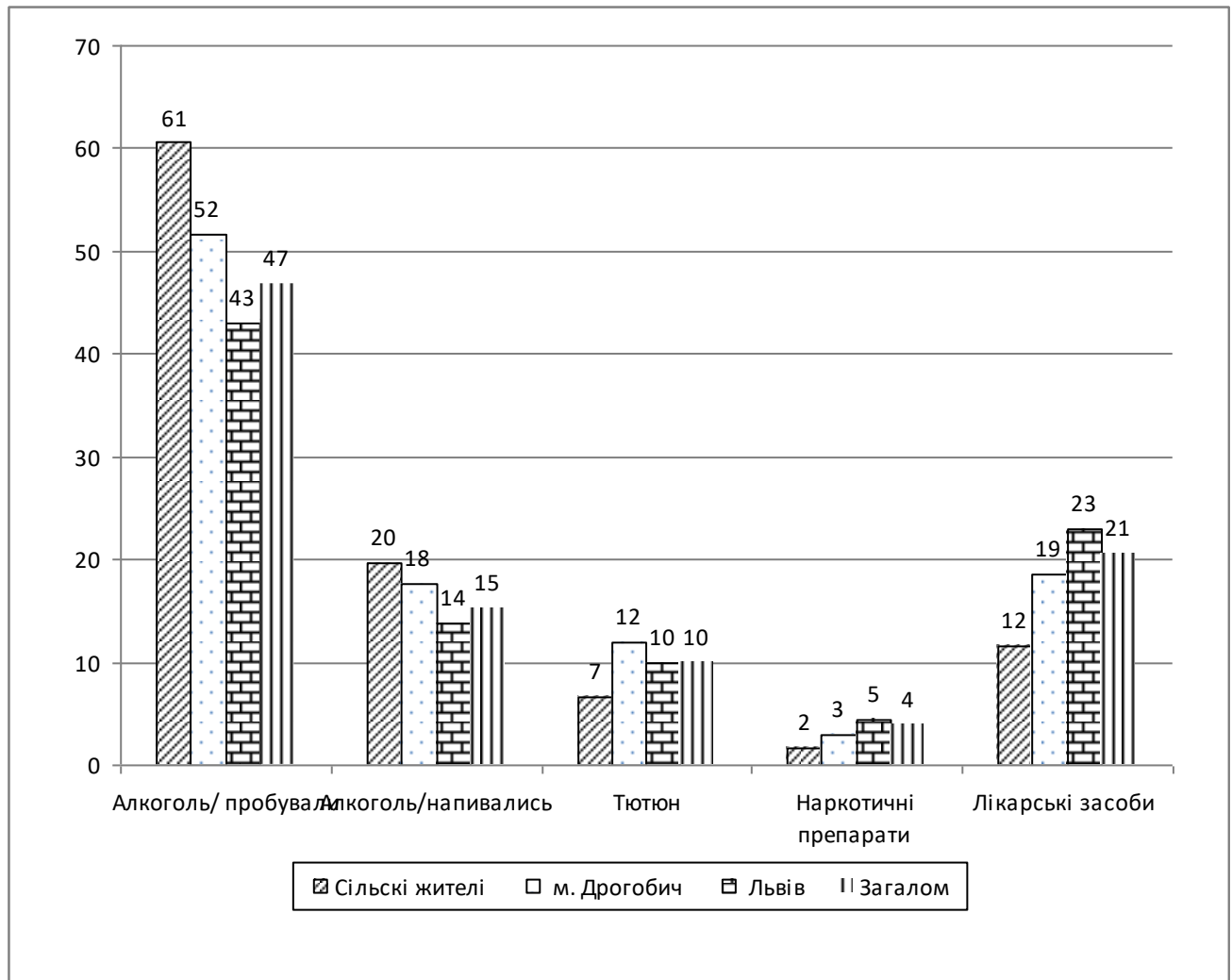

Джерело: (Рущенко, Сердюк, 2016)

Рис 2. Динаміка споживання наркотиків алкоголю та тютюну серед харківської молоді у 1995-2016 роках

Пік споживання алкоголю припадає на 2014 рік – 89% проти 84 % у 2016 В той же час варто відмітити незначне зменшення частки від 26% у 2011 до 25% у 2016 р. споживачів наркотичних засобів. Пік споживання наркотичних засобів 47% фіксують у 1999 році. Пік вживання тютюну припадає на 2011 рік, натомість у 2016 спостерігається незначне зниження до 53%.

Перше дослідження на теренах західної України, яке проводилось з учнями 9 класів, дало можливість зафіксувати, що у 2016 році відсоток підлітків, які пробували алкоголь, складала загалом 47%. Найбільше таких підлітків було у місті Львові – 61%, найменше в сільській місцевості - 43%. Суттєво нижчими є показники серед молоді, які вживали алкоголь і при тому досягали стану алкогольного сп'яніння (суб'єктивне визначення респондентом) – загалом 15 %. Регіональною відмінністю в дослідженнях Схід – Захід України можна відзначити істотно нижчу кількість спроб вживання наркотичних препаратів серед школярів у західному регіоні. Загалом 4 % молоді Львівського регіону (25% у Харкові) зазначили про досвід вживання наркотиків. На рисунку 3 наведено розподіл відповідей респондентів на питання про вживання психоактивних речовин серед підлітків міст Львова та Дрогобича і сільської місцевості та загалом.

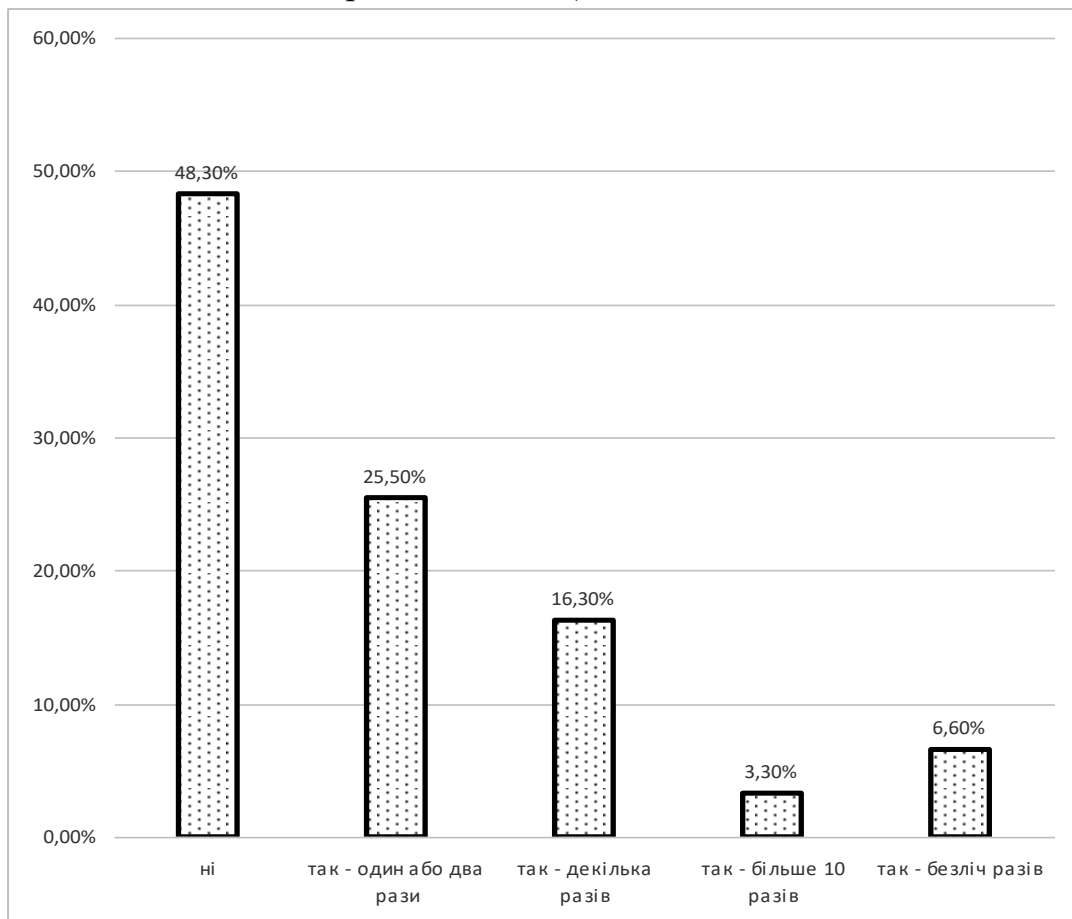
Джерело: Складено авторами за даними «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді»

Рис.3.Розподіл відповідей респондентів щодо вживання психоактивних речовин серед підлітків міст Львова та Дрогобича і сільської місцевості.

Неабиякий інтерес у науковців традиційно викликає дослідження причин і наслідків надмірного вживання алкоголю та інших психоактивних речовин. Основними факторами, що спричиняють вживання ПАР, у т. ч. споживання алкоголю є: відсутність у частини населення усвідомлення необхідності здорового способу життя, доступність алкоголю та інших психоактивних речовин, відсутність у педагогів та батьків достатньої інформації про проблему та ефективні підходи до боротьби з нею. Окрім того привабливість для молоді спиртних напоїв посилюється із популяризацією (часом прихованою) вживання алкоголю в кіно, телепередачах, рекламних роликах і проспектах, що формує негативний вплив на масову культуру та свідомість активної частини населення (Журавель, 2010).

Не менш вагомими причинами актуальності проблеми вживання ПАР продовжують залишатись цінова доступність алкогольних напоїв та тютюнових виробів, неефективність контролю торгових структур за їх продажем неповнолітнім, послабленням уваги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до вирішення питань забезпечення змістовного дозвілля і відпочинку населення, насамперед молоді, а також відсутність системи протиалкогольної профілактики, розрахованої для різних вікових та соціальних груп населення (Відомості Верховної Ради).

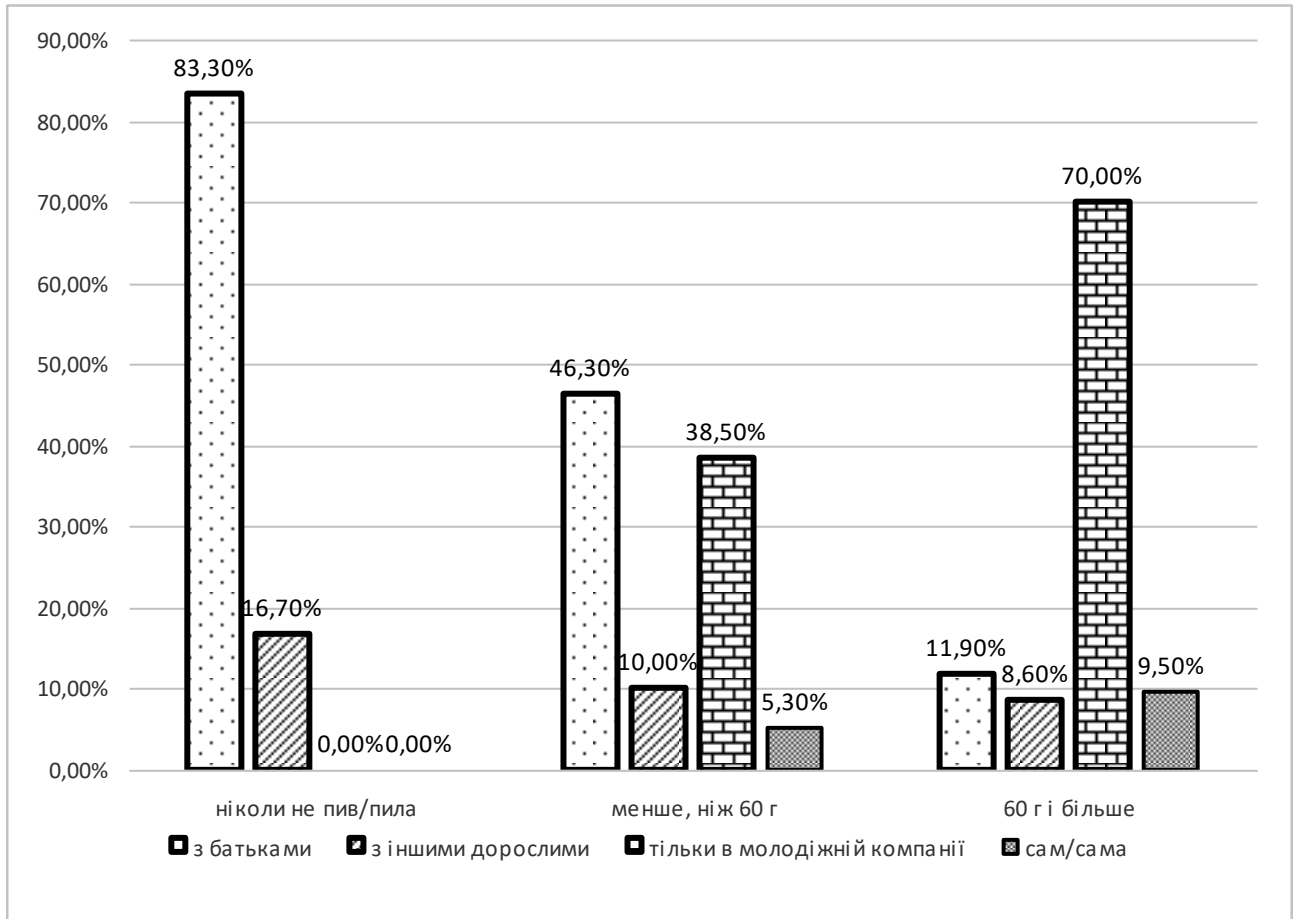
Проте чи не найбільш вагомими, згідно даних проведених досліджень є такі предиспонуєчі чинники вживання ПАР молоддю, як: вплив з боку інших людей (спільнот, компаній), відсутність зайнятості, невміння контролювати себе, бажання стати «своїм» серед тих, хто вживає ПАР. Так, на запитання «Чи ти був/ла в молодіжній компанії, в якій пили пиво, вино чи горілку в період з вересня минулого року до сьогодні?» ствердну відповідь дало 51,7% респондентів (див. Рис.4).

Джерело: Складено авторами за даними «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді»

Рис.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи ти був/ла в молодіжній компанії, в якій пили пиво, вино чи горілку в період з вересня минулого року до сьогодні?», (у %)

При цьому за даними дослідження респонденти найчастіше останній раз вживали алкоголь в молодіжній компанії – 43,9%, натомість з батьками – 40,6%. На рисунку 5 наведено розподіл відповідей респондентів щодо того, скільки алкоголю та з ким випив/ла останній раз.

Джерело: Складено авторами за даними «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді»

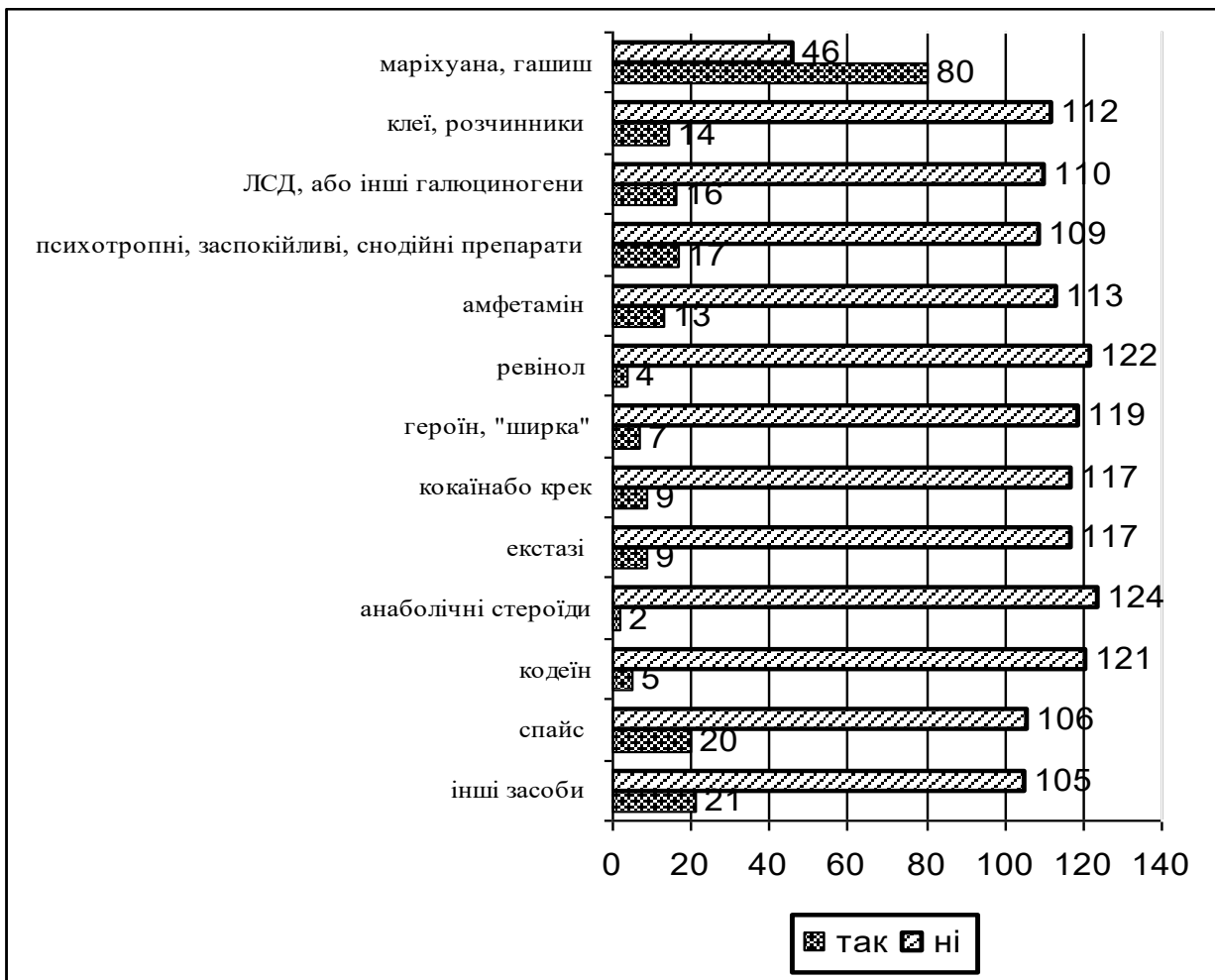
Рис.5. Розподіл відповідей респондентів щодо того, скільки алкоголю та з ким випив/ла останній раз, (у %)

Зокрема серед тих, хто ніколи не пив алкоголю, найбільше респондентів, що дали відповідь “з батьками”. Серед тих, хто пив “менше, ніж 60 г” – 46,3% “з батьками” та 38,5% “тільки в молодіжній компанії”. А серед тих, хто пив “більше, ніж 60 г” найвищий відсоток тих, хто пив “тільки в молодіжній компанії”. З отриманих даних можна зробити однозначний висновок про значний вплив найближчого соціального оточення на вживання ПАР, зокрема алкоголю. Так, наявність практики споживання алкоголю в молодіжному оточенні збільшує вірогідність вживання підлітками більшої кількості алкоголю, ніж, наприклад у дорослому оточенні. Це свідчить, наприклад, про необхідність включення в програми попередження алкогольної залежності заходів не тільки психологічної корекції алкогольної залежності, але й соціальної корекції,

що включають роботу зі співзалежністю, сімейну терапію, соціальний супровід тощо.

Звичка до вживання наркотиків серед підлітків у різних країнах починається з епізодичного паління цигарок і вживання алкоголю та переходить до частого вживання алкоголю, й згодом переростає у вживання слабких та різних видів інших наркотиків.

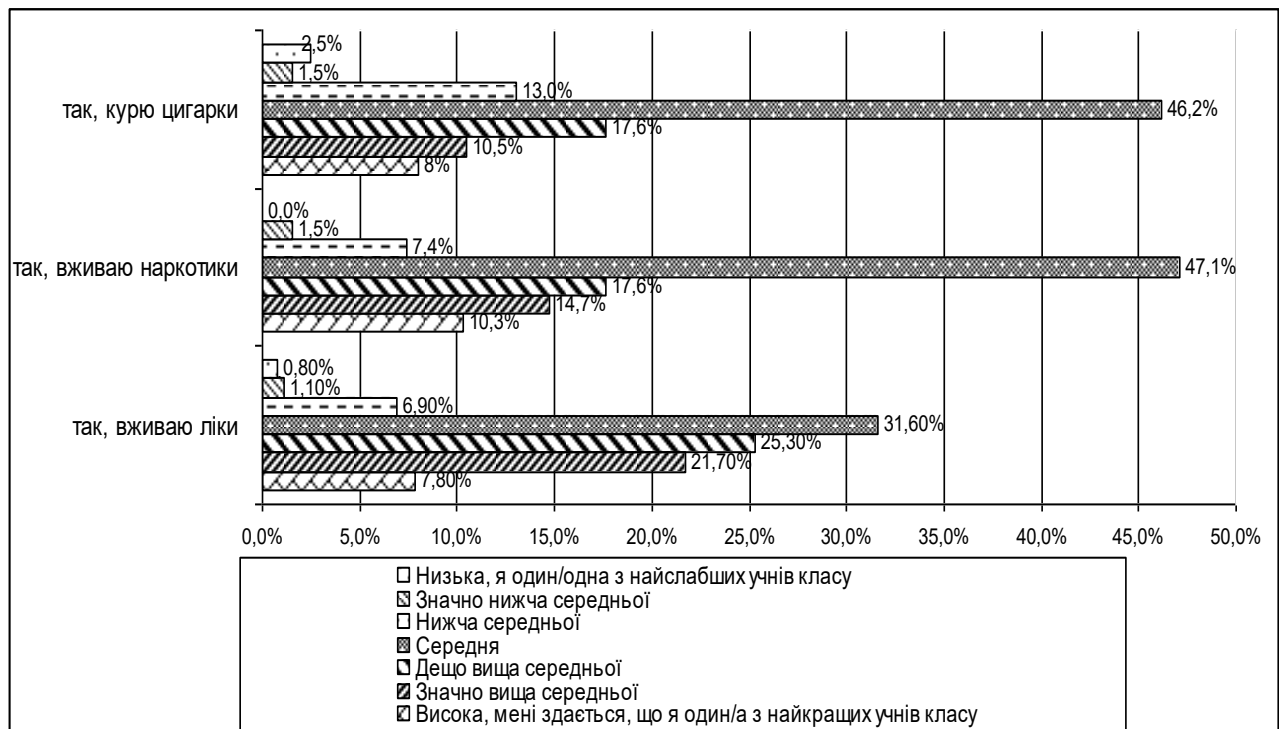
Зауважимо, що серед учнівської молоді західноукраїнського регіону найбільш поширеним є вживання марихуани та гашишу, дещо менш поширеними – ЛСД або інші галюциногени, спайс, психотропні препарати, заспокійливі, снодійні, клеї, розчинники тощо (див. Рис. 6).

Джерело: Складено авторами за даними «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді»

Рис.6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи був/ла в молодіжній компанії, в якій в якій вживали наркотичні речовини в період з вересня минулого року до сьогодні», (в частотах).

Проте не усі підлітки переходять від однієї стадії до іншої. Те, чи здійснили вони такий перехід, чи ні, залежить від якості відносин у сім'ї, стосунків з однолітками, успіхів у навчанні, а також від їхніх особистих якостей. Згідно даних дослідження, наведених на рисунку 7, найбільш схильні до вживання наркотиків, цигарок та ліків учні із середнім рівнем успішності у навчанні.

Джерело: Складено авторами за даними «Дослідження ризиків стилю життя сучасної молоді»

Рис.7. Розподіл відповідей респондентів на запитання про успішність у навчанні серед тих, хто вживає ліки, наркотики та цигарки, (у %).

Це дає змогу припустити, що погана успішність у школі загрожує небезпечними наслідками в майбутньому. Основною причиною може бути більш низька пізнавальна здатність, яка безпосередньо пов'язана і зі шкільною успішністю. Вчені припускають, що погана успішність призводить до обмеженим життєвим можливостей у дорослому житті. З іншого боку, є ймовірність, що погані оцінки вказують на якісь інші особистісні проблеми або якості (імпульсивність, поведінкові розлади тощо) (Погана успішність у школі загрожує небезпечними наслідками у майбутньому).

Відтак особливості вживання молоддю ПАР мають численні мотиваційні предиктори, на які впливають як індивідуально-психологічні

особливості, так і характеристики найближчого і широкого соціального оточення та соціально детерміновані паттерни поведінки (Кіосева, 2016).

На всіх стадіях поширеність/доступність наркотиків є для підлітків тим сприятливим фактором, який дозволяє «курнути» з метою задоволення власної цікавості, наслідувати інших, аби не вирізнятися з-поміж своїх товаришів, або покращити поганий настрій, що виникає як реакція на неминучі щоденні стреси. Перехід до вживання слабких наркотиків, наприклад марихуани, зумовлюється їх поширеністю та доступністю, а також відповідним впливом з боку однолітків. Отже, ціла низка чинників, таких як сім'я, група однолітків, школа, а також особисті якості впливають на початок вживання різних видів наркотиків. Чим більше існує чинників ризику, тим швидше та частіше підліток починає вживати наркотики.

У зв'язку з різким зменшенням останніми роками числа установ, які займаються дозвіллям молоді, їхньою комерціалізацією на фоні низької платоспроможності населення, у молодій людині з'являється надлишок вільного часу, який вона сама нездатна змістовно заповнити. При тому вживання ПАР перетворюється на невід'ємну рису проведення вільного часу у так званих підліткових «тусовках», перетворюючись на ідентифікаційний знак. Посилені претензії на дорослість, мужність як атрибутів вживання алкогольних напоїв – все це дає молодій людині шанс на самоствердження у вуличній кампанії, а отже і створює сприятливе середовище для поширення різноманітних форм девіацій, яким суспільство часто нездатне ефективно протистояти.

Аналіз нинішнього стану вживання ПАР серед підлітків та дорослого населення України, численні звіти з досліджень науковців усіх галузей, дотичних до проблеми вживання та розповсюдження ПАР, знаходять своє відображення у формуванні державної соціальної політики. Так у 2013 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України прийнято Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, яка визначає сутність та сучасні напрями державної політики щодо наркотиків, що формується на засадах інтегрованого і збалансованого підходу до зменшення обсягу пропонування наркотиків, що знаходяться в незаконному обігу, та зниження попиту на них, подолання наркоманії як небезпечного соціального явища (Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, 2013)

Серед завдань цієї стратегії:

- забезпечення профілактичних заходів для дітей, молоді та батьків з питань протидії наркоманії, пропаганди здорового способу життя;
- проведення досліджень щодо впливу факторів ризику та соціальних детермінант на здоров'я дітей і молоді віком 11–17 років у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської

молоді» з метою використання його результатів у профілактичній та соціально-виховній роботі.

Формулювання саме таких завдань у Стратегії державної політики свідчить про стурбованість державних структур станом проблеми та деклароване прагнення до її регулювання на засадах реалістичності. Проте, на наш погляд, сучасний стан проблеми вживання ПАР серед молоді міг би бути істотно іншим, коли б державні структури, діючи в межах своїх повноважень, вжили ряду достатньо простих заходів, які є очевидними, судячи вже із порівняльного аналізу сучасного стану проблеми в Україні і Польщі. Наприклад, набагато вищий рівень доступності солодких слабоалкогольних напоїв, готових коктейлів та вин (принагідно додамо, у великій кількості фальсифікованих) в Україні, ніж у Польщі та спрямування їхньої реклами саме на молодіжну аудиторію, спричиняє набагато більше поширення споживання цих продуктів молоддю в Україні. До цього ж ряду можна віднести і торгівлю алкогольними напоями «на виніс», що не лише підвищує рівень їхньої доступності для молоді, але і сприяє ослабленню контролю за його якістю. Також безрецептурний доступ до ліків, широко практикований в Україні, цілком очевидно що спонукає до їхнього нелікарського застосування. Вирішення такого роду проблем вимагає лише подолання тиску лобістів алкогольних виробників та торгівців алкоголем, фармацевтичних компаній.

Започаткування моніторингу проблеми в Україні є цілком позитивним явищем, проте, на наш погляд цей захід був би істотно ефективнішим, коли б він, по-перше курувався та фінансувався державою, по друге, охоплював всю територію країни, а не проводився епізодично, в масштабах лише окремих регіонів та із використанням засобів іноземних донорів.

При виборі форм і масштабів участі держави у регулюванні проблеми в умовах сучасного українського суспільства варта враховувати негативний досвід попередніх років, який переконливо доводить шкоду компанійщини, неефективність масованого використання лише каральних засобів, ігнорування можливостей недержавних утворень. Власне соціальна робота як інструмент регулювання соціальних проблем, основним суб'єктом якого є структури громадянського суспільства, та яка базується на гуманістичних цінностях, виступає в якості надзвичайно перспективного засобу інтервенції у проблему саме в умовах модерного суспільства. Цілком очевидно що зусилля громадських структур повинні узгоджуватися із державою. Підтвердженням цього факту може служити доволі ефективна кампанія протидії вживання тютюну, реалізована останніми роками саме громадськими організаціями в координації з державою.

БІБЛІОГРАФІЯ

Відомості Верховної Ради (2004). № 16. Ст. 244.

Levchuk, N. (2009). Alcohol and mortality in Ukraine. Institute for Demography and Social Studies at the National Academy of Sciences of Ukraine. http://www.academia.edu/1521860/Alcohol_and_mortality_in_Ukraine (access date 23.02.2018).

Вієвський, А. М. (2011). Комплексна багаторівнева система медико-соціальної профілактики вживання психоактивних речовин у дітей та підлітків як база сучасних медичних освітніх програм у цих напрямках. Медична освіта, 4, 97–102.

Гінзбург, В.Г., Полішко, Т. М., Татаровський, В. О. [та ін.] (2011) Сучасні проблеми формування здоров'я студентської молоді. Запорожський медичний журнал, т. 13, 4, 11–15.

Журавель, Т. В., Лях, Т.Л., Никітіна, О.М. (2010) Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми і підлітками. Київ.

Кіосева, О. В. (2016). Мотиваційні предиктори вживання психоактивних речовин молоддю України. Український вісник психоневрології, т. 24, вип. 4 (89), 61–64.

Линский, И. В. (2014). Детским психиатрам о пьянстве детей и подростков. Новости украинской психиатрии. Киев–Харьков. <http://www.psychiatry.ua/articles/paper438.htm>. (access date 23.01.2018).

Любінець, О. В. (2010). Стан та прогноз середньої очікуваної тривалості життя населення в Україні. Україна. Здоров'я нації, 2, 15–23.

Національний звіт за 2016 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2015 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні.(2016) <https://onedrive.live.com/?authkey=%21AKQx6amKrA58kbo&cid=07A7CA871DFA4334&id=7A7CA871DFA4334%212600&parId=root&o=OneUp> (access date 23.02.2018).

Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року) Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності (2017) <http://www.ummcda.org.ua/index.php/82-proekt-natsionalnogo-zvitu-za-2017-rik-shchodo-narkotichnoji-situatsiji-v-ukrajini-za-danimi-2016-roku> (access date 23.02.2018).

Погана успішність у школі загрожує небезпечними наслідками у майбутньому. (2017) <https://ukrhealth.net/pogana-uspishnist-u-shkoli-zagrozhuje-nebezpechnimi-naslidkami-u-majbutnomu34653/>. (access date 23.02.2018).

Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження КМ України № 735-р від 28 серпня 2013 р. (2013). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p>. (access date 23.02.2018).

Рущенко, І.П., Сердюк, О. О. (2016). Моніторинг адиктивної поведінки харківської молоді: концептуалізація даних емпіричних спостережень. Український соціум, 4. 42-56. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2016_4 (access date 23.02.2018).

Табачников, С. І., Вієвський, А.М., Жданова, М.П. (2012). Клінічні особливості та провідні чинники вживання психоактивних речовин у дітей та підлітків у світлі розробки комплексної багаторівневої системи його медико-соціальної кореляції та профілактики. Український журнал клінічної та лабораторної медицини, 1, т. 7, 4–11.

ALCOHOL AND OTHER PSYCHACTIVE SUBSTANCES AMONG YOUNG PEOPLE IN MODERN UKRAINE

Halyna Herasym – Master of Social Work, Senior Lecturer of the Department of Sociology and Social Work of Lviv Polytechnic National University

Scientific interests: social work with psychoactive substances, gender studies

E-mail: hherasym@gmail.com

Olga Gerus – Phd degree (Sociology), assistant of the Department of Sociology and Social Work of Lviv Polytechnic National University

Scientific interests: sociology of consumption, commercial advertising, analysis of big data

E-mail: oljagerus@gmail.com

Larysa Klymanska - Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work of Lviv Polytechnic National University

Scientific interests: construction of social problems, communicative technologies

E-mail: larysa_kl@ukr.net

Viktor Savka – PhD degree (Sociology), an associate professor of the Department of Sociology and Social Work of Lviv Polytechnic National University

Scientific interests: social institutes, sociology of the family

E-mail: savka123@ukr.net

Мірчук Ірина*

ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті представлено результати соціологічного опитування, проведеного серед учнів 9-х класів шкіл Львівщини. Зокрема проаналізовано структуру та бюджет часу на щоденні заняття, яким присвячують свій вільний час 15-літні школярі: домашні завдання, читання книжок для задоволення, фізична активність, участь у різноманітних гуртках тощо; визначено місце та роль Інтернету, азартних ігор, у тому числі і віртуальних, у структурі вільного часу та їхній вплив на психічний стан молоді; проаналізовано ризиковані практики, які найчастіше проявляються у зв'язку з неструктурованими заняттями молоді у вільний час.

Результати соціологічного дослідження засвідчують, що індивідуальні форми проведення вільного часу молоддю переважають над груповими. Школярі надають перевагу неорганізованим формам позанавчальної діяльності над організованими.

Серед повсякденної діяльності – використання Інтернету, що належить до найпопулярнішого заняття школярів у домашніх умовах. Серед структурованих занять у хлопців переважає фізична активність, як індивідуальна так і групова, а у дівчат – заняття у різноманітних гуртках. Значно менше часу приділяють школярі навчанню та читанню книг у порівнянні з перебуванням в Інтернеті, що викликає тривогу і занепокоєння, оскільки участь учнів у процесі освіти є одним з ключових чинників, який захищає від виникнення ризикованої поведінки молоді.

Ключові слова: *учнівська молодь, дозвілля, Інтернет-залежність, ризикована поведінка.*

The article presents the results of sociological research conducted among 9-th grade students of Lviv region. In particular, the daily classes devoted to their free time 15-year-old schoolchildren devote their free time to : homework, reading books for pleasure, physical activity, participation in various circles, etc.; the place and influence of the Internet is determined in the structure of leisure time of youth, as well as gambling, including virtual and its influence on the psychological state of youth; risky practices, which most often appear in connection with unstructured youth activities in their free time are analyzed.

The results of the sociological survey show that individual forms of youth leisure time prevail over the group. Leisure activities are also dominated by unorganized forms of extra-curricular activities over organized ones.

Among daily activities surfing the Internet is one of the most popular activities for in schoolchildren at home. Among the structured occupations boys prefer physical activity, both individual and group, and in girls prefer attending various circles.

Students spend much less time studying and reading books than surfing the Internet, causing anxiety, as students' participation in education is one of the important factors protecting young people from risky behavior.

***Ірина Мірчук** – кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: соціологія освіти, соціологія дозвілля, соціологія особистості

E-mail: iruna0405@gmail.com

Key words: school youth, leisure time, Internet addiction, risky behavior.

Проблема дослідження дозвілля як частини вільного часу у постмодерну епоху набуває особливої гостроти і значення. Нове покоління молоді незалежної України радикально відрізняється своїми цінностями та пріоритетами від того, що було 15–20 років тому. У зв'язку з великим впливом сучасних комунікаційних технологій кардинально змінилися погляди молоді на саме життя, його сенс та сутність. Сучасне покоління українців, яке зростало уже при нових економічних, соціальних та політичних умовах шукає простору для свого самовираження, яке породжує нові інтереси та нові уподобання, що знаходять своє вираження у стилі життя та проведенні дозвілля.

Сьогодні, коли проблеми соціалізації молоді та підлітків в Україні постають досить гостро, організація дозвілля молоді набуває особливого значення, адже діяльність, якій присвячено вільний час, конструктивно впливає на формування інтелектуальних, моральних, культурних та фізичних якостей молодого покоління. “Надлишок” часу, відсутність сформованості культури дозвілля призводить до посилення негативних процесів у молодіжному середовищі (вживання алкоголю, наркотиків, спроби суїциду, проявів агресії).

На жаль, низький інтерес до цієї проблеми з боку держави: відсутність програм розвитку пріоритетних сфер культурного попиту з урахуванням регіональних та демографічних особливостей; недостатнє фінансування культурно-дозвіллевих послуг, що дозволять перетворити сферу вільного часу в індустрію потреб, суттєво актуалізують дану проблему.

Соціологічному дослідженню дозвілля молоді, її стилю життя та вільного часу присвячено чимало публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них варто відзначити наукові розвідки ціннісних детермінацій дозвіллевих практик сучасної молоді (Сокурянська, 2012; Сокурянська, Щудло, 2017), молодіжної повсякденності та молодіжної солідарності (Омельченко, 2011), окремо варто виділити дослідження стилю життя молоді (Raduj, Ostaszewski, 2013) та проблем, пов'язаних з надмірним використанням молоддю Інтернету (Biechowska, 2013), проведених у рамках моніторингу ризиковної поведінки молоді та її психічного здоров'я (Мокотовські дослідження, 2012) науковцями Інституту психіатрії і неврології у Варшаві.

Метою статті є з'ясування специфіки використання вільного часу та проведення дозвілля учнівською молоддю у розрізі різних типів населених пунктів: великого міста, середнього (малого) міста та села (селища).

Стаття ґрунтується на матеріалах, уже згаданого, українсько-польського соціологічного проекту “Соціальне здоров'я та ризики стилю

життя учнівської молоді Львівщини”, проведеного у листопаді – грудні 2016 р. за метоологією Мокотовських досліджень.

Досліджуючи структуру дозвіллевих занять учнів, ступінь включеності їх у різні види культурно-дозвіллевої діяльності, науковці виокремлюють кілька важливих показників самоактуалізації молоді у вільному часі, які розвивають її особистість, а саме: соціальну активність молоді, потребу у визначенні себе як особистості, рівні просування у сфері вільного часу, співвідношення індивідуальних і колективних форм проведення вільного часу (Белецька, Гаміна, 2007).

У нашому дослідженні ми намагалися розглянути різні аспекти стилю життя молоді, оскільки їхні елементи можуть носити як позитивний, так і негативний характер. Зокрема, упорядкована структура вільного часу молоді може зменшувати ризиковану поведінку молоді (Sesma, Mannes, Scaies, 2005), натомість, неструктурована – може збільшувати ризик проблемної поведінки молоді (O'Malley, Johnston, Bachman, 1998). Для цього, у нашому аналізі ми розділили бюджет вільного часу молоді на різні сегменти: щоденні заняття, які виконуються вдома, використання Інтернету, заняття, пов'язані з азартом; структуровані і неструктуровані заняття.

Щоденні заняття, які виконуються вдома у вільний час

Для вивчення цього питання ми запропонували учням визначити час за шкалою *від 0 годин до 5 годин і більше*, який вони витрачають щоденно на певні заняття, які вони найчастіше виконують вдома: домашні завдання, читання книг для задоволення, гра в комп'ютерні ігри, хобі, прогулянки поза домом, серфінг в Інтернеті. З вище перелічених занять, для аналізу ми відібрали ті, які нас цікавлять у даному контексті: домашні завдання, читання книг для задоволення та гра в комп'ютерні ігри. При аналізі даних ми брали до уваги лише результати з показником «2 години і більше» (табл.1 і 2).

Таблиця 1 -. Щоденні заняття, які виконуються вдома у вільний час залежно від статі, %

	Дівчата	Хлопці	Разом
Домашні завдання	41,2	24,4	32,7
Читання книг для задоволення	13,2	5,7	9,4
Комп'ютерні ігри	7,8	27,3	17,6

Таблиця 2 - Щоденні заняття, які виконуються вдома у вільний час залежно від місяця проживання, %

	Львів	Дрогобич	Село
Домашні завдання	36,1	27,2	23,3

Читання книг для задоволення	19,5	20,3	15,8
Комп'ютерні ігри	18,4	18,5	15,5

Результати дослідження засвідчують набагато більшу відповідальність і ретельність дівчат у виконанні домашніх завдань у (41,2%), порівняно з хлопцями (24,4%). Щодо місця проживання, то значно менше сільських (23,3%) та дрогобицьких (27,2%) школярів витрачають часу на виконання домашніх завдань, ніж львівські (36,1%). Більше третини школярів взагалі не читають книжок для задоволення. Однак значно вагоміший відсоток дівчат (13,2%), порівняно з хлопцями (5,7%), приділяє цьому заняттю понад дві години щоденно. Аналіз даних за місцем проживання показав, що міські школярі читають більше, ніж сільські.

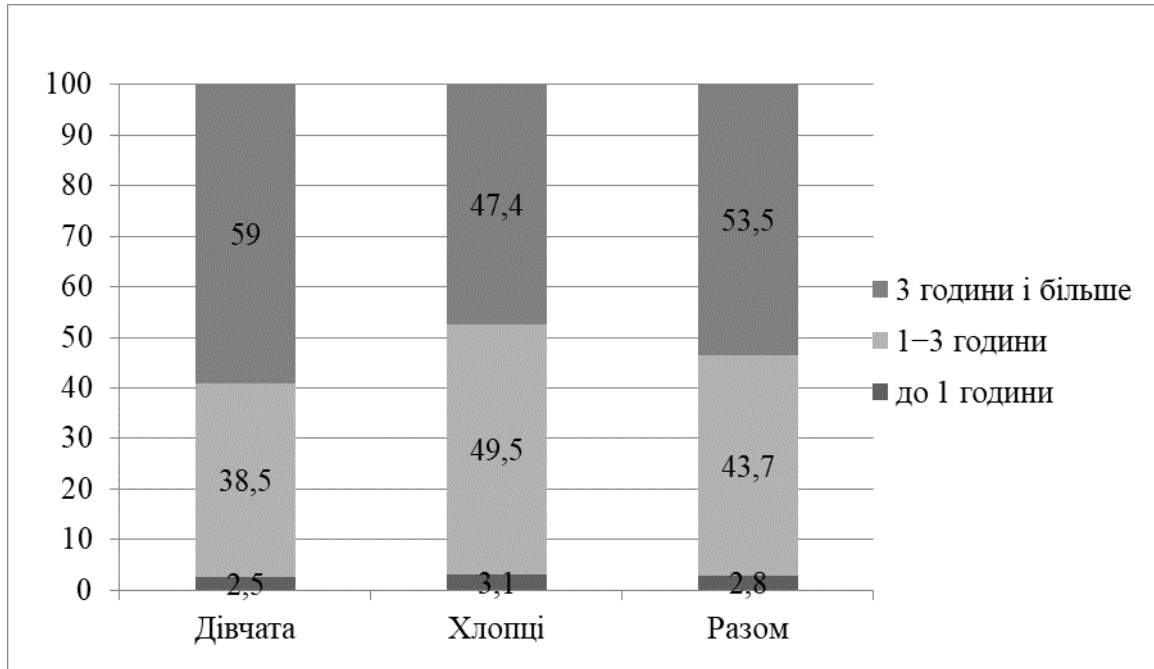
Одним з популярних домашніх занять сучасної молоді є комп'ютерні ігри. Для більшості гравців вони можуть бути шляхом до самоствердження і давати ілюзію, що ти чогось досягаєш, хоча в житті може бути навпаки. Соціологічні дані засвідчують, що цей спосіб проведення дозвілля є значно поширенішим серед хлопців (27,3%), ніж дівчат (7,8%), серед яких утричі більше протягом дня проводять за цим заняттям понад дві години. Аналіз даних за місцем проживання не виявив суттєвої різниці у відповідях міських і сільських школярів.

Отже, як бачимо, навчання і читання книжок для двох третин 15-літніх школярів не є пріоритетними заняттями, а це викликає занепокоєння, оскільки участь учнів у процесі освіти є одним з ключових чинників, який захищає від виникнення ризиковної поведінки. У той же час, половина респондентів просиджує за комп'ютером до двох годин і більше щодня, граючи у віртуальні ігри, що може призвести до прикрих емоційних станів, якщо це заняття з хобі перетвориться в uzалежнення. Звичайно, тут необхідна пильна увага з боку батьків до цієї проблеми, адже недостатнє спілкування і взаєморозуміння з батьками і однолітками, як вважають психологи, є головною причиною виникнення комп'ютерної залежності у дітей.

Інтернет

Для визначення місця і ролі Інтернету у житті сучасної учнівської молоді дослідницький інструментарій містив декілька запитань, які допомогли з'ясувати відчуття і досвід 15-літніх школярів, пов'язані з перебуванням в Інтернеті (Рис. 1). Аналіз результатів ми здійснювали за показником перебування в Інтернеті понад три години на день, оскільки саме такий час виділили у "Мокотовських дослідженнях 2012" польські вчені як загрозу психічному здоров'ю підлітка (Biechowska, 2013). Результати нашого дослідження показали, що менше 3% підлітків проводять в Інтернеті до однієї години щодня. Більше половини (53,5%)

присвячують цьому заняттю понад 3 години на день, а решта 43,7% – від 1 до 3 години протягом дня. Вражає, що серед дівчат цей відсоток значно вищий ніж серед хлопців, відповідно – 59% і 47,4% ($p < 0,001$).

Джерело: укладено автором

Рис.1. Час, проведений молоддю в Інтернеті протягом дня залежно від статі, %

Розширення доступу до Інтернет-мережі призвів до зменшення різниці між групами сільських і міських школярів, які проводять свій вільний час в Інтернеті (рис. 2), хоча дрогобицькі та львівські школярі все-таки частіше надають перевагу цьому заняттю протягом дня, ніж учні сільської місцевості.

Метою аналізу статистичних даних був опис специфічних проявів надмірного використання Інтернету учасниками нашого дослідження. Для цього було застосовано наступні критерії оцінки даних: функціональне користування Інтернетом та дисфункційне користування Інтернетом. У нашому опрацюванні ці терміни мають наступне значення: функціональне користування Інтернетом – це спосіб контрольований і без загрозливих наслідків для здоров'я і соціального життя. Дисфункційне користування Інтернетом включає в себе загрози та прояви втрати контролю над використанням Інтернету, що може призвести до ізоляції, відмови від активного соціального життя, навчання, активного відпочинку, особистої гігієни чи здоров'я (Biechowska, 2013).

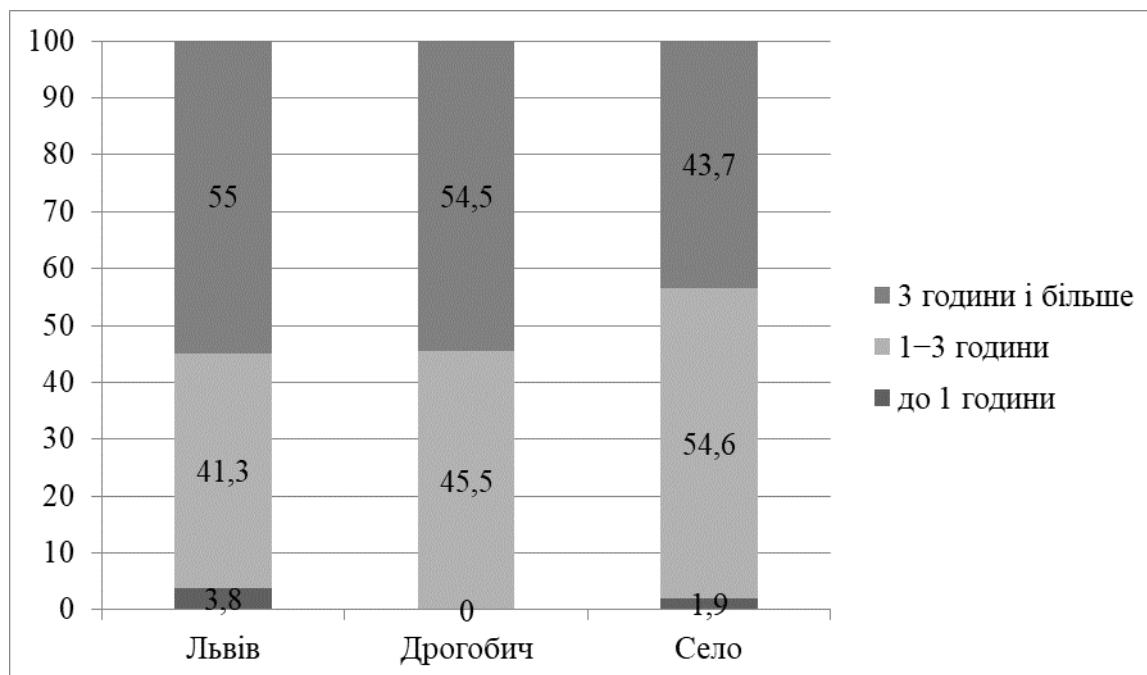

Рис.2. Час, проведений молоддю в Інтернеті протягом дня за місцем проживання, %

Отже, функціонально користується Інтернетом 85% підлітків (табл. 3). Загроза надмірного використання Інтернету проявляється в 11% респондентів. Натомість, прояви надмірного користування Інтернетом виявилися у 4,5% школярів. Слід зауважити, що загрози та прояви дисфункційного використання Інтернету у дівчат є більшими (19,5%), ніж у хлопців (10,8; $p < 0,001$).

Аналіз даних за місцем проживання респондентів засвідчив, що різниця у відповідях учнів львівських, дрогобицьких та сільських шкіл щодо використання Інтернету функціонально чи дисфункційно є незначною.

Таблиця 3. Користування Інтернетом залежно від статі, %

		Дівчата	Хлопці	Разом
Функціональне користування Інтернетом		80,5	89,2	84,9
Дисфункційне користування Інтернетом	Загрози надмірного користування Інтернетом	14,1	7,2	10,6
	Прояви надмірного користування Інтернетом	5,4	3,6	4,5

Для аналізу питання, яке стосувалося відчуттів та досвіду, пов'язаних з використанням Інтернету (test t-Student) ми використовували шкалу від 1 до 5: 1 – Ні, 2 – Швидко ні, 3 – Важко відповісти, 4 – Швидко так, 5 – Так (табл. 4) (Висловлюємо щире подяку доктору Катажині Окуліч-Козарин за надані результати дослідження, опрацьовані за цією методикою). Оскільки дівчата більше проводять часу в мережі ніж хлопці, то і проблем у них, пов'язаних з Інтернетом, виникає більше: відчуття залежності від Інтернету, використання мережі для покращення настрою, бажання проводити щораз більше часу у віртуальному світі та ін.

Табл.4. Порівняння впливу Інтернету на учнівську молодь залежно від статі, %

№		Порівняння середніх величин (шкала 1 – 5)			
		Дівчата	Хлопці	<i>t</i>	<i>P</i>
1	Чи відчуваєш залежність від Інтернету (мрієш про нього, коли немає доступу до комп'ютера чи Інтернету)?	2,81	2,43	-5,43	0,000
2	Чи відчуваєш потребу проводити щораз більше часу в Інтернет-мережі?	2,27	2,04	-3,65	0,000
3	Чи колись безуспішно пробував/ла обмежити час, який проводиш в Інтернеті?	2,73	2,19	-7,87	0,000
4	Чи відчуваєш неспокій, якщо намагаєшся обмежити час перебування в Інтернеті або перестати користуватися ним?	2,02	1,91	-1,83	0,068
5	Чи буває, що користуєшся Інтернетом довше, ніж планував/ла?	3,50	3,20	-4,39	0,000
6	Чи впливає негативно проведений в Інтернеті час на твою родину, друзів, оцінки або успішність у школі?	2,40	2,24	-2,30	0,022
7	Чи приховуєш тривалість часу проведеного в мережі?	1,75	1,71	-0,66	0,509
8	Чи користуєшся Інтернетом для уникнення проблем або поганого настрою?	2,86	2,65	-2,87	0,004

Зазначимо, що Інтернет відіграє особливу роль у житті учнівської молоді. Він допомагає швидко здобувати необхідну інформацію для навчання, знаходити нових друзів, дізнаватися різноманітні новини тощо. Однак найбільш позитивний фактор Інтернету – це можливість вибору. Людина вчиться відповідальності за свою соціальну поведінку, бо постійно сама обирає потрібний продукт та інформацію. Важливим є й те, що кожна

дія, зроблена в мережі, залишається там назавжди – це ще один чинник формування відповідальності за власні вчинки.

Азарт

Ще одна проблема, яку ми намагалися дослідити – це азартні ігри та їх місце у структурі вільного часу сучасної учнівської молоді. Для виявлення даної проблеми ми запропонували учням дати відповідь *так* або *ні* на запитання “*Чи протягом останніх 12-ти місяців ви користувалися ігровими автоматами, купували лотерейні квитки, ставили гроші у букмекерські контори (спортивні), грали на гроші в карти, кості (реально чи в Інтернеті), брали участь у конкурсах через телефон чи телебачення (ребуси, кросворди та ін.), участь у яких оплачується, витрачали гроші на інші азартні ігри?*”. Аналіз даних засвідчив, що 28,4% учнів протягом останнього року брали участь у різних формах азарту (табл. 5). Зрозуміло, що хлопці брали участь у цих заняттях частіше (35%) ніж дівчата (21,5%; $p < 0,001$).

Найбільш популярними формами азартних ігор у підлітків є гра на автоматах (11,9%) та гра в карти на гроші (11,2%). Інші форми азартних ігор коливаються на рівні 6–7%. Щодо місця проживання, то істотної різниці у відсотках молоді, яка присвячує свій вільний час азартним іграм не виявлено (табл. 6). Однак, цікавим є те, що сільська молодь частіше ніж міська відчувала проблеми пов’язані з азартними іграми, відповідно 9,2% і 3–4% у Львові та Дрогобичі ($p < 0,001$).

Таблиця 5. Азарт протягом останніх 12-ти місяців, залежно від статі, %

	Кількість респондентів	Протягом останніх 12-ти місяців(відсотки респондентів)							
		Які-небудь форми азарту	Гра на автоматах	ЛОТО або інші лотарей	Букмекерські контори	Гра на гроші в карти	Телевізійні конкурси/плачувані через телефон	Інші форми	Проблеми пов’язані з азартом
Дівчата	860	21,5	14,9	6,3	1,8	7,4	5,2	3,0	4,4
Хлопці	868	35,0	8,8	7,9	11,3	15,0	6,7	10,0	4,0
Разом	1728	28,4	11,9	7,1	6,6	11,2	5,9	6,5	4,2

Таблиця 6. Азарт протягом останніх 12-ти місяців, залежно від місця проживання, %

	Кількість респондентів	Протягом останніх 12-ти місяців(відсотки респондентів)							
		Які-небудь форми азарту	Гра на автоматах	ЛОТО або інші лотарей	Букмекерські контори	Гра на гроші в карти	Телевізійні конкурсиоплачувані через телефон	Інші форми	Проблеми пов'язані з азартом
Село	235	26,4	10,2	4,5	4,5	14,6	6,1	8,3	9,2
Дрогобич	287	29,0	10,6	6,3	7,9	11,4	7,9	7,9	3,0
Львів	1222	28,7	12,9	8,1	7,0	10,8	5,6	6,1	3,8

Структуровані заняття у вільний час

Під структурованими заняттями у вільний час, як правило, мають на увазі упорядковані заняття у групах, різноманітних гуртках, спортивних секціях та фізичну активність молоді. Шкала, за якою ми з'ясували заняття молоді у вільний час становила *від 0 до 8 годин і більше* протягом тижня. Для аналізу даних ми виділили час *понад 3 години на тиждень* (табл. 7 і 8).

Таблиця 7. Порівняння структурованого проведення вільного часу залежно від статі, %

	Дівчата	Хлопці	Разом
Участь у гуртках	14,3	9,0	11,6
Участь у спортивних секціях	12,9	24,0	18,5
Фізична активність	13,3	18,7	19,1

Таблиця 8. Порівняння структурованого проведення вільного часу залежно від місця проживання, %

	Львів	Дрогобич	Село
Участь у гуртках	1,4	9,9	5,1
Участь у спортивних секціях	30,9	46,1	35,7
Фізична активність	19,5	20,3	17,8

Результати демонструють незначну заангажованість школярів у гурткових заняттях (вивчення іноземної мови, малювання, музика та ін.), особливо це стосується львівських школярів – 1,4%. Більш активну участь у різноманітних гуртках беруть дівчата – 14,3%. Що стосується спортивних секцій та фізичної активності (їзда на велосипеді, відвідування

басейну, біг та ін.), то до цих занять більший інтерес проявляють хлопці – 24,0%; ($p < 0,001$).

Неструктуровані заняття у вільний час

Дослідження неструктурованих занять ми здійснювали на основі двох питань: проведення часу поза домом протягом дня (прогулянки по місту, на подвір'ї, у дворі) і відвідування торгово-розважальних центрів. У першому випадку було запропоновано шкалу від 0 до 5 годин і більше, тут ми виділили показник понад 2 години щодня. Для аналізу другого питання респондентам було запропоновано шкалу від 0 до 8 годин і більше. Показник аналізу становив понад 3 години протягом тижня (табл. 9 і 10).

Таблиця 9. Порівняння неструктурованого проведення вільного часу залежно від статі, %

	Дівчата	Хлопці	Разом
Проведення часу поза домівкою / біля дому, на подвір'ї (понад 2 години щодня)	32,9	36,1	34,5
Проведення часу у торгово-розважальних центрах (понад 3 години протягом тижня)	11,1	4,3	7,6

Таблиця 10. Порівняння неструктурованого проведення вільного часу залежно від місця проживання, %

	Львів	Дрогобич	Село
Проведення часу поза домівкою / біля дому, на подвір'ї (понад 2 години щодня)	30,9	46,1	35,7
Проведення часу у торгово-розважальних центрах (понад 3 години протягом тижня)	9,0	6,2	2,4

Переважає більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза домом, у компанії однолітків. Цю особливість молодіжного віку точно помітив і описав І. Бестужев-Лада: "...для молоді "посидіти компанією" – пекуча потреба, один з факультетів життєвої школи, одна з форм самоствердження. При усій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання "індустрії вільного часу" – туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи – при всьому цьому молодь уперто "збивається" в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це особлива форма дозвілля" (Бестужев-Лада, 1984). Аналіз даних нашого дослідження засвідчує, що третина школярів

проводить своє дозвілля поза домівкою, як правило з друзями, понад дві години щодня – 34,5%, слід зазначити, у дівчат (32,9%) такий спосіб дозвілля є не менш популярним, ніж у хлопців (36,1%). Дрогобицькі школярі (46,1%) значно випереджають по цьому показнику львівських (30,9%) і сільських учнів (35,7%). Швидше за все, це можна пояснити особливостями невеликого міста зі слабо розвинутою розважальною і відпочинковою інфраструктурою і молодь немає можливості задовольнити свої потреби у проведенні вільного часу. На думку вчених Бутченко В.Й., Бутченко В.В., тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою молоді в емоційних контактах. Її можна розглядати як: необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства; джерело творчого перетворення індивіда в особистість; форму передачі знань і соціального досвіду; вихідний пункт самосвідомості особистості; регулятор поведінки людей у суспільстві; самостійний вид діяльності (Бутченко, Бутченко, 2006).

Щодо відвідування торгово-розважальних центрів, то цей вид відпочинку є більш привабливий для дівчат (11,1%), ніж для хлопців (4,3%). Наявність великих торгово-розважальних центрів у Львові і їх відсутність у Дрогобичі, і тим більше, у селах, є показником того, що сільська молодь значно менше проводить вільного часу у цих місцях (2,4%) ніж львівська (9,0%; $p < 0,001$).

Саме з неструктурованим проведенням вільного часу найчастіше пов'язують ризиковну поведінку молоді. Для виявлення даної проблеми ми запропонували школярам дати відповіді на запитання, яке стосувалося їхньої ризиковної поведінки, її проявів і причин протягом останніх 6-ти місяців. Для аналізу було використано шкалу, де *1 – Ніколи, 2 – Один-два рази, 3 – Декілька разів, 4 – Часто, 5 – Дуже часто*. Результати, які ми відібрали для аналізу, стосувалися двох варіантів відповідей респондентів: *часто і дуже часто* (Рис.3).

Як правило, бажання відчутти адреналін від ризиковних вчинків частіше виникає у хлопців (11,4%) ніж у дівчат (4,7%). Через бажання одержати нові відчуття здійснювали ризиковні вчинки 12,3% хлопців і 5,4% дівчат. Найбільш поширеною екстримальною поведінкою у молоді є швидка їзда, на що вказали – 20,2% хлопців та 6% дівчат. Аналіз даних за місцем проживання показав незначну різницю у відповідях міських і сільських школярів, окрім дрогобицьких, які найбільше проявляють екстрим у швидкій їзді – 17,4%. (Рис. 4).

Рис. 3. Ризикована поведінка молоді протягом 6-ти місяців за статтю, %

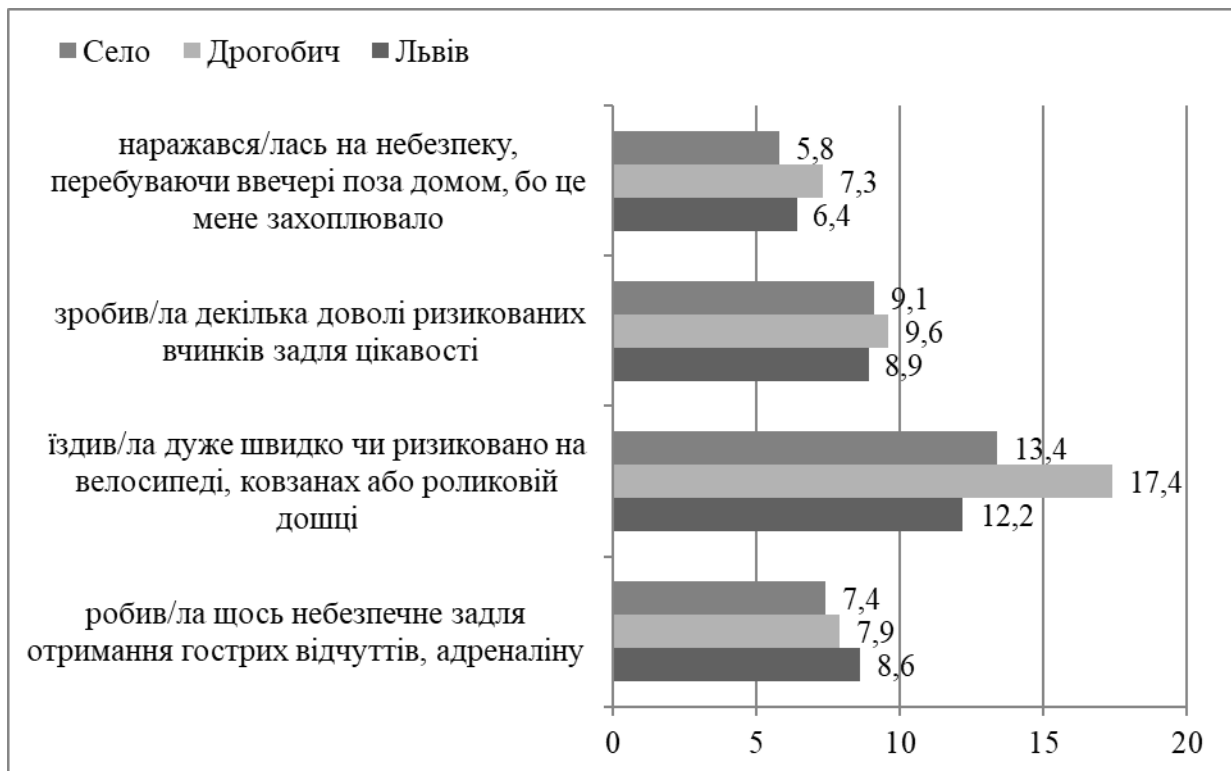

Рис. 4. Ризикована поведінка молоді протягом 6-ти місяців за місцем проживання, %

Що ж заставляє підлітків шукати адреналіну – гострого емоційного збудження, яке додає їм припливу енергії і спонукає до ризику? Причин може бути декілька: не усвідомлення наслідків певних вчинків, низька самооцінка, сімейне неблагополуччя, прагнення спробувати те, що забороняється дорослими, але є присутнім у житті дорослих (Петровська, 2015). Так чи інакше, але екстрим поступово стає невід'ємною частиною дозвіллевих практик сучасної молоді і якщо потреба у відчутті адреналіну зростає, то мова може йти про, свого роду, залежність.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що дозвілля молоді переважно носить пасивний характер. Більшість свого вільного часу молодь проводить у неорганізований спосіб, надаючи перевагу індивідуальним формам проведення дозвілля над груповими. Серед найбільш поширених занять молоді у вільний час є серфінг в Інтернеті, гра в комп'ютерні ігри та проведення часу поза домівкою, переважно з однолітками. Саме беззмістовне проведення вільного часу призводить до посилення проявів ризиковної поведінки молоді: тютюнопаління, вживання алкоголю і наркотиків, екстрим, азартні ігри, надмірне користування Інтернетом, кібернасилля тощо.

Новим популярним видом дозвілля у дівчат є проведення вільного часу у торгово-розважальних центрах. Хлопці надають перевагу індивідуальній або груповій фізичній активності. Хобі, участь у різноманітних культурно-освітніх гуртках не домінують у дозвіллевих практиках молоді.

Раціональне використання молоддю вільного часу є ознакою розвинутих особистісних та соціальних навичок. Сприяти їх розвитку у дітей повинні сім'я, навчальні заклади та держава. Розвиток батьківських компетенцій у підтримці та контролі за дітьми, налагодження співпраці між учнями, вчителями і батьками, розвиток таких життєвих умінь, як критичне мислення, налагодження стосунків, розв'язання конфліктів тощо – все це повинно сприяти зниженню екстерналізаційних відхилень серед неповнолітніх.

Використання Інтернету належить до найпопулярнішого заняття серед повсякденної діяльності молоді у домашніх умовах. Інтернет відіграє особливу роль у житті підлітків і, насамперед, з огляду на їхній вік: оскільки саме в цьому віці найгострішим є прагнення вражень та цікавість. Інтернет полегшує повсякденне життя учнівської молоді. Він може бути джерелом додаткових позитивних вражень і знань. Однак, варто зауважити про загрозу зловживання часом, проведеним в Інтернеті молоддю, на що повинні звертати увагу батьки і вчителі, оскільки в умовах активного

входження інформаційних технологій в життя сучасної молоді гостро постає питання про мету використання ними комп'ютера та Інтернету.

Варто також зазначити, що в сучасних українських реаліях молодь немає можливості в достатній мірі задовольнити свої духовні потреби. Основними чинниками, що зумовлюють такий стан речей є низький рівень матеріального становища молоді, низька доступність закладів культури та дозвілля, особливо це стосується малих міст та сільської місцевості, неефективність вирішення державою проблем молоді у сфері культурного розвитку, її дозвілля через відсутність чіткої стратегії державної політики. Тому ми вважаємо, що саме системний моніторинг дозвіллевих практик молоді дозволяє не лише теоретично поставити, але й практично вирішити питання, пов'язані з розробкою загальнонаціональних програм підвищення культури проведення вільного часу та віднайти раціональні форми і засоби його використання.

БІБЛІОГРАФІЯ

Белецька, І., Гаміна, Т. (2007). Вплив організованого вільного часу на становлення особистості учня. Соціальна педагогіка: теорія та практика, 3, 30–33.

Бестужев-Лада, И.В. (1984). Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи. М.: Политиздат.

Biechowska, D. (2013). Dysfunkcyjne korzystanie z internetu. Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. Badania mokotowskie 2012. Instytut psychiatrii i neurologii w Warszawie Zakład Zdrowia Publicznego Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej "Pro-M", 120–127.

Бочелюк, В.Й., Бочелюк В.В. (2006). Дозвіллезнавство. К.: Центр навчальної літератури.

O'Malley, P.M., Johnston, L.D., Bachman, J.G., 1998. Alcohol use among adolescents. Alcohol Health and Research World, 22(2), 85–93.

Омельченко, Е.Л. (2011). Молодежный вопрос: смена оптики. От субкультур – к солидарностям. Новые молодежные движения и солидарности. Ульяновск: Ульяновский государственный университет, 5–20.

Петровська, К. (2015). Соціально-психологічні чинники ризикованої поведінки учнівської молоді. Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету, 1(14), 134–138.

Raduj, J., Ostaszewski, K. (2013). Monitorowanie wybranych aspektów stylu życia młodzieży w latach 2004–2012. Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. Badania mokotowskie 2012. Instytut psychiatrii i neurologii w Warszawie Zakład Zdrowia Publicznego Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej "Pro-M", 88–105.

Sesma, A., Mannes, M., Scales, P., (2005). Positive adaptation, resilience, and the developmental asset Framework. [W]: Goldstein S., Brooks R. (red.) Handbook of resilience in children, Springer, 281–296.

Сокур'янська, Л.Г. (2012). Ціннісна детермінація дозвіллевих практик як простору актуалізації духовного світу особистості. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 999(30), 179–184.

LEISURE PRACTICES OF SCHOOL YOUTH

Iryna Mirchuk – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Research interests: sociology of education, sociology of leisure, sociology of personality.

E-mail: iruna0405@gmail.com

Борисов Роман *

Шеремет Ірина*

ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКІВ ТА ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ШКОЛІ

У статті розкриваються проблеми взаємодії між батьками та школою як агентами соціалізації підлітків. Схарактеризовано морально-психологічну та інтелектуальну атмосферу в сім'ї, визначено ступінь залученості батьків до життя дітей, рівень обізнаності щодо економічних та культурних практик підлітків. Виявлено наявність статистично значущого зв'язку між культурним і економічним капіталом сім'ї та навчальною успішністю підлітків, їхнім ставленням до навчання.

Ключові слова: *практики батьківства, підлітки, соціалізація, навчальна успішність, культурний капітал.*

The article deals with the problem of the interaction between parents and a school as the agents of the socialization of teenagers. Moral, psychological and intellectual atmosphere within a family is characterized. The level of the involvement of parents in the life of children is defined, as well as the level of the knowledge of economic and cultural practices of teenagers. The existing of the statistically significant relationship between the cultural and the economic capital of the family from the one side, and the academic performance of the teenagers, their attitudes toward learning, from the other side, is revealed.

Key words: *practices of the paternity, teenagers, socialization, academic performance, cultural capital.*

У ході реформування освіти в Україні велика увага приділяється переходу до педагогіки партнерства між учнями і вчителями, вчителями і батьками, що, своєю чергою, передбачає посилення ролі сім'ї в освітянському процесі. Треба підкреслити, що такий своєрідний симбіоз між школою і родиною є необхідною умовою для успішності самореалізації особистості підлітка. Любов та тепло, що надає сім'я, контроль та обмеження, які вона встановлює, впливають на соціальний, емоційний та інтелектуальний розвиток особистості.

Ми зосередили свою увагу на характері внутрішньосімейних стосунків, морально-психологічному кліматі сім'ї, рівні її конфліктності та їх впливі на шкільні практики підлітків. *Метою* нашої статті є визначення ключових

* **Роман Борисов** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Наукові інтереси: соціологія освіти, соціологія професіоналізму, соціальні нерівності, теорія практик

E-mail: r.i.borysov@karazin.ua

* **Ірина Шеремет** – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Наукові інтереси: соціологія освіти, соціологія сім'ї, демографічні дослідження

характеристик взаємодії сім'ї та школи у соціалізації підлітка. Емпіричною базою стали матеріали дослідження «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини», що було проведено колективом кафедри соціології (в тому числі авторами даної статті) Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна протягом 2013-2014 рр. (було опитано 1909 школярів 7-11 класів Харкова та Харківської області; науковий керівник – доктор соціологічних наук, професор Л.Г.Сокурянська).

Розглядаючи специфіку соціалізації у підлітковому віці, зазначимо, що цей етап життя підлітка характеризується якісно новими відносинами з дорослими, розширенням кола соціальних контактів, особливо з переходом до старших класів, актуалізацією потреби у виборі життєвого шляху, що станеться незадовго до закінчення загальноосвітньої школи. Дослідники підкреслюють, що підлітковий вік є одним з найбільш важливих і складних періодів розвитку людини (див.: (Кон, 1989, с.12)), який визначає практично все подальше життя особистості, оскільки на цей етап розвитку припадає пік формування рис характеру, життєвих орієнтирів, ціннісних орієнтацій тощо.

Аналізуючи особливості підліткового віку, психологи приділяють особливу увагу процесам самоактуалізації підлітка (див., напр.: (Сидорчук, 2015; Харламенкова, 2007; Эльконин, 1986)). Виокремлюють два періоди в їх житті: в першій з них референтною групою для підлітка є однолітки, в середовищі яких перш за все спрямовані його дії на самоактуалізацію. Характерною особливістю пізнього підліткового періоду, другого, є прагнення до самоактуалізації в середовищі дорослих. Нерідко пізній підлітковий період характеризується підвищеним прагненням до самоствердження і звільнення з-під опіки батьків. Вивчаючи взаємини батьків та дітей, ми звернулися до вивчення феномену батьківства. Ігор Кон визначає батьківство як «систему взаємопов'язаних явищ: а) батьківські почуття, любов, прихильність до дітей; б) специфічні соціальні ролі та нормативні приписи культури; в) обумовлена тим та іншим реальна поведінка, ставлення батьків до дітей, стиль виховання тощо» (Кон, 1988).

Дослідники виділяють два підходи до аналізу батьківства: інституційний та поведінковий (Стрельник, 2017; Гурко, 2008). Розкриваючи зміст цих підходів, російська дослідниця Тетяна Гурко зазначає, що «Parenthood» частіше застосовують при аналізі інституційних характеристик батьківства (норми, цінності) і юридичних статусів (...) «Parenting» частіше вживається для розкриття змісту батьківських ролей (практик, діяльності, поведінки) і ставлення до дітей, в тому числі відхилення від схвалюваних в даній культурі моделей поводження з дітьми» (Гурко, 2008, с. 105). В ході дослідження ми звертаємося до вивчення як практик батьківства, під якими розуміємо хабітуалізовані дії,

спрямовані на задоволення різноманітних потреб дитини, формування її особистості, фізичного, творчого, інтелектуального і духовного розвитку. Батьківські практики є основним чинником довірчих відносин між батьками й дітьми, створення позитивної психологічної атмосфери в сім'ї, саморозвитку і самоактуалізації дитини в цілому. В фокусі нашої уваги знаходиться їх вплив на шкільні практики.

Визначаючи чинники взаємовідносин батьків з дітьми, було проаналізовано тип сім'ї, до якої належить підліток, низку показників соціального статусу сім'ї, зокрема матеріальне становище та культурний капітал батьків, а також особливу увагу було приділено аналізу ступеню батьківської залученості до життя підлітків. Як вважають психологи, для встановлення в родині атмосфери, що сприяє гармонійному розвитку підлітка, необхідно бути обізнаним щодо того, з ким спілкуються діти, з ким вони дружать, чим вони займаються, що між ними спільного (Харламенкова, 2007). Залученість батьків до життя дітей ми характеризували через рівень їхньої обізнаності щодо спілкування з однолітками, характеру дозвіллевих та споживчих практик. Окрім того, спілкування в сім'ї сприяє створенню поведінкових моделей щодо характеру спілкування з іншими людьми, зокрема однолітками та вчителями, що стають найбільш важливими агентами соціалізації в підлітковому віці, окрім батьків.

Характеризуючи взаємодію сім'ї та школи, ми сфокусувалися на визначені ступеню впливу характеристик сімейної соціалізації на академічну успішність школярів. Для вимірювання останньої ми проаналізували самооцінки школярами власної навчальної успішності в школі, а також їхню соціальну позицію в класі. Окремо ми проаналізували такий специфічний вимір соціалізації підлітка, як місце поселення.

В ході дослідження було проаналізовано вплив сім'ї на навчальні досягнення підлітків в залежності від того, до якого типу (за своїм складом) вона належить: до нуклеарної, що складається тільки з подружжя та їхніх дітей, неповної (сім'я з одним з батьків), або розширеної, до складу якої входять кілька поколінь дорослих (батьки, бабусі, дідусі, прабабусі, прадідусі) і діти (Strong, 1998). Кількість членів сім'ї, з якими безпосередньо спілкується підліток, визначає ступінь соціального контролю за його поведінкою, в тому числі в навчальному процесі. Згідно з результатами дослідження, близько половини (48%) респондентів живе в нуклеарних сім'ях, значну частку становлять розширені (21%) і неповні (22%) сім'ї. Оскільки чисельність прийомних сімей виявилася незначною (0,3%), в подальшому аналізі ми їх не розглядаємо. Слід відзначити, що тип сім'ї не залежить від місця її проживання.

Особливу увагу ми звернули на дітей з неповних сімей, частка яких, на жаль, в нашій країні постійно збільшується. Так, за переписом 2001

року, їхня частка становила 18% від усіх сімей, в 2012 р. – 21%. Чисельність неповних сімей пов'язана із зростанням кількості дітей, народжених поза шлюбом. За даними державного комітету статистики України, частка дітей, народжених поза шлюбом, за станом на 1992 рік становила 12,1%; вона поступово збільшується: з 2007 р. поза шлюбом народжується кожна п'ята дитина (21,4%). Цей показник залишається майже незмінним аж до 2016 року (Державна служба статистики України – соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році, 2016).

Особливо треба зазначити, що серед неповних сімей більше таких, до складу яких входить мати з дітьми. Неповних сімей, до складу яких входить батько з дітьми, набагато менше, проте їх питома вага також зростає.

Серед проблем неповних сімей особливо гострими є економічні. Іноді необхідність утримання дитини спонукає матерів/батьків працювати в декількох місцях, що не дозволяє їм приділяти достатньої уваги вихованню своїй дитині. Слід зазначити, що в неповних сім'ях практично відсутня взаємодія сім'ї та школи з приводу навчання школяра. Від взаємодії підлітка з батьками, як показали результати нашого дослідження, залежать їх успіхи в школі. Підлітки з неповних сімей вчаться порівняно гірше, ніж їхні однолітки з повних сімей: так, серед відмінників частка підлітків з нуклеарних сімей досягає 53,6%, а з неповних сімей – лише 24%.

Однією з головних характеристик сучасного суспільства стає споживацтво, в контексті якого низький рівень споживання розглядається як маркер соціального неуспіху. У світлі цього особливий інтерес для нас представляє самооцінка підлітками матеріального добробуту своєї сім'ї. Треба підкреслити, що він виглядає оптимістичніше порівняно з даними як по країні в цілому, так і по Харківській області. Так, у 2013 р. п'ята частина респондентів віднесла свої сім'ї до категорії «багатих» (вибір альтернативи відповіді «Є можливість придбати практично все, що хочемо»); 45% - до категорії «забезпечених» (обрана альтернатива «Живемо в достатку, але придбати деякі дорогі речі (автомобіль, квартиру і т.д.) не в змозі»); 27% учнів оцінюють свої сім'ї як «середньозабезпечені» («Грошей в основному вистачає, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, холодильник, меблі і т.д.) викликає певні труднощі»), близько 8% - як «бідні» («Вся зарплата витрачається на продукти і купівлю необхідних недорогих речей») і тільки 1% віднесли себе до «злиденних» («Грошей не вистачає навіть на найнеобхідніші продукти»). За даними моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2016 році, оцінюючи матеріальний стан своєї сім'ї, 4,4% респондентів віднесли себе до злиденних, 37,8% - до бідних, 45,4% - до середньозабезпечених, 2,9% - до

заможних, 0,2% - до багатих (Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 2016, с. 498).

Завищені самооцінки підлітками матеріального становища власних сімей можна пояснити з одного боку тим, що школярі не в змозі оцінити його об'єктивно, оскільки принципи «все найкраще - дітям» і «моя дитина не повинна виглядати гірше за інших, мати в чомусь потребу» змушують батьків, прагнути забезпечити свою дитину чадом всім, що є в інших. З іншого боку, завищуючи оцінки матеріального становища своєї сім'ї, підліток хоче виглядати (хоча б у власних очах) більш успішним.

Зазначимо, що самооцінки матеріального становища сім'ї батьків міських підлітків і підлітків області практично не відрізняються. Разом з тим треба підкреслити, що залежність самооцінки школярами матеріального становища своєї сім'ї від класу навчання свідчить про те, що з віком оцінка підлітком матеріального добробуту своєї родини стає більш об'єктивною та менш оптимістичною. Так, за результатами дослідження 2013 р., частка школярів, які вважають свої сім'ї багатими, зменшується від 7-го до 11-го класу більш ніж в два рази (з 25% до 12% сімей).

Таблиця 1. Самооцінка підлітками матеріального становища своєї сім'ї
(% до тих, хто відповів)

Віднесли свої сім'ї до...	2013 рік					
	В цілому по масиву	Місто	Область	7 клас	9 клас	11 клас
..злиднених	1,0	0,8	1,3	0,9	1,3	1,0
..бідних	7,7	8,0	7,3	5,6	8,2	9,6
..середньозабезпечених	26,5	24,9	28,2	19,1	25,4	38,0
..забезпечених	44,6	44,5	44,7	49,0	44,2	39,0
..багатих	20,2	21,8	18,5	25,4	20,9	12,4
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

За результатами аналізу можна стверджувати, що рівень навчальної успішності підлітків у школі корелює з обсягом економічного капіталу сім'ї: серед відмінників частка підлітків з багатих та забезпечених сімей досягає 61,5%, серед школярів, які вчаться на задовільно – 53,2%. Це може свідчити про те, що високий рівень економічного капіталу дає змогу створити сприятливі умови для навчання: це і наявність окремого місця (кімнати) для навчання, де підліток може готуватися до уроків, не відволікаючись; це і технічне забезпечення (наприклад, наявність комп'ютеру), яке можна використовувати для пошуку навчальної інформації; це і можливість найму репетиторів задля більш глибокої підготовки дитини з окремих предметів; це і наявність доступу до

численних гуртків, діяльність яких призводить не лише до розширення кола друзів дитини, але й до інтеріоризації освітніх диспозицій.

Розглядаючи проблеми соціалізації підлітків у школі, ми зосередились на вивченні самопочуття підлітків під час взаємодії з однокласниками. Для цього нашим респондентам було запропоновано визначити свою позицію в класі, яка є показником, з одного боку, вміння успішно налагоджувати взаємовідносини, (що є результатом виховання дитини в сім'ї), з іншого, наявних зв'язків із однолітками.

Як виявилось, майже кожен десятий з опитаних вважає себе лідером в класі, більше 55% вважають себе активістами, близько 24% – пасивними учасниками життя класу, близько 10% – « стороннім», незалежними спостерігачами цього життя, 1% опитаних віднесли себе до відірнутих від свого колективу. Було зафіксовано взаємозв'язок між позицією в класі та характеристиками взаємодії підлітка і батьками: кореляційний аналіз показав наявність значущого взаємозв'язку з обізнаністю батьків щодо того, хто є друзями підлітка (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,184$, значущість на рівні 1%), де він проводить свій час вечорами (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,129$, значущість на рівні 1%), що робить у вільний час (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,115$, значущість на рівні 1%), а також ступеню розуміння інтересів, турбот з боку матері (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,15$, значущість на рівні 1%) та батька коефіцієнт кореляції $\gamma=0,156$, значущість на рівні 1%).

Відзначимо, що позиціонування в класі корелює з академічною успішністю школярів. Так, учні, що ідентифікують себе з «лідерами», краще вчаться, ніж представники інших статусних груп: серед них тільки на «відмінно» вчаться 15,9%, на «добре і відмінно» - 38,5%. Найменш успішні в навчанні ті, хто ідентифікує себе з «пасивними учасниками» і «сторонніми» (вони частіше вчаться на «добре» і «задовільно» або переважно на «задовільно»).

Як показав наш аналіз, позиціонування в класі корелює з мотивацією навчальної активності підлітків. Так, «лідери» і «активісти» частіше, ніж «пасивні учасники» і «сторонні», керуються в своєму навчанні бажанням стати високоосвіченою, культурною людиною, а також прагненням краще підготуватися до майбутньої навчальної діяльності (в спеціалізованій школі, ліцеї, ВНЗ, в тому числі за кордоном). Для «пасивних учасників» і «сторонніх, незалежних спостерігачів» більш значущими в навчальній діяльності є інтерес до предметів, що вивчаються, і зовнішні чинники – контроль батьків і вимогливість вчителів.

Зацікавленість та обізнаність батьків про те, чим живуть їхні діти, про що вони думають, що їх турбує, сприяє морально-психологічна та інтелектуальна атмосфера в сім'ї, обумовлена культурним капіталом батьків, в тому числі їх освітою.

Згідно із результатами нашого дослідження, батьки опитаних підлітків мають досить високий рівень освіти - у половини з них вища або незакінчена вища освіта, у майже чверті - середня спеціальна. Існує нерівність розподілу цієї форми капіталу серед батьків: матері частіше мають більш високий рівень освіти, ніж батьки. Також у визначенні обсягу культурного капіталу досить суттєвим є поселенський вимір: культурний капітал сім'ї підлітків Харкова вищий порівняно з областю. Так, серед батьків мають вищу освіту відповідно 66% і 34%, серед матерів 66% і 42%. Серед батьків дітей із області значно більше тих, хто має загальну середню професійну і середню спеціальну освіту (відповідно 32,1% і 13%; 18% і 28%) (див. табл. 2).

Таблиця 2. Освіта батьків підлітків в залежності від класу навчання
(% до тих, хто відповів)

	7 клас		9 клас		11 клас	
	Батько	Мати	Батько	Мати	Батько	Мати
Неповна середня освіта (8 класів)	6,0	5,8	4,2	3,7	2,9	1,6
Загальна середня, середня професійна освіта	25,7	21,8	19,8	15,2	21,3	14
Середня спеціальна освіта (технікум, коледж, училище тощо)	21,9	22,8	23,5	23,3	22,7	28,8
Вища освіта, в тому числі незакінчена	46,4	49,5	52,5	57,8	53,1	55,6
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Як свідчить дослідження, більш високий рівень освіти у батьків тих підлітків, які навчаються у 10-му та 11-му класах. Це дає підставу припустити, що діти батьків з вищим обсягом культурного капіталу частіше йдуть до 10-го класу. Рівень освіти батьків є вагомим чинником формування низки освітніх схильностей дітей, які уособлюються в освітніх диспозиціях, що, згідно П. Бурдьє, є інструментом структурування соціальної реальності, до якої занурений актор, а також засобом виробництва розрізнення та подальшої категоризації соціальних феноменів, він підкреслював, що це ті принципи, «що породжують і організують практики і уявлення» (Бурдьє, 2011, с. 102). Ураховуючи цей концепт аналізу до освітніх практик підлітків, ми проаналізували навчальну успішність, мотивацію їхньої навчальної діяльності, сукупність освітніх цінностей та уявлення про життєвий успіх як сукупність тих цінностей-мотивів (за термінологією Я. Щепанського), на досягнення яких школярі орієнтуються насамперед. Освітні диспозиції тісно пов'язані з освітніми планами, в тому числі орієнтацією на здобуття вищої освіти.

Матеріали дослідження свідчать про наявність зв'язку між рівнем успішності та рівнем освіти батьків, насамперед матері. Так, серед відмінників частка підлітків, у яких мати має вищу освіту, досягає 61,5%, батько – 44,3%, а серед школярів, які вчаться на задовільно – лише 29,2% та 34,8%, відповідно. Відсутність пропорційності в ступені впливу з боку рівня освіти мати та батька пояснюється більшою замученістю матері до життя дитини, відповідно – до більш інтенсивних взаємин із підлітком, починаючи з самого дитинства. Окрім того, було виявлено, що освіта батьків є чи не найбільш вагомим чинником формування освітніх орієнтацій: після завершення школи планують продовжити навчатися близько 70% підлітків, у яких принаймні один з батьків має вищу (в тому числі незакінчену) або середню спеціальну освіту, 64% підлітків, батьки яких мають загальну середню та середню професійну освіту, і лише близько 35% підлітків, батьки яких мають неповну середню освіту. Слід зазначити, що вступити до ВНЗ планують близько 95% підлітків, батьки яких мають вищу освіту та близько 83% дітей, батьки яких мають середню спеціальну освіту.

Аналізуючи залученість батьків до життя дітей, ми звернули увагу, що батьки з більш високим рівнем освіти краще знають, чим живуть їхні діти, про що вони мріють, якими є їхні думки і турботи. Так, 47% підлітків, батьки яких мають вищу освіту, відзначають, що останні добре знають та розуміють їхні проблеми; тоді як батьки, які мають неповну середню освіту, таке розуміння мають лише 36% опитаних. Проте, як зазначає І. Кон, «в основі емоційної прихильності дитини до батьків спочатку є залежність від них, причому в цьому відношенні мати здається дітям більш близькою, ніж батько» (Кон, 1989, с. 84). Згідно із результатами дослідження, «включеність» матерів до повсякденного життя своїх дітей, їхніх інтересів та турбот не залежить від рівня освіти та є такою практикою, що відбувається відповідно традиційним уявленням щодо материнської ролі в сім'ї.

Важливим чинником, що впливає на взаємини підлітків з батьками, є місце їхнього проживання. Як свідчать результати дослідження, батьки з області більш залучені до життя своїх дітей: на думку останніх, батьки краще знають, хто входить до кола друзів, де підлітки проводять свій вільний час та чим займаються тощо (див. табл. 3). Це можна пояснити тим, що в сільській місцевості характер взаємин між людьми в значній мірі відповідає відносинам типу *Gemeinschaft* (у термінології Ф. Тьоніса), тоді як в місті домінують відносини типу *Gessellschaft* (Тєннис, 2002). Треба зазначити, що чверть батьків підлітків, опитаних в Харкові, не дуже добре знає, хто є друзями їхньої дитини, де він буває після школи, а більше третини - що робить у вільний час. Майже половина батьків або не дуже добре знає, або зовсім не знає, як їхні діти витрачають кишенькові гроші.

Таблиця 3. Обізнаність батьків підлітків щодо життя своїх дітей
(% до тих, хто відповів)

	Місто				Область			
	Добре знають	Не зовсім добре знають	Зовсім не знають	Це їх не цікавить	Добре знають	Не зовсім добре знають	Зовсім не знають	Це їх не цікавить
Хто друзі дитини (дітей)	71,9	25,2	2,2	0,7	80,6	18,0	0,9	0,5
На що діти витрачають кишенькові гроші	50,6	40,5	7,1	1,8	52,9	39,5	6,4	1,2
Де діти бувають після школи	67,8	26,0	4,5	1,7	73,2	22,6	3,5	0,8
Де діти бувають вечорами	73,3	21,0	4,1	1,6	69,5	23,5	5,8	1,2
Що роблять діти у вільний час	56,1	34,7	6,2	3,0	61,8	30,0	6,0	2,2

Більш високу обізнаність батьків підлітків, які проживають в області, про життя своїх дітей можна пояснити як за допомогою концептів Gemeinschaft і Gessellschaft, так і дюркгеймовських конструктів механічної та органічної солідарності. Виходячи з теорії Е. Дюркгейма, можна припустити, що взаємодія жителів відносно невеликих населених пунктів (районних центрів, селищ, сіл) ґрунтується на механічному (аскриптивному) типі соціальної солідарності, що обумовлюється подобою повсякденних практик, більшу значимість традиціоналістських цінностей і норм, близькістю ціннісних орієнтацій, сформованих життєвих підвалин, в тому числі в контексті сімейних відносин. Саме цим можна пояснити більш інтенсивний соціальний контроль, зокрема внутрішньосімейний (Дюркгейм, 1996).

Поінформованість батьків про життя своїх дітей знаходиться в залежності від типу сім'ї. Так, в розширених сім'ях батьки краще, ніж в нуклеарних, обізнані про те, чим займаються підлітки у вільний час (це відзначили 67% і 60% опитаних, відповідно), хто їхні друзі (81% і 71%, відповідно), на що їхні діти витрачають кишенькові гроші (54% і 48%, відповідно). На наш погляд, це можна пояснити тим, що в розширених сім'ях крім батьків, як правило, зайнятих професійною діяльністю, за дітьми доглядають їхні бабусі й дідусі. В неповних сім'ях єдиним економічним суб'єктом є один з батьків, частіше мати (в 15,5% сімей), у неї

не завжди вистачає часу на те, щоб приділяти дитині достатньо уваги, створювати комфортну атмосферу в сім'ї.

Аналізуючи взаємодію підлітків з батьками, було виявлено ступінь розуміння останніми думок, турбот та інтересів своїх дітей. Як наголошував І. Кон, підлітки частіше знаходять розуміння у матері (про це заявили близько 63% опитаних), ніж у батька (це підкреслили 44% респондентів). Треба зазначити, що оцінки школярами рівня взаєморозуміння з батьками в значній мірі залежать від віку підлітка. Так, на те, що їхні матері досить добре їх розуміють, вказали 72% семикласників, 60% дев'ятикласників та 54% одинадятикласників (див. табл. 5). Це підтверджує висновки психологів про особливості пізнього підліткового періоду, в контексті якого прагнення до самоствердження, самостійності зумовлює бажання підлітка звільнитися від батьківської опіки. Отримані дані, на наш погляд, свідчать не про зниження уваги батьків до своїх дітей в міру їхнього дорослішання, а, скоріше, про те, що підлітки в цьому віці далеко не завжди ознайомлюють батьків із своїми справами, діляться з ними своїми почуттями і думками, шукають у них поради і допомоги у вирішенні особистих, в тому числі частих в цьому віці «серцевих», проблем.

Таблиця 5. Думка підлітків про те, чи розуміють батьки їхні інтереси, турботи (% до тих, хто відповів)

	В цілому по масиву		Місто		Область		7 клас		9 клас		11 клас	
	Батько	Мати	Батько	Мати	Батько	Мати	Батько	Мати	Батько	Мати	Батько	Мати
Достатньо добре розуміють	44	63	45	50	72	40	50	72	40	60	44	54
Буває по-різному	42	31	40	39	23	47	39	23	47	33	40	39
Зовсім не розуміють	7	3	8	6	2	7	6	2	7	4	7	4
Важко відповісти	7	3	7	5	3	6	5	3	6	3	9	3
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ступінь розуміння батьками інтересів та турбот їхніх дітей є чи не найбільш вагомим чинником формування навчальної активності підлітків. За результатами кореляційного аналізу, ступінь обізнаності батьків щодо

найближчого оточення підлітка, характеру проведення ним дозвілля та шляхи витрат кишенькових грошей пов'язана із навчальними досягненнями¹. Деякі зв'язки актуальні і з освітніми диспозиціями підлітків: на їхні освітні плани після закінчення школи найбільш впливає обізнаність батьків щодо того, де їхні діти проводять час вечорами². Зважаючи на меншу залежність навчальної успішності підлітків від рівня обізнаності щодо інших практик (коло друзів, статі витрат кишенькових грошей, характер дозвілля у вільний час тощо), наявність доступу батьків до інформації щодо характеру проведення дозвілля вечорами означає найбільший близький рівень довіри до батьків з боку підлітка.

Характер взаємин у сім'ї багато в чому зумовлений тим, якому стилю виховання надають перевагу батьки. Педагоги виділяють різні стилі виховання: ліберальний (що іноді називається «потуранням») стиль, для якого характерне мінімальне втручання до того, що і, головне, як робить дитина; демократичний стиль, в основі якого знаходиться ставлення до підлітка як до рівноправного члена сім'ї, який має свою власну думку, позицію в тому чи іншому питанні тощо; авторитарний стиль, який передбачає, в тому числі, жорсткі методи покарання дитини за ті чи інші ненормативні вчинки. При цьому такі методи не обмежуються лише тілесними покараннями. Жорстке (якщо не сказати жорстоке) поводження з дітьми - це і емоційне насильство, під яким розуміється образи дитини як постійні, так і періодичні, приниження її людської гідності, звинувачення її в тому, в чому вона не винна, загрози з боку батьків, демонстрація нелюбові, неприязні до дитини тощо. Останнє відіграє особливу роль у формуванні особистості дитини. Відсутність в сім'ї любові до дитини (перш за все, з боку матері) веде до найрізноманітніших наслідків, в тому числі до вад психологічного та психічного здоров'я, фізичного розвитку.

Аналізуючи конфліктність внутрішньосімейних стосунків, було звернуто увагу на частоту найбільш екстремальних (радикальних) форм насилля з боку батьків за самооцінками підлітків – лайок (що є проявом психологічного (психічного) насильства) та бійок (що є проявом фізичного насильства). Близько 55% школярів, відповідаючи на питання нашої анкети, відзначили, що їх рідко лають. Близько третини респондентів стверджували, що такого практично ніколи не буває, 10% підкреслили, що батьки часто їх лають, ще 4% підлітків, що дуже часто. Частота конфліктів підлітків з батьками, як показав проведений кореляційний аналіз, безпосередньо залежить від обізнаності батьків про те, чим займаються їхні діти у вільний час, від розуміння їхніх думок, інтересів, турбот. В сім'ях, де, за оцінками підлітків, їх часто лають, тільки біля 3% батьків

¹ Коефіцієнт Спірмена $\rho=0,12$, значущість на рівні 1%.

² Коефіцієнт Спірмена $\rho=0,133$, значущість на рівні 1%

добре знають, хто входить до кола друзів дитини, зовсім цим не цікавляться 25% батьків. Частота подібної практики також залежить від того, чи обізнані батьки про те, що роблять їхні діти після школи (добре знають 3%, не цікавляться 26%), чим вони займаються вечорами (3% і 21%, відповідно), що роблять в вільний час (3% і 12,5%, відповідно). Найменшою мірою ця залежність проявляється в зв'язку з обізнаністю батьків про те, куди підлітки витрачають кишенькові гроші (3% і 7%, відповідно). Таким чином, відсутність інтересу батьків до підлітка провокує застосування досить жорстких виховних заходів. Відзначимо також, що ця практика частіше проявляється з боку матері, на яку частіше покладають відповідальність за створення атмосфери емоційного тепла і затишку в сім'ї. Понад 21% підлітків, матері яких не цікавляться тим, що входить в коло їх інтересів і турбот, відповіли, що матері часто вдаються до лайки. У той же час про те, що їх лають, заявили тільки близько 2% підлітків, матері яких добре розуміють свою дитину, знають, чим він живе. Подібна залежність простежується і щодо батьків, але в цьому випадку вона проявляється менш явно (на практики лайки в їхній родині вказали 8% тих підлітків, чий батьки не цікавляться їх життям, і 3% тих підлітків, чий батьки виявляють інтерес до їх життя). Справедливості заради зазначимо: ту обставину, що матері частіше лають своїх дітей, ніж батьки, свідчить, на наш погляд, не про їх більшу жорстокість по відношенню до своїх чад, а й про те, що в сучасних сім'ях більше уваги вихованню дітей приділяють саме матері.

Слід зазначити, що інтенсивність проаналізованої нами вище «педагогічної» практики корелює також з рівнем освіти батьків, багато в чому зумовлена загальною культурою сім'ї. Згідно отриманих даних, чим вищою є освіта кожного з батьків, тим рідше вони лають підлітків. Так, близько 10% батьків, що мають неповну середню освіту, дуже часто лають своїх дітей, в той час як серед батьків, які мають вищу освіту, такі методи виховання практикують лише 3,5%. Практично ніколи не сварять своїх дітей близько третини батьків, які мають вищу освіту, і п'ята частина тих батьків, рівень освіти яких не перевищує 8 класів. Така ж тенденція була зафіксована нами і при аналізі частоти тілесних покарань підлітків їх батьками: чим вище рівень освіти останніх, тим рідше вони б'ють своїх дітей. Так, до цього виховного заходу іноді вдаються 20% батьків і 22% матерів, що мають неповну середню освіту. Вражає не тільки досить велика частка батьків (11% в цілому по масиву опитаних, а, можливо, і більше, якщо припустити нещирість відповідей наших респондентів на це питання, оскільки підліткам соромно зізнаватися в тому, що батьки їх лають, а тим більше б'ють), які застосовують такі методи «виховання», але і досить висока частка батьків, які, на думку дітей, зовсім їх не розуміють.

Стиль виховання у сім'ї сприяє формуванню моделі взаємовідносин особистості із оточуючими людьми. Як показали матеріали дослідження, існує статистично значущий кореляційний зв'язок між, з одного боку, частотою використання жорстких методів виховання (лайка та бійка), та, з іншого боку, відносинами підлітка з іншими агентами соціалізації. Так, практика побиття дітей корелює із частотою вступу до бійки (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,453$), частотою конфліктів з однокласниками (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,333$) та навіть вчителями (коефіцієнт кореляції $\gamma=0,289$).

Таким чином, проведений аналіз показав наявність істотного впливу сімейних взаємин на навчальну успішність школяра. Серед усіх чинників найбільш впливовими виявились культурний капітал батьків, рівень їхньої залученості до повсякденного життя підлітка, наявність чи відсутність довірливих відносин у сім'ї. Хоча відносини підлітків з батьками (судячи з оцінок наших респондентів) не характеризується високим рівнем конфліктності, назвати ці відносини довірливими вельми важко. Більшість батьків опитаних нами школярів погано уявляють, чим живуть їхні діти, що є цінним для них, з ким вони спілкуються, з кого беруть приклад, чого хочуть досягти в житті. Відсутність «контакту» із дітьми позначається на ефективності впровадження зв'язку між батьками та школою.

Потрібні систематичні дослідження, сам факт проведення яких, на наш погляд, може стати одним з чинників, здатних змінити ситуацію, що склалася у взаєминах батьків, дітей та школи. Сучасна українська школа повинна докласти зусиль до тісної співпраці з батьками, постійного підтримання зворотнього зв'язку, що стане запорукою втілення ідеї демократизації школи.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бурдые, П. (2001) Практический смысл, Санкт-Петербург : Алетейя, 562.
- Гурко, Т. (2008) Брак и родительство в России, Москва: Институт социологии РАН.
- Державна служба статистики України – соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України), (2016), Київ, 2016, 81 <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date 04.01.2017).
- Дюркгейм, Э. (1996) О разделении общественного труда, Москва : Канон.
- Кон, И. (1988) Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива), Москва: Наука.
- Кон, И. (1989) Психология ранней юности, Москва: Просвещение.
- Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації (2000). Ред. Сокурянська Л., Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Сидорчук, М. (2015) Особливості процесу актуалізації старших підлітків, Освітологічний дискурс. 2(10) <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/237/227> (access date 02.11.2015).

Стрельник, О. (2017) Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. Монографія, Київ: Критика.

Тённис, Ф. (2002) *Общность и общество. Основные понятия чистой социологии*, Санкт-Петербург: «Владимир Даль».

Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17). - Головні ред. В.М. Ворона, М.О. Шульга, Київ: Інститут соціології НАН України.

Эльконин, Д. (1986) *Избранные психологические труды*, Москва: Педагогика.

Харламенкова Н. (2007) *Самоутверждение подростка*, Москва: ИП РАН.

Strong Br., DeValt, Ch., Sayad B. (1998) *The marriage and family experience: Intimate relationships in a changing society*, Belmont, CA: Wadsworth, 1998.

THE INTERACTION BETWEEN PARENTS AND A SCHOOL AS A FACTOR OF EFFICIENCY OF TEENAGERS' SOCIALIZATION IN A SCHOOL

Roman Borysov – PhD in Sociology, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Senior lecturer

Research interests: Sociology of Education, Sociology of Professionalism, Social Inequality, Theory of Practics

E-mail: r.i.borysov@karazin.ua

Iryna Sheremet – PhD in Philosophy, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Docent

Research interests: Sociology of Education, Sociology of Family, Demographic Studies

Олійник Оксана*

ОЦІНКА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО УКРАЇНИ: СТАВЛЕННЯ ДВОХ ПОКОЛІНЬ

Стаття присвячена висвітленню результатів соціологічного дослідження ставлення двох поколінь жителів України до законопроектів та прийнятих законів, що стосуються спадщини тоталітарного минулого, а саме: до Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору), пакету Законів про декомунізацію. Виявилось, що на тлі однозначного сприйняття Голодомору як геноциду українського народу ставлення до впровадження кримінальної відповідальності за його заперечення, а також за пропаганду тоталітарного режиму й комуністичної символіки є неоднозначним для молоді та покоління народжених в СРСР, і сприймається деякими респондентами як порушення свободи слова й демократичних засад функціонування суспільства. Також дослідження показало, що гострота сприйняття досліджуваної тематики респондентами корелює з їхнім походженням, а саме – наявністю постраждалих від тоталітарного режиму в їхніх сім'ях та регіоном і типом населеного пункту, в якому сім'я проживала у 1930-х роках.

Ключові слова: історична пам'ять, тоталітаризм, Голодомор, громадська думка, чинники формування громадської думки, молодь, масові опитування, глибинні інтерв'ю.

The article is devoted to highlight the results of a sociological study of the attitude of the two different generations of Ukrainian citizens to the policy of decommunization, laws relating to the heritage of the totalitarian past, namely: the Law "About the Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols", the Draft Law on amendments to some legislative acts of Ukraine (regarding the criminal liability for the Holodomor's denial), a package of Laws on decommunization.

The analysis has shown the presence of the respondents' prevailing position, particularly the single interpretation of the Holodomor as the holocaust of the Ukrainian nation. However, as the results of mass surveys show, about a third of all respondents do not consider it relevant to them for the policy of decommunization, in particular, legislative acts that have been provided. However, it should be noted that the younger generation more than those born in the USSR, supports these projects. Respondents' explanation about its content

***Олійник Оксана** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наукові інтереси: методи соціологічних досліджень, якісні та кількісні методи соціологічних досліджень, соціологія молоді, соціологія освіти, он-лайн комунікації, соціальна активність

E-mail: o_oliinyk@ukr.net

was different: as the extermination of the Ukrainian people, and as a way to calm the Ukrainians resisting the authorities.

The survey showed that respondents born in the USSR were more aware of the history of their families and the Holodomor phenomenon than young people. Those who have shown a more negative attitude to the mentioned legal documents perceive them as a manifestation of attacks on freedom of speech and the weakening of democracy in general.

The respondents interpret the turning point occurred in Ukrainian society in 1991 mostly as a political coup, which has led to a change in the Soviet authoritarian-totalitarian regime for the establishment of a democratic independent state.

Consequently, the younger generation has a well-formed view of the events of the past, which does not fundamentally differ from the estimates provided by generations born in the USSR. However, the attitude of young people to legal acts regulating criminal responsibility is less confident and, at the same time, more positive (in support of laws) than the attitude of older generation, which shows some leniency to the issue of punishment.

Keywords: *historical memory, totalitarianism, Holodomor, public opinion, factors of public opinion forming, youth, mass surveys, qualitative interviewing.*

Впродовж останніх років інтерес громадськості до оцінки історичної спадщини радянського минулого не згасає. Підкріплюється він також рішеннями Верховної Ради й Уряду – у вигляді створення Українського інституту національної пам'яті (2014р.), винесення проектів та прийняття законів, що легітимізують правову оцінку історичних подій, які наклали відбиток на нашому сьогоденні. Мова йде про такі правові документи, як: так званий «декомунізаційний пакет» (Закони «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні й заборона пропаганди їх символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» та «Про правовий статус і пам'ять борців за незалежність України у ХХ столітті», що набули чинності 21 травня 2015р.), а також проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору) (Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні, Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору). Ставлення до цих законодавчих актів є неоднозначним – як у Верховній Раді, так і загалом в суспільстві.

Дослідженням, що присвячені висвітленню ролі історичної пам'яті та історичної свідомості у формуванні національної ідентичності і характеризуються суттєвою актуальністю в процесі становлення молодого покоління, присвячено немало публікацій. Серед авторів – Л. Нагорна, Я. Грицак, В. Йорн, М. Козловець, І. Тимків, Л. Зерній, О. Готра, Ю. Шаповал та ін. Більшість публікацій засвідчують, «що історична пам'ять та історична свідомість формують історичну культуру, яка, з

одного боку, виступає потужним засобом національної самоідентифікації, а з іншого – сприяє порозумінню між представниками різних національних проектів» (Готра, 2015, с.143), при цьому «головне – вміння чути іншого, цінність власних та чужих спогадів, пошук в досвіді минулого відповідей на проект майбутнього та відкритий діалог» (Готра, 2015, с. 153). У процесі законотворення, а надто при розробці законодавчих актів, які стосуються таких гострих тем, як оцінка подій минулого, цей діалог є вкрай необхідним.

Не можна зневажати значенням ідеології, яка формує власні орієнтаційні системи суспільства, забезпечує його цілісність, і таким чином, сприяє уникненню серйозних соціальних конфліктів (міжетнічних, національних, міжпоколінських тощо). Однак, як констатує Л. Нагорна в своїй ґрунтовній монографії, присвяченій висвітленню теорії та сучасних дискурсів національної пам'яті, «контекстуальні й ситуативні моделі комунікації майже завжди суб'єктивні. Тому, як це не парадоксально, але чим очевиднішими є факти, тим більш упередженими є ідеологічні дискурси... Ідеологічний дискурс завжди особистісно й контекстуально варіативний» (Нагорна, 2012, с.196). «Політика з притаманною їй конфронтаційністю у моделюванні пріоритетів – далеко не кращий фон для увічнень знакових для соціуму подій і постатей. Специфіка політичного мислення орієнтує на однозначність і простоту сприйняття, але ті геополітичні образи, які обираються правителями чи певними політичними силами, як правило, не розраховані на довге життя. Будь-яка влада намагається втілити у меморіальній політиці максимально «стиснуте» уявлення про свій приватний простір. Оскільки ж зміни на владному Олімпі відбуваються часто, а відповідним політичним культурам притаманна потужна інерційність, геополітичні простори початково «заряджені» на свою власну деформацію» – зазначає дослідниця (Нагорна, 2012, с.253). Саме тому необхідно вкрай обережно і зважено ставитися до формування ідеологічних дискурсів, враховуючи громадську думку, актуальність та гостроту предмету законотворення, не перетворюючи це на «зведення рахунків з минулим» або на політичний популізм та вульгарні маніпуляції думками й почуттями людей.

Отже, *мета* даної публікації – висвітлити громадську думку жителів України, а саме молоді та покоління народжених в СРСР, яка стосується оцінки історичної спадщини радянського минулого, у тому числі декомунізації, законів та законопроектів, які врегульовують ці оцінки, а також дослідити чинники розбіжності думок двох поколінь, якщо такі існують, розкрити особливості ставлення молоді до подій минулого.

Для цього ми провели вторинний аналіз даних, використавши результати масових репрезентативних опитувань Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка – для з'ясування

загальної картини і кількісного розподілу думок, а також аналіз серії власних якісних (глибинних) інтерв'ю – для більш детального розуміння механізмів формування думок і оцінок респондентів.

Спершу наведемо результати кількісних досліджень. Наприкінці 2017 року Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка було проведене соціологічне дослідження «Українська громадянська ідентичність» (УІСД, 2017), в якому був блок запитань, що стосувалися ставлення жителів України до історичної спадщини радянського минулого (а саме – ставлення до декомунізації, до впровадження кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору та пропаганду тоталітаризму), а також оцінки рівня демократичності сучасної України. Отримані дані, в аналізі яких авторка мала честь брати участь, продемонстрували такі тенденції.

Третина (33%) всіх опитаних в даному дослідженні (пересічних жителів України) не вважає декомунізацію актуальною темою сьогодення, ще третина (31%) продемонструвала позитивне ставлення до декомунізації, кожний четвертий – негативне, 7% ускладнилися надати свою оцінку, 4 відмітили, що не знають, що це таке (УІСД, 2017, с. 56).

Покоління, народжене в незалежній Україні (26 років і молодші), а також чоловіки порівняно з жінками, жителі західних, північних та центральних областей більш позитивно сприймають декомунізацію, підтримують впровадження кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору та пропаганду тоталітаризму.

В залежності від віку, дані опитування свідчать про такі тенденції: молодь в цілому більш позитивно, ніж негативно, ставиться до явища декомунізації (32% - позитивно, 22% - негативно), на відміну від населення старше 30 років, а надто - 45 років і старшого (26% - позитивно, 39% - негативно), причому розбіжності пар значень між цими двома групами значущі на рівні від 99% (відповіді "негативно") до 95% (всі інші варіанти). Проте, і всередині молодіжної когорти є деякі розбіжності: серед 20-29-річних найбільша частка тих, хто не вважає декомунізацією актуальною проблемою, а наймолодша вікова група (14-19 років) виявила максимально позитивне ставлення (40%) до декомунізації у порівнянні з усіма іншими віковими групами. Тобто, в цілому можна сказати, що покоління, народжене в незалежній Україні (26 років і молодші) більш позитивно сприймають декомунізацію, ніж народжені в СРСР (Рис.1).

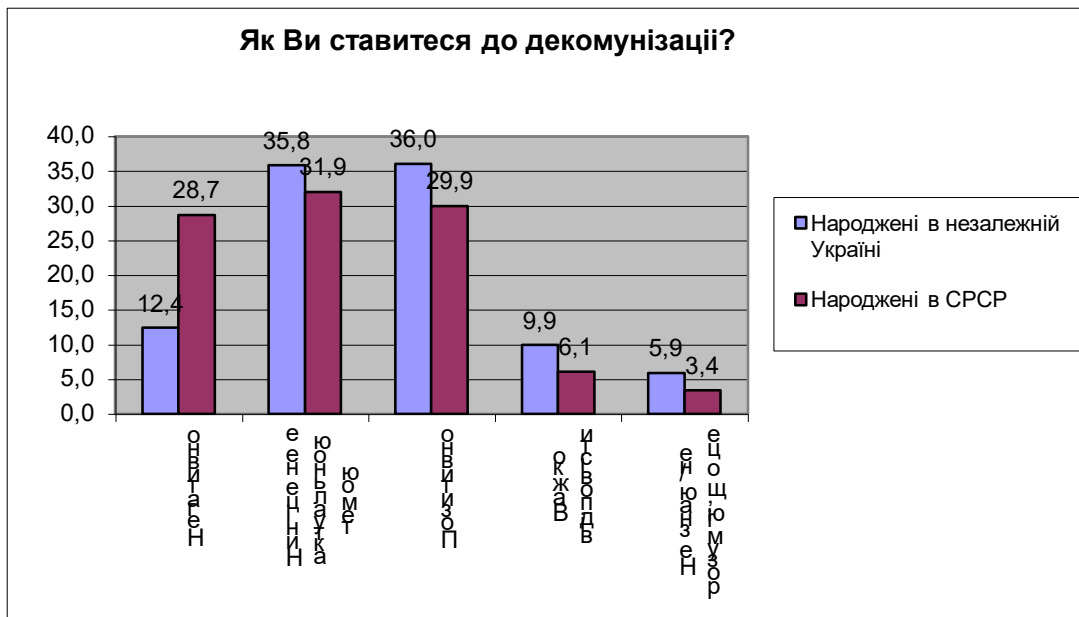

Рисунок 1. Ставлення двох поколінь до декомунізації, %. УІСД, 2017

Для молоді більшою мірою, ніж для людей старшого покоління, народженого в Радянському Союзі, а також для чоловіків порівняно з жінками, значення демократії виявилось істотно вагомим. Найвище цінність демократії оцінюють жителі Заходу, Півночі і Центру, а найнижче – Донбасу, Півдня та Сходу.

Більшість опитаних не погоджуються з тим, що після зміни влади у 2014р. в Україні збільшився рівень демократії, дотримання політичних і громадянських прав і свобод. Найбільше оцінка демократії пов'язана із тими інтерпретаціями, які респонденти надають подіям на Сході України (УІСД, 2017, с. 56-60).

Цікавим виявився той факт, що покоління, народжене в СРСР, має більше заперечень стосовно впровадження кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору (20%) та пропаганду тоталітаризму (25%), порівняно з молоддю (14 та 18% відповідно, розбіжності значущі на рівні 99%), народженою в незалежній Україні (Рис.2, Рис.3). Природно, старше покоління має на пам'яті чіткіші згадки про Голодомор та режим тоталітаризму в СРСР, проте, впровадження кримінальної відповідальності здебільшого заперечує.

Молодь в більшій та статистично значущій мірі за старше покоління вагається надати свою оцінку впровадженню такої кримінальної відповідальності: 14% та 15% молоді вагається надати оцінку

впровадженню кримінальної відповідальності, в той час, як серед «народжених в СРСР таких виявилось 11% та 9% відповідно (Рис.2, Рис.3).

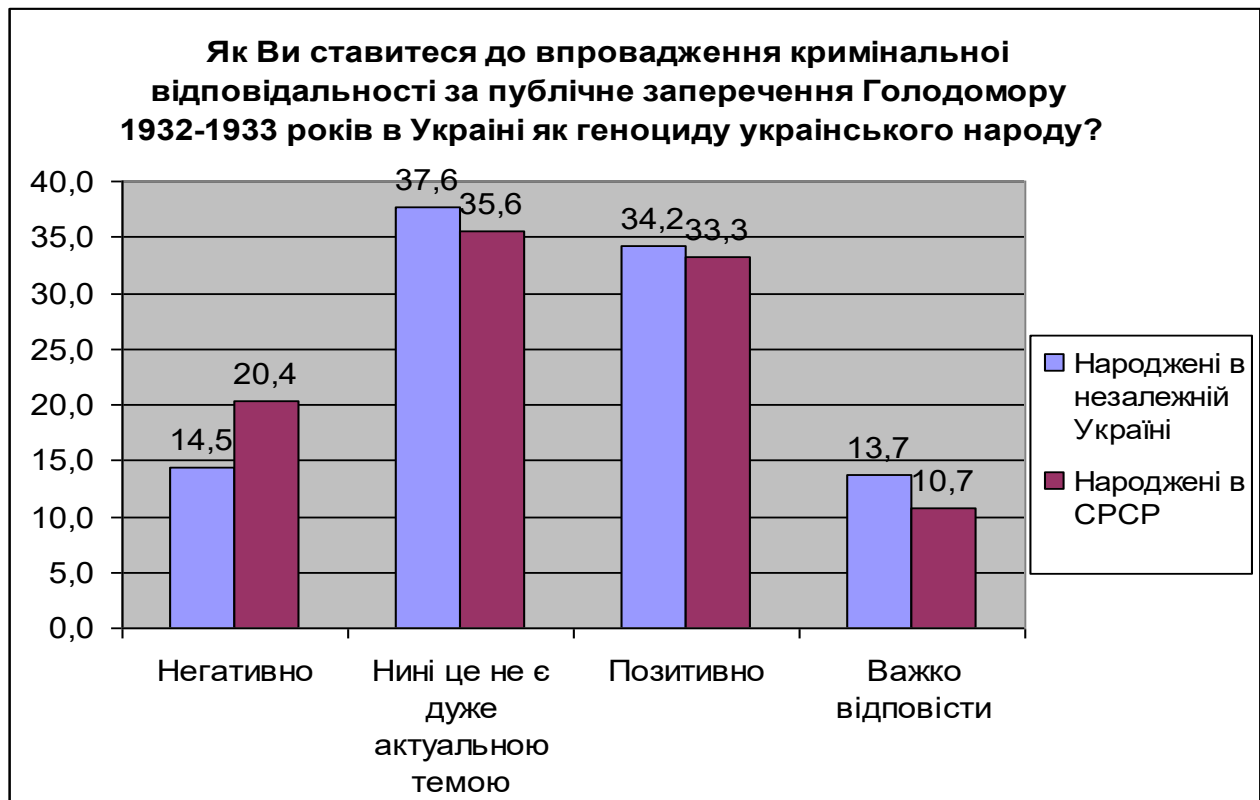

Рисунок 2. Ставлення до впровадження кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору, %. УІСД, 2017

Цьому можуть бути різні пояснення, які вимагають додаткової перевірки в подальших емпіричних дослідженнях, що ми і намагалися зробити – вже у форматі індивідуальних інтерв'ю, використовуючи якісну стратегію дослідження. Але насамперед зробимо короткий огляд кількісних досліджень, які торкалися згаданій тематики, аби уточнити загальну картину ставлення жителів України до цих гострих питань.

Соціологічні дослідження на тему Голодомору проводили багато організацій. Найвідомішими є дослідження фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київського Міжнародного Інституту соціології НАНУ, Центру Разумкова. За даними дослідження «Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017», проведеного в листопаді 2017 року соціологічною групою «Рейтинг», більшість опитаних (77%) погоджуються з твердженням, що Голодомор 1932-33 років був геноцидом Українського народу, не погодились із цим 13%, не визначились – 11%. Твердження поділяє переважна більшість жителів Заходу країни (91%), більшість опитаних Центру (84%), дві третини Півдня (65%) та більше половини Сходу (56%). Мешканці сіл дещо більше згодні з тезою про

Голодомор-геноцид, аніж мешканці міст (79% проти 76%). Серед респондентів, рідна мова яких українська, прихильників тези 85%, в той час як серед тих, хто вважає рідною російську, – 57% (Соціологічна група «Рейтинг», 2017).

Рисунок 3. Ставлення до впровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про заборону використання та пропаганди комуністичного тоталітарного режиму та використання його символіки, %. УІСД, 2017.

За даними дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка (опитування «Українська громадянська ідентичність», 2017 р.³), покоління, народжене в СРСР, має більше заперечень стосовно впровадження кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору та пропаганду тоталітаризму – 20,4%, тоді як серед народжених в незалежній Україні таких виявилось 14,5% (відмінності статистично значущі тільки для відповідей "негативно", рівень значущості –99%). Молодь в більшій та статистично значущій мірі за старше покоління вагається надати свою оцінку впровадженню такої

³ Опитування «Українська громадянська ідентичність» в рамках експертно-аналітичного дослідження щодо формування стандартів національно-патріотичного виховання та визначення індикаторів ефективності проведення заходів щодо національно-патріотичного виховання, Опитування проводилося з 20 листопада по 7 грудня 2017 року в 24-х областях України та м. Києві. Всього опитано 1212 респондентів. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,73 – 2,89 відсотка. УІСД ім. О.Яременка, 2017.

кримінальної відповідальності (варіант «важко відповісти» обрали 13,7% молоді та 10,7% народжених в СРСР) (УІСД, 2017). Природно, що старше покоління має на пам'яті чіткіші згадки про Голодомор та режим тоталітаризму в СРСР, проте впровадження кримінальної відповідальності здебільшого заперечує. Цьому можуть бути різні пояснення, які вимагають додаткової перевірки в подальших емпіричних дослідженнях цих питань.

Центр Разумкова в 2015 р. провів дослідження в якому досліджував «оцінку положень деяких законодавчих актів стосовно оцінок історичного минулого України». Згідно з цим дослідженням, 74% населення України визнає Голодомор 1932-1933 років – геноцидом українського народу. Підтримка відрізняється в регіонах від 91% в Західному до 47% на Донбасі. Засудження комуністичного режиму, заборону на використання та пропаганду його символіки підтримує 52%. Встановлення кримінальної відповідальності за це порушення, підтримує 38% українців. Підтримка відрізняється по регіонах: вона складає 66% на Заході та 42% в Центрі. А проти такого заходу виступають 50% респондентів на Сході, 47% - на Донбасі та 30% на Півдні (Центр Разумкова, 2016, с.15).

Отже, масові соціологічні дослідження свідчать, що в українському суспільстві під впливом розбіжностей у ставленні до Голодомору як до геноциду українського народу, а також до питань, пов'язаних з декомунізацією, впровадженням кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору та пропаганду тоталітаризму, й досі зберігається неоднозначне ставлення громадян України та відповідно існує упередженість щодо даної проблеми.

Уточнення механізмів формування громадської думки щодо ставлення до політики декомунізації та впровадження відповідних законодавчих актів і стало метою нашого дослідження на основі глибинних інтерв'ю, які би включали обґрунтування та аргументацію ставлення респондентів до зазначених питань.

Оскільки кількісне дослідження виявило суттєві відмінності між двома поколіннями, а також враховуючи чинник впливу історії власної сім'ї і відбитку на ній тоталітаризму на формування ставлення до вказаних проблем, нашими респондентами стали 4 групи жителів України, виокремленні за цими двома критеріями, а саме: представники покоління народжених в незалежній Україні (молодь віком до 27 років) та покоління народжених в СРСР (віком від 27 років і старші); представники сімей, що постраждали від Голодомору, політичних репресій та інших проявів комуністичного режиму, та сімей, що не постраждали. У результаті було

зібрано 19 інтерв'ю (по 4-5 чоловік з кожної з чотирьох груп). Інтерв'ю були проведені з 20 лютого по 6 березня 2018 року.⁴

Відповідно до мети були поставлені такі завдання:

1) дослідити особливості сприйняття Голодомору як геноциду, зіставити сприйняття Голодомору і Голокосту;

2) визначити рівень обізнаності населення щодо законів та законопроектів, що стосуються історичної спадщини радянського минулого;

3) визначити особливості ставлення до цих законів та законопроектів: народжених в СРСР, народжених в незалежній Україні, представників сімей, постраждалих від комуністичного режиму, та представників сімей, що не постраждали від комуністичного режиму;

4) визначити, які чинники (суб'єктивні та об'єктивні, у тому числі соціально-демографічні) впливають на сприйняття Голодомору, ставлення до законів та законопроектів, пов'язаних із радянською спадщиною, процесу декомунізації тощо;

5) дізнатися, як респонденти інтерпретують перелом, що стався 1991 року – який це був перехід (від чого до чого), яким вони бачать теперішній напрямок розвитку України;

6) за можливості побудувати типологію респондентів за механізмами формування їхньої думки.

Аналіз текстів інтерв'ю показав, що:

Якісною відмінністю у відповідях на запитання була безпосередня приналежність родини до подій Голодомору, політичних репресій тощо і рівень залученості до даних подій, що і спричинило на емоційну забарвленість наративу, активність чи пасивність респондентів. Респонденти, в історії родини яких безпосередньо мали місце трагедії, спричинені тоталітарним режимом, та події Голодомору, проявляли більшу активність, а респонденти, історію сім'ї яких обійшли ці події - відповідно меншу, проте, це не була індиферентна реакція.

«У мене ставлення до Голодомору як до історичної події є досить спокійним. Це я можу аргументувати тим, що моя родина не зіткнулась з Голодомором. Тому відчуття, які виникають у мене, такі ж самі як і до вбивства однієї людини, різних військових і політичних злочинів. Ця трагедія мала місце в житті українського народу, але моя родина з нею не була пов'язана» (Дмитро, 30 років, м. Київ).

⁴Із

колекцією

інтерв'ю

можна

ознайомитися

за

посиланням:

<https://drive.google.com/drive/u/1/folders/13pqiNjGaqIVTDhDoTs12Tee27opzRJe>

В українському суспільстві сформувалося однозначне ставлення до Голодомору як геноциду українського народу. Проте, на відміну від визначення Голокосту, який українці безумовно визнають цілеспрямованим знищенням єврейства, деякі респонденти до Голодомору ставляться менш категорично. Всі респонденти відповідали, що Голодомор – це знищення українців, однак деякі мали припущення, що його спричинила не шовіністична ідеологія, а політичні та економічні чинники, тому під прицілом знищення були не тільки українці, а все населення української території. Щодо порівняння Голодомору з Голокостом, то думки респондентів поділилися на 2 частини: одні, не замислившись, відповідали, що паралель провести безсумнівно можна, бо мова йде про масове знищення людей, а інші запевняли, що ці події не можна порівнювати через різну мету та кількість жертв.

Всі респонденти визнали Голодомор масовим знищенням українського народу, проте, ступінь категоричності виявилася залежною від регіону їхнього походження та від того, чи постраждали від Голодомору їхні родичі, незалежно від віку респондентів.

Гіпотеза про те, що в Україні проблема визнання Голодомору як геноциду частково вже втратила свою актуальність, оскільки, наприклад, злочини проти єврейського народу розглядалися одразу на нюрнберзькому процесі, тобто злочин і його визнання відбулися впродовж одного десятиліття; в Україні ж проблема визнання Голодомору як геноциду піднялася значно пізніше, вже за часів незалежності, що й стало однією з причин того, що в суспільстві не сформувався стійкий погляд на Голодомор не підтвердилася, бо жоден з респондентів не заперечував цю історичну подію та всі визнавали її геноцидом, однак вбачали у ній різну мету: як винищення українського народу, так і спосіб вгамувати населення, яке чинило супротив владі на певній території.

Майже кожен респондент відповів, що зазначені нами закони є відомими для них. Звісно, не кожен ознайомлювався детально зі змістом закону, проте, за їхніми словами, суть закону для них є зрозумілою. Це стосується, як молодих людей, так і людей більш старшого віку.

Найбільша розбіжність думок в ході дослідження проявилася в блоці питань щодо законопроектів про Голодомор. На категоричність думки респондентів здебільшого впливав вік. Здебільшого, в серії глибинних інтерв'ю (в репрезентативному дослідженні УІСД 2017р. статистика була зворотна) старші люди проявляли більшу категоричність у питаннях, та підтримували такий законопроект, а молодші засуджували:

«Це ж який гріх – заперечувати стільки смертей, закривати очі на таку трагедію. Це ж зло. А якщо людина чинить зло, то має бути покарана» (Тамара, 81 рік, Волинь).

«...введення кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору нагадує боротьбу з інакодумцями за тоталітарних режимів..» (Ярина, 20 років, м. Львів).

Дослідження показало, що респонденти, народжені в СРСР, про історію своєї сім'ї та з явищем Голодомору обізнані більше, ніж молоді люди. Цікаво, що за результатами інтерв'ю, народжені в незалежній Україні, виявили більш негативне ставлення до закону про впровадження кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору, головним чином посилаючись на ст.34 Конституції України, яка твердить: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань». Також, слід відмітити, що респонденти, які проживають в маленьких містечках та селищах, де територіально Голодомор мав місце, твердо і більш впевнено стоять на тому, що його заперечення підлягає кримінальній відповідальності, ніж жителі великих міст, де Голодомору як такого не було.

Представники сімей, не постраждалих від комуністичного режиму, так само, як і представники сімей, постраждалих від комуністичного режиму, в однаковій мірі переважно схвально ставляться до вищезгаданих законів та законопроектів.

Перелом, що стався в українському суспільстві у 1991 році, респонденти інтерпретують здебільшого як політичний переворот, що призвів до зміни радянського авторитарно-тоталітарного режиму на становлення демократичної незалежної держави. Проте, не завжди цей перелом трактується респондентами позитивно: деяка частина народжених в СРСР більш негативно ставиться до перебудови суспільного ладу початку 90-х, ніж народжені вже в незалежній Україні. Але не можна однозначно стверджувати, що вік респондентів чітко впливає на оцінку подій 1991 року.

Більшість респондентів зазначили, що вектор розвитку України спрямований на Захід, хоча були й ті що дотримуються думки, що наша держава ще не визначилась із шляхом подальшого розвитку і знаходиться лише на початковому етапі свого становлення. Щодо ставлення опитаних до проєвропейського вектору розвитку України, то, незалежно від віку та регіону проживання, майже всі підтримали думку про те, що Україна не повинна орієнтуватись на Європу. Приблизно половина з них вважає, що в першу чергу наша держава повинна зосередитись на собі та своїй самобутності, а не намагатися переймати європейські цінності та інтегруватися у європейське суспільство. Інші ж категорично проти західного руху розвитку і притримуються думки, що потрібно підтримувати дружні стосунки з Росією.

Найкраще обізнаними з теми Голодомору були ті респонденти, чії сім'ї мали трагічні випадки страждань від голоду та репресій. Тому

декомунізація і питання Голодомору та закріплення на законодавчому рівні покарання за його заперечення цікавило таких респондентів більше, незалежно від віку. Однак опитувані, сім'ї котрих не постраждали від Голодомору, не заперечували цю історичну подію. Відповідно, чіткого взаємозв'язку між наявністю або відсутністю постраждалих родичів у респондентів та ставленням до Голодомору немає.

Загалом, аналізуючи відповіді респондентів, можна побудувати їх умовну типологію. Так, на питання про ставлення до декомунізації та впровадження кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору респонденти розділилися на групи, що відповідали активно та нейтрально. Слід зазначити, що на відповіді цього блоку питань впливав факт репресій, які були заподіяні родичам респондентів, та вік респондентів.

Оскільки аспект обізнаності респондентів у питанні історії власної родини відіграв важливу роль на їх відповіді та процес інтерв'ю, можна виділити такі їх типи: «історики», що добре знали історію своєї родини, та респонденти що не були обізнані у історії родини того часу.

На питання, що стосувалися процесів декомунізації, респонденти відповідали активно. Слід зазначити, що деякі респонденти, переважно молоді чоловіки, проявляли деяку агресію стосовно даних питань. Відповідно, можна виділити групу агресивно-активних, та активних респондентів. Проте індиферентних осіб не було виявлено в ході даного дослідження. Респонденти не були байдужими до даної теми, їх відповіді були емоційно забарвлені.

У процесі зведення типології респондентів виявилось, що рівень освіченості також впливав на їх відповіді. Можна виділити дві групи: респондентів, що мали більш високий рівень освіченості, обізнаності, та респондентів, що мали порівняно нижчий рівень освіченості й обізнаності (рівень освіти в путівнику інтерв'ю не передбачалося, таке запитання не ставилося).

Можна також виділити дві групи респондентів щодо ставлення до нововведень. Були ті респонденти, що підтримували нововведення влади, та ті, що не надавали такої підтримки. Умовно їх можна назвати «новаторами» та «консерваторами».

У ході дослідження було виявлено певну тенденцію: респонденти, родини яких в період Голодомору проживали у великих містах, менш гостро ставились до даної проблеми, ніж респонденти, родичі яких проживали на той час у селах та селищах. Саме тому слід виділити респондентів за місцем проживання їх родин в період Голодомору: родини яких проживали у містах (яких голод майже не торкнувся), та родини яких проживали у селах та селищах.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз засвідчив наявність сформованої позиції усіх респондентів, незалежно від віку, зокрема, одностайного тлумачення респондентами Голодомору як геноциду української нації. Проте, як показують результати масових опитувань, близько третини всіх опитаних не вважають політику декомунізації, зокрема впроваджені законодавчі акти, актуальними для себе. Однак, слід зазначити, що молоде покоління в більшій мірі, ніж народжені в СРСР, підтримує ці проекти.

Дослідження показало, що респонденти, народжені в СРСР, про історію своєї сім'ї та явище Голодомору обізнані більше, ніж молоді люди. Ті, хто виявили більш негативне ставлення (за статистикою – переважно старше покоління) до впровадження кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору та за пропаганду тоталітаризму, використання комуністичної символіки, сприймають таке впровадження як прояв посягань на свободу слова й послаблення демократії в цілому.

Серед чинників, які вплинули на формування думок респондентів, найсильнішими виявилися не вік, а регіон їхнього походження, тип населеного пункту та наявність постраждалих від Голодомору і репресій в їхніх сім'ях – це виявилось не в розбіжності думок, а в ступені категоричності й емоційності, з якою вони дають оцінки подіям радянського минулого.

Перелом, що стався в українському суспільстві в 1991 році, респонденти інтерпретують, здебільшого, як політичну подію, що призвела до зміни радянського авторитарно-тоталітарного режиму на демократичну незалежну державу.

Отже, молоде покоління досить сформовану думку щодо подій минулого, яка кардинально не відрізняється від оцінок, які надає покоління народжених в СРСР. Однак, ставлення молоді до правових актів, що регламентують кримінальну відповідальність, є менш впевненим і, водночас, більш позитивним (на підтримку законів), ніж у старшого покоління, яке демонструє деяку поблажливість до питання покарань.

В перспективі незайвою може бути рекомендація, аби при розробці подібних законопроектів більш ретельно враховувалася громадська думка – не тільки щодо оцінки подій минулого, але й щодо актуальності подібних правових актів та готовності суспільства до їх впровадження. Також, проекти законів, які можуть сприйматися суспільством неоднозначно, потребують додаткової роз'яснювально-агітаційної роботи та більш широкого громадського обговорення.

БІБЛІОГРАФІЯ

Готра, О. (2015). Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. INTERMARUM: історія, політика, культура, 2, 143-155.

Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28. 11. 2006 №376-16.

Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

Нагорна Л. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії, Київ: ІІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62982

Соціологічна група «Рейтинг» (2017) Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/holodomor_rg_2017.pdf

УІСД, Балакірева. О., Бондар Т., Шевченко С. та ін.. (2017) Результати експертно-аналітичного дослідження щодо формування стандартів національно-патріотичного виховання та визначення індикаторів ефективності проведення заходів щодо національно-патріотичного виховання. – Київ: Міністерство молоді та спорту України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/36386>

Центр Разумкова, Рачок А., Чернова А., Пашкова Г.(ред.) та ін.. (2016) Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. // Національна безпека і оборона, – №3-4(161-162). [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1rf_tduDoDSmEAbzAOBFrc_WZ2RD7O3P/view

THE EVALUATION OF UKRAINIAN'S HISTORICAL SOVIET PAST: THE ATTITUDE OF THE TWO GENERATIONS

Oksana Oliinyk – PhD in Sociology, associate professor of Methodology and Methods of Sociological Research Department of Sociology Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific interests: Methodology of sociological research, qualitative and quantitative methods of sociological research, sociology of youth, sociology of education, online communities, social activity.

E-mail: o_oliinyk@ukr.net

Василець Ольга*

Єнін Максим*

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: МЕХАНІЗМИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Головна ідея статті полягає у обґрунтуванні необхідності перегляду методологічного забезпечення процесів виховання патріотично налаштованої молоді, з урахуванням розкриття багатовимірності та суперечливості феномену патріотизму у нових умовах суспільних взаємодій. Підкреслюється значущість урахування емоційної і раціональної складової у сприйнятті та засвоєнні мотивуючих характеристик патріотизму як особливої цінності, ідеологічного конструкту та елементу політичної риторики. Стаття базується на емпіричних даних соціологічного дослідження, яке було проведено автором з представниками української молоді (жовтень 2017 – січень 2018 рр.) в рамках міжнародного дослідницького проекту «Один мільйон голосів – 2» та теми грантового проекту Міністерства освіти і науки України: «Удосконалення шляхів розвитку людського капіталу як фактор підвищення мобілізаційного потенціалу України».

Ключові слова: патріотизм, конституційний патріотизм, націоналізм, молодь, громадянин, раціоналізація

The main idea of our article is to justify the need to revise the methodological provision of the process of educating patriotically minded youth, taking into account the disclosure of much of the dimensionality and contradictory nature of the phenomenon of patriotism in the new conditions of social interactions. It is emphasized the importance of taking into account the emotional and rational component in the perception and assimilation of the motivating characteristics of patriotism as a special value, ideological construct, and an element of political rhetoric. A certain unifying and mobilizing potential for the national community and its young generation may be a model of civil patriotism ("constitutional patriotism" in the

***Ольга Василець** – старший викладач кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси: емоційна та раціональна складова комунікації, можливості корекції поведінкових патернів, соціальні контексти конструктивізму та реалізму, конструктивна конфліктність у формуванні ідентичностей.

E-mail: ovasilec@gmail.com

***Максим Єнін** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси: політичні, економічні, етнокультурні проекти елітних груп в процесі модернізаційного дискурсу, міжрегіональні суперечності в Україні, ідеологічні трансформації сучасних суспільств, політика пам'яті в Україні, особливості електоральної поведінки в Україні, проблеми реформування вищої освіти в Україні, ціннісні орієнтації української молоді.

E-mail: yeninmaksym@gmail.com

terminology of Y. Habermas). The article is based on the empirical data of sociological study which was conducted by the author with representatives of Ukrainian youth (October 2017 - January 2018) within the framework of the international research project "One Million Voices - 2" and the grant project of the Ministry of Education and Science of Ukraine: "Improving the ways of human capital development as an increasing factor of mobilization potential of Ukraine". Through the concept of patriotism, the youth reflects existing political regime in the country and expresses the relation to the way of organizing political and socio-economic life in terms of the effectiveness of its functioning in the interests of the majority of population.

Keywords: *patriotism, constitutional patriotism, nationalism, youth, citizen, rationalization.*

Актуальність теми ґрунтується на необхідності підвищення ефективності патріотичного виховання молоді, як із урахуванням проблемного поля політичних реалій сьогодення, так із усвідомленням стратегічних завдань, що постають перед українським соціумом і його громадянами. Патріотизм є значущою цінністю і провідним дороговказом як у світосприйнятті окремої людини, так і у збереженні та розвитку соціуму. Для того, аби розвиток і особи, і країни формувалися як поступ, а не втілювалися у спробах відтворення деконструктивних тенденцій архаїки, спрощення, фундаменталізму (небезпечним продовженням чого стає радикалізація суспільного життя), варто звернутися до проблеми концептуалізації такого складного і суперечливого явища як патріотизм.

Не розв'язані проблеми реалізації системних реформ, військовий конфлікт на Донбасі, поряд з використанням численних соціальних технологій гібридної війни (Yenin, 2016 a, s. 27-29; Enin, 2016), окупація Криму, відсутність довіри до управлінських ланок врядування, низький рівень життя, деідеологізація політичного активізму (Єнін, Віхров, 2013; Єнін, 2010; Єнін, 2012) формують контексти рефлексії щодо патріотизму як особливої цінності, ідеологічного конструкту та елемента політичної риторики.

Молоде покоління, життєве самовизначення якого в Україні суттєво ускладнено через рухливість та невизначеність соціальних процесів (Сокурянська, Щудло, 2017, с. 35), являє собою головну рушійну силу та стратегічний ресурс розвитку будь-якої держави. Тому такою значущою є актуальність вивчення суттєвого аспекту соціалізації – патріотичного виховання. Саме наявність патріотичної налаштованості покоління Z визначатиме напрямок його громадянської активності.

З точки зору розвитку державності як особливого історичного феномену, ми долучаємося до справедливої ідеї вирішального значення патріотизму у цьому процесі. Відтак, логічним видається вивчати особливості ідейного підґрунтя явища патріотизму при його співвіднесенні як особистісної цінності з ідеологічним навантаженням цього поняття. Це

дозволить зробити попередні висновки щодо напрямків патріотичного виховання, підвищивши методологічну цінність праксеологічного виміру феномену патріотизму. Метою статті є дослідження передумов методологічного забезпечення процесів виховання патріотично налаштованої молоді з урахуванням розкриття багатовимірності та суперечливості феномену патріотизму в умовах якісно нових суспільних взаємодій. При формуванні дослідницької програми вивчення патріотизму повинні враховуватися нові реалії глобального простору співіснування народів та націй.

Емпіричною базою для написання статті стало дослідження ціннісного змісту патріотизму в уявленнях та оцінках української молоді. Протягом жовтня 2017 – січня 2018 рр. в Україні було проведено 8 модерованих групових дискусій (МГД). Загальна вибірка складала 58 опитаних представників молодіжної когорти населення у віці від 17 до 20 років, які є членами громадських організацій, органів студентського самоврядування, місцевих ініціатив тощо. Проведенні МГД є частиною міжнародного дослідницького проекту «Один мільйон голосів – 2», що проводився з ініціативи та на замовлення міжнародної молодіжної громадської організації YMCA і мав на меті вивчення ціннісних орієнтацій, проблем та очікувань молоді різних країн в період входження у доросле життя. Один з авторів статті (М. Єнін) був науковим керівником цього проекту в Україні. Окремі тематичні блоки цих МГД, що стосувались життя молоді, були частиною грантового проекту Міністерства освіти і науки України на тему: «Удосконалення шляхів розвитку людського капіталу як фактор підвищення мобілізаційного потенціалу України».

Звертаючись до осмислення поняття патріотизму у різноманітних публікаціях представників соціогуманітарного дискурсу, виникає складність щодо виокремлення саме філософської та соціологічної складових у цих дослідженнях, а також необхідність розрізняти політичну риторику від теоретико-методологічних аспектів обґрунтування ідеологічного забезпечення освітянських та виховних процесів, зокрема.

Довгий час у вивченні патріотизму головували педагоги та історики, психологи і культурологи (Бех, Чорна, 2007; Ярмаченко, 2001; Юрченко, 2012). У контексті патріотичного виховання досліджувалися підстави народної педагогіки, видавалися статті етичного спрямування. Звертає на увагу той факт, що інколи ті ж самі автори, які писали про комуністичне виховання, звернулися до досліджень козацького виховання. Практично у всіх джерелах маємо справу із апеляцією до емоційної складової поведінкового комплексу мотивації. Патріотизм визначається через беззастережну любов до Батьківщини, причому поза раціональним розглядом соціальної природи і конкретно-історичних характеристик цього

почуття. Найбільш конструктивним та плідним у дослідженні патріотизму, з нашої точки зору, є філософсько-соціологічний підхід, коли увага зосереджується на співставленні аксіологічного та праксеологічного вимірів патріотизму, окресленні антиномічності розгортання цього феномену у сучасних суспільствах в умовах зростаючої нерівності між різними прошарками населення. Постає логічне запитання щодо можливостей солідарних взаємин на основі патріотичної налаштованості при різноякісному доступі до фінансів, відтак – можливостей навчання, оздоровлення, подорожей, тощо. Але оскільки без консолідації населення, з одночасним його форматуванням у якості народу, громади як громадянського суспільства, уся країна стає неконкурентоспроможною у світі боротьби за обмежені ресурси, патріотизм є необхідним чинником захисту національних інтересів на рівні держави і життєдіяльності конкретної особистості.

На думку класика соціологічної думки М. Вебера, патріотизм являє собою єдність емоційної та раціональної складових, причому раціональне осмислення національних інтересів і захист останніх на світовій арені покладається на бюрократію (Вебер, 1990, с. 624-629). Для Е. Дюркгейма питання патріотизму були пов'язані з територіальною цілісністю та національним суверенітетом (Дюркгейм, 1998, с. 62-64). Але наша вітчизняна історія свідчить про те, що громадянські чесноти ціннісно-раціонального типу не набувають широкого розповсюдження у керманів країни. Відсутнє розуміння необхідності самообмеження у політичних еліт, на необхідності якого наголошував Є. Головаха, міркуючи щодо особливостей трансформацій на вітчизняних теренах (Головаха, 2016, с.17). Можливо через те, що емоційні риси українського патріотизму не досліджувались саме на понятійному рівні, маємо стільки проблем із розбудовою нашої державності? Небезпека підведення правової бази в Україні під «генетичний код» (вплив примордіалістського підходу), перенесення ідеологічних штампів ідеократичного підходу є доволі реальною, але, в той же час, небезпечною для демократичних практик перспективою.

Опитані молоді респонденти в Україні, за нашими спостереженнями, не підтримують піднесено-емоційний стан по відношенню до своєї держави. Як засвідчують одержавні нами результати, молодь чітко розмежовує відданість країні від інтересів влади-держави. В обговоренні питання патріотизму молодь розмежовує поняття «країни», яке наповнюється такими смисловими складовими, як культура, традиції, народ, та «держави» – як «апарату чиновників та політиків». У оцінках багатьох респондентів спостерігається прихильність до своєї країни, народу, національних традицій, одночасно з гострою зневагою до державного апарату, політичних діячів, української влади в цілому. Влада,

на думку опитаних респондентів, не демонструє зразків патріотичної поведінки і не є моральним авторитетом у свідомості молоді. Це створює ґрунт не тільки для песимістичних настроїв щодо перспектив розвитку української держави, але й приклади для наслідування молоддю поведінки, орієнтованої виключно на власні інтереси, поза інтересами своєї національної спільноти (дані МГД, додаток).

Патріотизм як чинник формування модерної ідентичності, і принцип управління країною і державою, не може не спиратися на переосмислення тих соціальних взаємин і структур, тих культурних стереотипів, що перешкоджають демократичному поступу країни, стабільності її розвитку та гуманістичній спрямованості усієї суспільної практики. У контексті такої дискурсивної інтенційності ми не можемо покладатися на риторіку гасел. Звернення до емоційної складової не тільки знецінюється популізмом, але й перетворює формат комунікації еліти і народних мас на маніпуляційний вплив, негатив щодо яких особливо відзначається молоддю. Важливо підкреслити, що під час проведеного дослідження, значна кількість молодих людей у своїх відповідях включали до поняття патріотизму соціальні відносини, що базуються на цінностях та ідеях демократії: свободі вираження власної точки зору, толерантному й поміркованому підході до громадянських прав інших людей. В той же час, молодь, що прийняла участь у МГД, засудила деструктивні форми патріотизму – почуття та дії, які є дотичними, або такими, що межують з явищами фанатизму, шовінізму, авторитаризму, нацизму і ненависті до інших держав та народів (дані МГД, додаток).

Патріотизм, як писав А. Міхник, «визначається мірою сорому, який людина відчуває за злочини, що коїлися від імені його народу» (Блажкун, 2016). На думку, Е. Стівенсона, патріотизм – це не емоційний сплеск, а спокійна відданість інтересам свого народу, країні, що виявляється у вчинках протягом життя людини (Блажкун, 2016). І найвищим проявом такої відданості є соціальна творчість, заохочувати до якої потрібно, перш за все, молоде покоління. Успішну економічну політику здатна реалізувати демократична держава, яка функціонує у середовищі плюралістичного політичного суспільства. Таке оточення усуває перешкоди на шляху реалізації творчого потенціалу соціальної дії (Кутуєв, 2016, с. 372). Зрілість індивідуального розвитку характеризується якістю ціннісних орієнтацій. Відтак, патріот натовпу відрізняється від патріота громадянина, так як і натовп відрізняється від адекватно функціонуючого соціуму, що є налаштованим на стабільний розвиток і гуманістичну вимірність поступу, на новий тип взаємодії людини і влади.

Патріотизм як модернізаційна цінність потребує певних зусиль для її досягнення, але уможливорює співвіднесення із вищими референціями, що дають самоповагу, простір і можливості для зростання особистості.

Раціональне вивищення емоційного виступає шляхом до виходу з пастки партикулярних переживань у простір громадянського суспільства, у простір взаємодій, і міжпоколінних у тому числі. Він здатен гуртувати навколо себе мислячих та відповідальних, здатних протистояти етнічному націонал-популізму, навіть при підтримці останнього недалекоглядними керманичами. Раціоналізація чуттєвого не лишає його унікальності переживання, а уможливорює обмін досвідом, стає способом набуття комунікативної компетентності та формування спільного підґрунтя до дій.

Для формування патріотичних настроїв сучасної молоді маємо звернутися до усіх рівнів легітимізації відповідних настроїв та ментальних побудов. Особлива відповідальність лежить на державі, як головному координаторові функціонування соціальних практик. Відомо, що патріотична прихильність до США пов'язана із предметними втіленнями цінностей американської мрії, що завойовують увесь світ (Coca-Cola- юність, Nike- відповідальність, Marlboro- мужність, McDonalds- сімейні цінності, тощо). Отже, необхідним є системний характер виховних процесів, узгодженість дій держави, різноманітних громадянських фундацій, які сприяють зануренню індивідуума у плюралістичну тотальність ціннісного світу, де патріотизм ґрунтується на задоволенні практично усіх щаблів піраміди потреб А. Маслоу. Він надає особистості почуття безпеки, приналежності, і, водночас, здатен втілити її амбіції щодо героїчної самореалізації.

Те, що нав'язується поза самокритичністю авторів чи (і) трансляторів певних положень патріотичних концептів скоріше викличе спротив, аніж прийняття молоддю цих положень. Так, С. Сергієнко, справедливо звертає увагу на суперечливий характер сучасних варіантів підручників з історії, де виховання патріотизму пропонується у форматі безрозсудливої відданості і вивищенню лише власних культурних цінностей. Водночас пропонується виховувати самостійно мислячу особистість, що спирається на загальнолюдські цінності (Сергієнко, 2016). Маємо необхідність навчити молодь опрацьовувати досвід найближчого і більш віддаленого оточення аби не опинитися у пастках скептицизму чи нігілізму. Якщо хочемо бути справжніми патріотами України, потрібно не битися з поляками на теренах меморіальних законів, не переживати знову образи з історії. Шлях до взаємодії і консенсусу – налаштованість на діалог. Нова українська ідентичність сучасного патріота – це визнання прав людини, спільноти, країни з готовністю нести власні жертви, а не вимагати їх від інших. І, врешті-решт, визнавати, що сама жертвовність, як і героїзм є вимушеною компенсацією недоліків погано функціонуючої соціальної системи, і може бути лише добровільною ситуативною відповіддю на виклик.

Враховуючи мобільність, що є логічним наслідком глобалізації, ми повинні бути готові до інтегративного патріотизму, як сукупності ідентичностей, де відчуття, що я – українець, українка не суперечить усвідомленню того, що я – людина, а моя відданість Батьківщині є сукупністю інтенцій і практичних дій по вдосконаленню її політичних, економічних, соціальних практик.

З урахуванням тотальної коммодифікації суспільної практики, коли сама людина, її риси, якості, характеристики сприймаються і реалізуються у вигляді товару, освітянські інституції позбавляються своєї сакральної вимірності. Для університетів ці тенденції означають, що держава втрачає до них інтерес, скорочуючи фінансування і відпускаючи їх в самостійне інституційне плавання, перетворюючи їх в своєрідне підприємство. Логічним продовженням «ринкового духу» є формування університетами власних унікальних брендів, концептуалізація і опрацювання іміджів (Yenin, 2016 b, с. 121). Це стає на заваді адекватному формуванню особистості, адже потяг до трансцендентного (який, за І. Кантом, і робить людину людиною) нікуди не подівся. І якщо ми не будемо брати його до уваги, то тероризм під виглядом патріотизму, як його перетворена форма, стане сумним надбанням і наших теренів, попри миролюбний характер української ментальності на загал.

Наразі, маємо справу з мобілізаційною риторикою, що виправдана ситуацією російської агресії на Сході країни, окупацією Криму, але, з урахуванням стратегічних інтересів України як країни європейської, звертаємо увагу на короткострокову і амбівалентну дієвість управління за допомогою гасел. В умовах територіального конфлікту з РФ та військових подій на Донбасі, правлячий клас в Україні проявляє інтенції до моделювання та розповсюдження етнічної форми патріотизму. Цей політико-ідеологічний рефлекс стратегії консолідації населення, в тому числі його молодіжної верстви, перегукується з особливостями мобілізаційних практик періоду формування національних держав та колоніальних імперій, коли цілеспрямоване спонсорство державою як культурних, так і ідеологічних складових націоналізму вважалося корисною технологією у масовій мобілізаційній війні.

Однак, історична і соціокультурна динаміка патріотизму, що проявляється, зокрема, у проникненні у зміст його інтерпретації молоддю полікультурного змісту та ліберально-демократичних цінностей (дані МГД) не дозволяє сподіватись на успішність етнічного патріотизму в державотворчих процесах. Дискурс українського патріотизму в лоні етнічного націоналізму, що зараз має певні інтенції в політичному та інтелектуальному полях України, особливий акцент на військовій складовій патріотичного виховання, а також формування нормативно-правової бази з акцентом на військову мобілізацію, вступає в суперечність

з ціннісними установками молоді, а також такими трендами сучасного світового розвитку як глобалізація, демократизація, інформатизація та мультикультуралізм. Негативна мотивація спрацьовує ситуативно і дає лише тактичний вигреш (прислів'я: аби грати довго, треба грати добре). Тому маємо виокремити позитивні маркери патріотичної мотивації. Звичайно, і позитивні, і негативні емоції можуть сприяти соціальній інтеграції та водночас соціальним змінам (наприклад, гнів, що набуває колективного характеру та спонукає до виникнення соціальних рухів), як пише про це Барбалет, але довгостроковими досягненнями такий спосіб консолідації похвалитися не може (Barbalet, 1999).

Ми орієнтуємося на молодь, якій будувати наше майбутнє, тому мусимо відповідально ставитися до тих соціальних цінностей і способу їх впровадження, що пропонуємо у патріотичному вихованні у його стратегічній, історико-культурній вимірності. Відтак, варто не просто посилатися на видатні твори наших письменників, використовуючи їх для прищеплення певних рис у поглядах і поведінці молоді у навчально-виховному процесі, але і пам'ятати про ціннісний контент, сутність цих творів. У «Гайдамаках» герой «різав все, що паном звалось», а пропала сила Чіпки (П. Мирний «Хіба режуть воли, як ясла повні») так і не призвела ні до якого позитиву, причому ні для кого. Логічно, на нашу думку, при розгляді небезпек радикалізації етнічного націонал-патріотизму, використати методологічно цінні думки П. Сорокіна щодо наявності у людей певних рефлексів, до яких він відносить рефлекс колективного самозбереження – родини, спільноти, релігійної групи, партії. Завдання усіх соціальних інституцій це формування такої системи просвітництва, аби індивідууми не відчували небезпеки щодо нехтуваннями їх природними потребами, або «рефлексами», послуговуючись термінологією П. Сорокіна (Сорокин, 1990, с. 272). Адже поряд з вищезазначеними – існують ще інстинкти самовираження або індивідуальності, потреби у свободі, набутті різноманітного досвіду, імпульси до змагання.

Патріотизм представників владних структур, як ніщо інше впливає на формування відповідної позиції у нашої молоді (дані МГД, додаток). Завжди потрібен вірець, це є природною рисою самого процесу соціалізації. Показати свою відданість народові України влада може захищаючи її інтереси (у міжнародному поділі праці і ресурсній політиці, перш за все) у глобальному просторі сучасних міжнародних взаємодій. Без узгодженої прозорої та зрозумілої політики влади не зможемо спиратися на свідомих патріотів, а лише матимемо «суспільство без довіри» (Є. Головаха), пасивне невдоволене населення, відтік активних, кваліфікованих, працелюбних кадрів за кордон й країну, віддану на поталу транснаціональним корпораціям.

Міркуючи про патріотизм, В. Липинський співвідносив його із явищами націоналізму та шовінізму і писав: «націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнуючий – такий, що сприяє державному життю нації і такий, що це життя роз’їдає. Прикладом першого може бути націоналізм англійський; другого – націоналізм польський, український. Перший є націоналізм територіальний, другий – націоналізм екстериторіальний і віросповідний. Перший називається патріотизмом, другий – шовінізмом. Отже, будьте патріотом, а не шовіністом. Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім, «щоб бути українцем», а в тім, щоб було честю носити ім’я українця. Бути патріотом – це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Врешті, бути патріотом, це значить, будучи українцем, виховувати в собі перш за все громадські, політичні, державотворчі прикмети: ...духовні вартості...загалом кажучи, лицарськість – тобто політичні вартості. Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку (безрелігійність) і своє руйніцтво: отже, зрадництво, кар’єризм, здеклясованість – фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми – українці!», про клятих «москалів і ляхів» і т. д. Борони Вас Боже від такого роду «націоналізму», який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України» (Липинський, 2003). Виходячи з цих ідей, інтереси країни індивід ставитиме понад усе, якщо вона буде втіленням найкращих з точки зору поступу та гуманізму чеснот, і тут окремою дослідницькою програмою може бути вивчення цінностей і консервативних, і ліберальних, з точки зору їх взаємодоповнюючої взаємодії та перетворень у діалектиці сучасних викликів.

Соціальна відповідальність у поширенні патріотичних цінностей стосується усіх суб’єктів соціальної практики. Держава, як суб’єкт діяльності, має право на свою ідеологію і має загальнонаціональний обов’язок оберігати її від догматизму та суб’єктивізму, тобто провадити свою просвітницьку діяльність не у тоталітарних форматах, а прозора, із залученням різновимірних експертних оцінок, використовуючи здобутки з наукових розвідок конкуруючих шкіл.

Складність взаємодії між державним патріотизмом і його громадянською формою посилюється, коли вони посилаються на різні системи цінностей. Однак за умови конструктивної раціоналізації, на нашу думку, можуть бути знайдені позитивні і прогресивні формати соціокультурної легітимації, що дозволить досягти узгодженості у вихованні наступних поколінь. Певний об’єднавчий та мобілізаційний

потенціал для національної спільноти та її молодого покоління може мати модель конституційного патріотизму Ю. Хабермаса. Її суть полягає в тому, що громадяни держави пов'язані між собою через прийняття демократичних цінностей і прав людини, тобто політична вірність ґрунтується не на спільності етнічного походження, а на нормах, цінностях і процедурах демократичної конституції (Хабермас, 2005, с. 123-127). Засадою формування цієї моделі є наявність високої політико-правової культури, домінування державних політико-культурних цінностей над етнокультурними і етноконфесійними, створення в суспільстві через механізми державної політики передумов патріотичного відношення до своєї країни. Зокрема, як показали результати наших МГД, характеристиками, які визначають суб'єктивне ставлення української молоді до своєї країни та цінностей патріотизму, є: моральна та професійна легітимність політичного класу; створення державою гідних умов життя громадян; соціальна, економічна, правова, політична захищеність державою; гарантії стабільного всебічного розвитку індивідів; тотожність ідеалів і мети існування у держави та її громадян; децентралізація влади. Через концепт патріотизму молоддю відображається розуміння існуючого політичного режиму в країні і виражається відношення до способу організації політичного та соціально-економічного життя з точки зору ефективності його функціонування в інтересах більшості населення.

Висновки.

Таким чином, розглянувши феномен патріотизму у єдності його емоційної та раціональної складових, нами був зроблений наголос на необхідності осягнення багаторівневості та комплексного характеру цього явища, через навчання, набуття комунікативної компетенції, підвищення загальної культури і політичної, зокрема. Таке, гуманістично-раціональне бачення патріотизму, збагатить у методологічному відношенні пропедевтику підходів до виховання молоді. Важливим є соціальна відповідальність у поширенні патріотичних цінностей різних суб'єктів соціальної практики й необхідність досягнення узгодженості між впливом держави і суспільства. В умовах територіального конфлікту з РФ та військових подій на Донбасі, правлячий клас в Україні проявляє інтенції до моделювання та розповсюдження етнічної форми патріотизму. Замість виважених дій критично налаштованих особистостей на сцені суспільних взаємодій з'являється усе більше радикально спрямованих індивідуумів та груп.

Політико-ідеологічний рефлекс стратегії консолідації населення на базі етнічного патріотизму є дискусійним (на нашу думку, контрпродуктивним), оскільки перегукується з особливостями мобілізаційних практик періоду формування національних держав та колоніальних імперій, коли цілеспрямоване спонсорство державою як

культурних, так і ідеологічних складових націоналізму вважалося корисною технологією у масовій мобілізаційній війні. Однак, виявлена нами (за даними МГД) історична і соціокультурна динаміка патріотизму, що проявляється, зокрема, у проникненні у зміст його інтерпретації молоддю полікультурного змісту та ліберально-демократичних цінностей не дозволяє, на нашу думку, сподіватись на успішність етнічного патріотизму в державотворчих процесах. Молодь в Україні, незважаючи на наявні труднощі матеріального і психоемоційного плану, є орієнтованою на втілення цінностей постматеріального гатунку. Вона пов'язує вартості самореалізації з патріотизмом як громадянською чеснотою, відтак, виокремлює значущість країни від поведінки тих представників державної влади, що не слугують взірцем відданості. Дискурс українського патріотизму в лоні етнічного націоналізму, що зараз має певні інтенції в політичному та інтелектуальному полях України, особливий акцент на військовій складовій патріотичного виховання, а також формування нормативно-правової бази з акцентом на військову мобілізацію, вступає в суперечність з ціннісними установками молоді, а також такими трендами сучасного світового розвитку як глобалізація, демократизація, інформатизація та мультикультуралізм. Це ставить питання переосмислення моделей та засобів національно-патріотичного виховання з боку держави, освітніх закладів, мас-медіа, громадських організацій та інших соціальних інститутів.

Annex. Key quotes on MGD results.

Maria, 18, Kropivnitsky. Our youth cannot distinguish between the concept of patriotism, fanaticism and lunacy. There are those who put on coats of arms, flags, wreaths and scream but do nothing. They use elements of national clothes, even without knowing that they don't wear it correctly.

Roman, 20, Kropivnitsky. Youth became more interested in the situation in the country. The Maidan slightly overturned the nation's consciousness and made it clear that we could do something. Of course, all this has led to sad consequences, but has made us believe in ourselves. We see men who went to the war themselves, and had previously tried to escape from calling up for military service.

Katya, 19, Kyiv. There is a large share of populism, which is based on stereotypes. Politics appeals to the patriotic feelings of people, but does not do anything about it.

Masha, 17, Kyiv. I was in hospital several times and saw that people who had previously been burning with a desire to protect the country were disappointed. They did not have even elementary personal things.

Sergii, 17, Boyarka. Today there is such a phenomenon, how would you say, that is often encountered, such as extreme patriotism, and it slowly grows into either nationalism, or, God forbid, into Nazism. I mean, often people, without noticing that they have other motives, when glorifying their country, they simply say to another country that, our country is good. So good that your country is bad and you are bad.

Nikita, 17, Boyarka. I believe that patriotism begins in the human brain. That means that many people now want to run away abroad because there is a better life, education is

better, and so on. And, many of them are too lazy to change something in their own country, to help their people somehow, and their nation as well. Sergii, 17, Boyarka. It's important to see the edge of patriotism with the nationalism, Nazism, and not overstep it, and not be a patriot of your country, but at the same time hate another country or their people.

Dmytro, 17, Boyarka. In my opinion, true patriotism is that every day I love to invest in my work. I am now sitting in my workplace, I'm creating something, and I know that my work will be beneficial. And, really, I like what I do and I like to change things, such as some of the negative aspects in the city where I live.

Sergii, 17, Boyarka. Patriotism - it is not aggressive in itself.

Nikita, 17, Boyarka. Well, really, this is a direct imposition of patriotism, national ideology, and, well, that's not good.

Nikita, 17, Boyarka. It is propaganda, on the one hand, but on the other, if we do not deal with it, then people will glorify some other state, they will not feel like a single whole, and they will just collapse. And, indeed, it is necessary somehow to revive our consciousness, and to revive our history, but in a reasonable way, so that we do not dare to throw mud on other countries. But, at the same time, it is necessary to understand our pride.

Dmytro, 17, Boyarka. Patriotism does not mean love for the state. Patriotism means love for the people.

Dmytro, 17, Boyarka. I mean that the person himself must realize the fact that he belongs to a certain nation and he will be a patriot of one state or another. This should not be directed from above, as a rigid demand. Because that is a crime, it's a dictatorship. If we are talking about democracy, then this will not be easy.

Diana, 19, Lviv. As for me, our generation is simply responsible for this inaction, which was carried out by the generations of our parents and modern politicians, they were simply idle, they absolutely did nothing to make this country somehow live normally and, consequently, our generation has to get and change it.

Olesya, 18, Lviv. These three years, when we were very patriotically minded when there was Maidan. We all wept, prayed, hoped that would be better. Just because it's fashionable. And perhaps, when patriotism grows up in the mainstream, it is not good for the state. Patriotism is when you understand what you can offer your state what you can be useful. It's not something that you will go abroad, it's something that you can get foreign experience, but use it here. Because going to the place where everything is ready - it's not even interesting. Did you come and what? And here is a creative space where you can influence something and improve something.

Rostyslav, 19, Lviv. We see those Ukrainians who want to change something, but they can not. The borders are now open and it's easier for them to go from here and they work great in those countries. The problem is that we are ready to adapt there, but are not ready to build here.

Alina, 19, Kremenchuk. If we had patriotic people in our country and the government as well, there would never have been this war, a fratricidal war, which is simply meaningless.

Solomia, 18, Lutsk. I don't really like when some person says that he is a patriot and does nothing for his country. Those politicians who say that they are military but have visited the antiterrorist operation zone for some three days.

Vladislav, 20, Lutsk. Army in Ukraine gives us nothing. Now people go to the army, if they have no future and work. Why do I have to give one and a half a year to people who themselves have brought the country to such a state?

Anastasiia, 20, Kyiv. It is a love to native shore and some national characteristics. There is no concept of hatred or denial of other peoples. It is just love to your own nation.

Nina, 19, Kyiv. Are our young people patriotic? I would say that no, because now it is more like a show than patriotism. Dmitriy, 18, Kyiv. It is very important to divide patriotism and nationalism. Daniil, 20, Kyiv. Nowadays, patriotism is used more as political mechanism. Mariia, 18, Kyiv. Now I have such a collapse of faith. I do not know what people are fighting for. And if the young people go there, then, forgive for the rude expression, they will be like the cannon fodder that our government sent to solve some of its interests, calling it the ATO. And I believe that there are no such factors that will make a young man render liable his life to such a risk.

БІБЛІОГРАФІЯ

Barbalet, J. (1999). *Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach*. Cambridge : Cambridge univ. press.

Бех, І., Чорна, К. (2007). Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Світ виховання*, №1 (20). 23-34.

Блажкун, О. (2016). Лучшие цитаты о политике и патриотизме. <http://political-school.com/ru/кращі-цитати-про-політику-і-патріотизм/> (access date 3.06.2018).

Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. М: Прогресс.

Головаха, Е. Н. (2016). Украинское общество: четверть века вынужденной трансформации и перспектива вынужденного транзита / *Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ) Укладачі. А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв. Київ; Одеса: «Айс Принт».*

Дюркгейм, Э. (1998). *О разделении общественного труда*. М.: Канон.

Enin, Maxim (2016). The change of the attitude of Ukrainians to Russia in the conditions of the anti-terrorism operation and humanitarian aid needs of population of Donbass: the results of sociological research. *Świat Idei i Polityki*. Том 15. 139-165.

Єнін, М. (2010). Еліта і народні маси в суспільстві другого модерну. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2010. №891. 50-55.

Єнін, М., Віхров, М. (2013). Ідеологічні ідентичності та можливість групових рухів солідарності в сучасній Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки)*. №23. 222-236.

Єнін, М. (2012). Ідеологічні трансформації в суспільстві другого модерну. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ*. Т. XIII. Вип. 217. Серія «Соціологія». Донецьк. 165-171.

Кутуєв, П. В. (2016). *Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології* : монографія. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

Липинський, В. «Націоналізм, патріотизм, шовінізм». <http://maidan.org.ua/arch/hist/1056246864.html>. (access date 4.06.2018).

Сергієнко, С. (2016). Яким має бути шкільний підручник історії в Україні. <https://commons.com.ua/uk/pidruchnik-istoriyi-v-ukrayini/> (access date 4.06.2018).

Сокурянська, Л. Г., Щудло, С. А. (2017). Шкільна молодь українського пограниччя: перспективи та ризики реалізації життєвих стратегій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 35-41.

Сорокин, П. А. (1992). *Человек. Цивилизация. Общество*. – М.: Прогресс.

Хабермас, Ю. (2005). *Политические работы*. М.: Практика.

Yenin, M. (2016 a). Terrorist organizations and social technologies in conditions of the hybrid war. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ;

Одеса: Видавничий дім «Гельветика», № 3/4 (31/32). 24-29. Yenin, M. (2016 b). *Higher education in Ukraine: current problems and probable social consequences of its reforming in the context of neoliberal transformation*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, No 1. 117-126.

Юрченко, В. (2012). Психологічний словник-довідник: навч. посіб. – К.: Каравела.
Ярмаченко, М. (2001). Педагогічний словник. – К.: Пед. думка.

PATRIOTIC EDUCATION OF THE UKRAINIAN YOUTH: THE MECHANISMS OF RATIONALIZATION

Vasilec Olga – senior lecturer of Department of Sociology of National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».

Scientific interests: emotional and rational component of communication, the possibility of correction of behavioral patterns, social contexts of constructivism and realism, constructive conflict in the formation of identities.

E-mail: ovasilec@gmail.com

Yenin Maksym – PhD in Sociology, associate professor of Department of Sociology of National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».

Scientific interests: political, economic, ethno cultural projects of elite groups in the process of modernization discourse, interregional contradictions in Ukraine, ideological transformations of modern societies, memory policy in Ukraine, peculiarities of electoral behavior in Ukraine, problems of reforming of higher education in Ukraine, value orientations of Ukrainian youth.

E-mail: yeninmaksym@gmail.com

Dla autorów:

Artykuły są przyjmowane w języku: ukraińskim, polskim, rosyjskim i angielskim.

Struktura tekstu

1. Część informacyjna

- Imię i nazwisko autora (autorów) (czcionka Times New Roman, bold, rozmiar 14),
- Tytuł artykułu (wersaliki, wyśrodkowane, bold, rozmiar 14),
- Abstrakt (100-200 słów, rozmiar czcionki 12) - język artykułu i w języku angielskim (200-250 słów, rozmiar czcionki 12),
- Słowa kluczowe (5-10 słów, rozmiar czcionki 12) - język artykułu i w języku angielskim,
- Tekst artykułu,
- Bibliografia.

Imię i nazwisko autora, tytuł artykułu, abstrakt, słowa kluczowe powinny być w języku artykułu i języku angielskim, w przypadku, gdy artykuł jest w języku angielskim, autor zamieszcza tylko abstrakt angielski.

2. Tekst

- Tekst powinien liczyć 11 000 – 20 000 znaków ze spacjami;
- Artykuł powinien być napisany w edytorze Word dla Windows w formacie *.RTF -u *.DOC.;
- Marginesy po 2 cm z lewej i prawej strony oraz z góry i z dołu;
- Czcionka Times New Roman, rozmiar 14, pojedynczy odstęp;
- Tytuły tabel, rysunków – Times New Roman, rozmiar 12. Tytuły tabel i wykresów zamieszczamy nad obiektami graficznymi.
- Spis literatury przygotowujemy na końcu artykułu według porządku alfabetycznego – czcionka Times New Roman, rozmiar 12.

3. Zapis literatury na końcu artykułu (w porządku alfabetycznym)

- Sztompka, P. (2002). Socjologia. Krakow: Znak.
- Jankiewicz, A. (1990). O emocjach inaczej. W: P. Kowalski (red.), Emocje i motywacje (t. 3, s. 235 – 302). Warszawa: PWN.
- Nowak, K. (1998). Zazdrość w relacjach partnerskich. Czasopismo Psychologiczne, 41(2), 143 – 159.
- Tatkiwicz, R. (w druku). Wpływ izolacji na samoocenie. Czasopismo Psychologiczne, 20.
- Szafraniec, K. (red.). (2011). Młodzi 2001. Warszawa: Kancelaria Rady Ministrów.
- Opis elektronicznego źródła: Nazwisko, I. (rok). Tytuł artykułu. Tytuł czasopisma, tom(nr), strony. Pozyskano z: tu wpisać adres strony www (pobrano 20.12.2014).

4. Wzór przygotowywania cytatów:

- Jeden autor: (Sztompka, 2002, s. 11).
- Dwóch autorów: (Januszek, Sikora, 2008).
- Więcej niż dwóch autorów: (Szacka, Sztompka, Turner, 2002).
- Powtarzane cytowanie dzieła gdzie jest kilku autorów: (Sztompka i in. 2002).
- Cytowanie w jednym nawiasie różnych autorów: (Berger, 2010; Sztompka, 2002)
- Cytowanie kilku publikacji jednego autora: (Giddens, 2007a, 2007b).
- Cytowanie publikacji za innym autorem: Turner (2002, za: Szacka, 2005).

5. Zasady recenzji

- Nadesłany artykuł jest sprawdzany pod względem formalnym: zgodności z wymogami edytorskimi i profilem czasopisma. W przypadku stwierdzenia zgodności z tymi wymogami, wysyłany jest do recenzji wewnętrznej. Dopiero po otrzymaniu pozytywnych recenzji wewnętrznych artykuł jest wysyłany do recenzji zewnętrznych. Recenzje są wystawiane przez dwóch niezależnych recenzentów.
- Wszystkie etapy recenzowania (zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne) mają charakter anonimowy (double-blind review process), co oznacza, że recenzent nie wie czyj tekst ocenia, a autor, nawet po przyjęciu artykułu do druku, nie zna tożsamości recenzentów.
- Artykuł, który jest pozytywnie zaopiniowany, trafia do redakcji i tam ostatecznie podejmuje się decyzje o umieszczeniu go w czasopiśmie.
- W czasopiśmie publikuje się artykuły, które charakteryzują się wysokim poziomem merytorycznym, są oryginalne i mają odpowiednią bazę teoretyczną i metodologiczną. Preferowane są szczególnie teksty cechujące się nowatorstwem zarówno w sferze teoretycznej, jak też empirycznej.
- Redakcja powiadomi autora pocztą elektroniczną o wyniku postępowania recenzyjnego i ewentualnym terminie ukazania się artykułu.
- Czasopismo ukazuje się dwa razy w roku.
- Redakcja zastrzega sobie prawo redagowania i skracania tekstów.

6. Prawa autorskie

- Nadsyłając tekst do publikacji Autorzy oświadczają, że są posiadaczami praw autorskich oraz że ani całe opracowanie, ani istotne jego części (w tym tabele i rysunki) nie są publikowane ani przesłane do publikacji w innym miejscu.
- Autorzy udzielają Wydawcy, reprezentowanemu przez Redakcję w osobie Redaktora Naczelnego, licencji na publikację artykułu.
- Treści publikacji są otwarte i dostępne dla użytkowników. Użytkownicy mogą czytać, kopiować, rozpowszechniać, drukować artykuł z czasopisma bez dalszej zgody autora lub wydawcy.
- Autorzy udzielają wszystkim osobom trzecim prawa do dowolnego korzystania z opracowania pod warunkiem podawania jego autorstwa i szczegółów bibliograficznych.
- Autor udziela Wydawcy czasopisma zgody na włączenie artykułów w międzynarodowych bibliograficznych bazach danych.
- Redakcja umieszcza imię i nazwisko, stopień naukowy, stanowisko, miejsce pracy, e-mail autora, streszczenie, słowa kluczowe, na stronie WWW wydania numeru.

Для авторів:

До друку приймаються статті українською, польською, російською та англійською мовами.

Структура тексту:

1. Інформаційна частина:

- Ім'я та прізвище автора (авторів) (шрифт Times New Roman, жирний, розмір 14).
- Назва статті (по центру, шрифт жирний, розмір 14, великі букви)
- Анотація статті (мовою статті -100-200 слів, англійською мовою – 200-250 слів, розмір шрифту 12)
- Ключові слова мовою статті та англійською мовою (5-10 слів, розмір шрифту 12)
- Текст статті
- Бібліографія

2. Текст:

- Текст статті 11 000 – 20 000 символів.
- Текст статті оформляється в редакторі Word для Windows у форматі *.RTF чи *.DOC.
- Поля сторінки по 2 см .
- Шрифт Times New Roman, розмір 14, одинарний інтервал.
- Шрифт таблиць – Times New Roman, розмір 12.
- Список використаних джерел вказується в алфавітному порядку – шрифт Times New Roman, розмір 12.

3. Оформлення літератури в кінці статті (в алфавітному порядку):

- Sztompka, P. (2002). Socjologia. Krakow: Znak.
- Jankiewicz, A. (1990). O emocjach inaczej. W: P. Kowalski (red.), Emocje i motywacje (t. 3, s. 235 – 302). Warszawa: PWN.
- Nowak, K. (1998). Zazdrosc w relacjach partnerskich. Czasopismo Psychologiczne, 41(2), 143 – 159.
- Tatkiwicz, R. (w druku). Wplyw izolacji na samoocene. Czasopismo Psychologiczne, 20.
- Szafraniec, K. (red.). (2011). Młodzi 2001. Warszawa: Kancelaria Rady Ministrow.
- Оформлення електронного джерела: Nazwisko, I. (rok). Tytul artykulu. Tytul czasopisma, tom(nr), strony. Pozyskano z: tu wpisać adres strony www (pobrano 20.12.2014).

4. Оформлення цитат в тексті:

- Один автор: (Sztompka, 2002, s. 11).
- Два автори: (Januszek, Sikora, 2008).
- Більше ніж два автори: (Szacka, Sztompka, Turner, 2002).
- Повторне цитування джерела, в якому декілька авторів: (Sztompka i in. 2002).
- Цитування декількох джерел: (Berger, 2010; Sztompka, 2002).
- Декілька праць одного й того ж автора, виданих в одному році: (Giddens, 2007a, 2007b).
- Цитування за посередництвом іншого автора: Turner (2002, za: Szacka, 2005).

5. Рецензування

- Надіслана стаття звіряється на відповідність формальним вимогам редакції, відповідність профілю журналу. За відсутності зауважень, стаття надсилається на внутрішнє рецензування. При позитивній рецензії стаття скеровується на зовнішнє рецензування. Рецензування здійснюється двома незалежними рецензентами;
- Усі етапи рецензування (як зовнішнє, так і внутрішнє) є анонімними (double-blind review process), що означає, що ні рецензент не знає автора тексту, ні автору, навіть при прийнятті статті до друку, не повідомляють про особу рецензента. Редакція, отримавши позитивні відгуки на статтю, робить остаточний висновок про її публікацію у журналі.
- У журналі публікуються статті, що характеризуються належним рівнем новизни, мають теоретичну та практичну значимість, відображають результати наукового дослідження автора.
- Редакція повідомляє автору електронною поштою результати експертної оцінки та черговість друку.
- Журнал виходить двічі на рік.
- Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати статті.

6. Авторські права:

- Надсилаючи текст до публікації, Автор підтверджує, що є власником авторських прав, і гарантує, що даний текст чи його частина (в тому числі таблиці і рисунки) не були опубліковані в інших виданнях чи надіслані до публікації до інших видань.
- Автори надають Видавцеві (Редакції в особі Головного редактора) право на публікацію статті.
- Зміст журналу є відкритим та доступним для користувачів. Користувачі можуть читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати текст статті у журналі без додаткового дозволу видавництва чи автора.
- Автори надають третім особам право на вільне користування інформацією за умови дотримання правил цитування.
- Автор надає Видавцеві (Редакції) журналу згоду на включення статті до міжнародних бібліографічних баз даних.
- Редакція розміщує прізвище, ім'я, науковий ступінь, посаду, місце праці, електронну адресу автора, анотацію, ключові слова статті на сайті видання.